

тѣхъ: „обичайте се единъ други“. Азъ бѣхъ едно хлапе, когато напустнахъ манастири, за да влѣзя въ фабриката.

Тука, въ развалена срѣда, вмѣсто да се намали мойта религиозна екзалтация, почна още да се увеличава. Азъ се държахъ на страпа отъ другитѣ си тамъ другарки, като отказвахъ да ги придружавамъ въ расходкитѣ и гулянтѣ имъ, вмѣсто които азъ предпочитахъ да стоя изолирана у дома или да ходя изъ тъмнитѣ катедрални църкви, особено въ Св. Бавонъ; тука, догдѣто органа свиреше и догдѣто поповетѣ четяха молебствията си, азъ се молахъ и съзерцавахъ дълго време. Малко по-малко, въобразяйки си, че провидението ме бѣ обладало, и че азъ трѣбваше да се придамъ всецѣло на божеството и да се отдѣля и откъсва отъ грѣшнитѣ на тоя свитъ, азъ се рѣшихъ да туря черпия воалъ (калугерски).

Въ тая трѣскава религиозна епоха, случайно попадна въ ржцѣтъ ми единъ томъ, който направи чудо въ мене. Тая кпига бѣше отъ библиотеката на „Maison du Peuple“, тя осмѣждаше религията и свѣщенницитѣ. На три пѣти азъ я виемахъ, прелестяхъ и я захвърляхъ. Но, най-сѣтпѣ моето любопитство и дивола надвиха и азъ я прочетохъ отъ край до край. Когато азъ достигнахъ вече най-последната страница, цѣла революция бѣ станала въ главата ми.

Черковното преподаване, тѣй благоговѣйно до туй време, сега ми се чинеше да е сборъ отъ цѣли лъжи; а свѣщенницитѣ — за грѣшни митификатори (лъжци).

Посрамена, за гдѣто съмъ била тѣй много излъгана, въ тия за преспиванне на дѣцата само лъжи, азъ просто стапахъ като бѣсна. Но щомъ като изгубихъ вѣрата си, азъ почпахъ да се чувствавамъ кахърна и съвсѣмъ забъркана, защото азъ имахъ пужда стъ *идеалъ*, за когото трѣбаше да живѣя. Но гдѣ да го намѣря сега?

ДЕНЬ

МѢСЕЧНО СПИСАНИЕ

НА

РАБОТНИЧЕСКАТА СОЦ.-ДЕМОКРАТИЧ. ПАРТИЯ.

ПОДЪ РЕДАКЦИЈТА НА

Я. Сакъзовъ, С. Мутафовъ и Е. Дабевъ.

ГОДИНА ТРЕТА

КНИЖКА VI.

1894.

СОФИЯ

Печатница „Напрѣдъкъ“.

1894.

THE

OF THE

THE

THE

КАПИТАЛЪТЪ.

Отъ С. А. Шрама.

Ако нѣкой внимателно е слѣдилъ борбата между социализма и либерализма, той е забѣлѣзалъ, че взглядоветѣ на тия двѣ партии върху стойността и значението на капитала сж съвсѣмъ противоположни.

Социалиститѣ утвърдиватъ, че капиталътъ експлоатира работника, заробва му частъ отъ неговия продуктъ безъ никакво възнаграждение, че капиталътъ увеличава сиромашията и мизерията на маситѣ; затова капиталътъ трѣбва да бѣде унищоженъ. „Борба съ капитала“ е лозунката, по която се разпознаватъ социалиститѣ работници.

Либерализмътъ наопъки гласи, че капиталътъ е богъ, който разлива благословіята и благодѣянията си, безъ който човѣчеството не би могло да излѣзе отъ дивото състояние; че капиталътъ питае и поддържа работника; че съ увеличаванieto на капитала се увеличава и общото благосъстояние, подига се образованието и цивилизацията на човѣчеството; че затова стремлението да се натрупватъ капиталы е диктовано отъ общи за всичкитѣ интереси и че който обива борба противъ капитала трѣбва да бѣде считанъ за размирникъ и врагъ на прогресса и цивилизацията.

Освѣнъ тия, които собствения интересъ ги кара да бждѣтъ противъ социализма, има и много такива, които раздѣлятъ горѣприведенитѣ взглядове на либерализма само за туй, защото подъ думата капиталъ разбиратъ не туй, що разбиратъ социалиститѣ.

Политическата економия до сега още не е установила точно опредѣление на понятията, които се употребяватъ въ всѣки економически трактатъ. Затова всѣка препирня преминава въ препирня за думи, защото различieto произлиза отъ различното разбиране на основнитѣ понятия. Ако двѣ страни

искать сериозно и последователно да разрѣшатъ единъ въпросъ, трѣбва и двѣтъ отначало да се разбератъ въ основнитѣ попятія, щото подъ сѣщото изражение едната да не разбира едно, а другата — друго. Понятіята сѣ научни таблици, на които стойността трѣбва да бѣде напълно уважавана. И именно либерализмътъ другояче отъ социализма разбира понятіето „капиталъ“.

Да разгледаме най-напредъ опредѣленіето, на капитала, което либерализмътъ ни дава. Туй ще свършимъ най-добрь, ако приведемъ приносящитѣ се къмъ тоя въпросъ мѣста изъ Бастиевитѣ, Екопомически Хармонии, защото и до сега Бастиа се смѣта за апостолъ на екопомически либерализмъ; неговитѣ съчинения и до сега се считатъ за евангеліе отъ вѣрующитѣ въ хармонията на общественитѣ отношения.

Бастиа пише: „Отдѣлнитѣ човѣкъ никога нѣма да си помисли да искарва съ трудъ това, що може да си достави направо отъ рѣцѣтъ на природата. Ако при самото му жилище има изворъ, той нѣма да ходи цѣлъ часъ нѣтъ да си носи вода. Но сѣщата причина той ще се старае на всекъдѣ, дѣто се иска трудъ, да се въсползува до колкото може отъ помощта на природата.

„За построяването лодка той ще употребѣи пай-лекото дърво, за да се въсползува отъ тежината на водата. Ще се снабди съ вѣтрила, щото вѣтрѣтъ да му спести труда, който той харчи за гребаніе и т. п. Но за да може по тоя начинъ да си служи съ силитѣ на природата, трѣбва да има извѣстни оръдия.

„Щомъ Робинсонъ рѣши да си направи инструменти, той вече виждаше, че само добрата воля не е достатѣчна. За да се направи инструментъ — употребѣява се инструментъ, за да се кове жельзо — употребѣява се жельзо и тѣй патакъ се отива отъ една мѣчпотни къмъ друга, за да се дойде най-сетѣкъ къмъ първата, която ти се струва, че е невъзможно да се разрѣши. Туй ни показва до колко необикновенно бавно се създаваха отначало капиталитѣ и какви голѣми бѣха усилията на хората да удовлетворятъ потребноститѣ си.

„Но туй не е всичко. За да се приготвятъ произведенията трѣбватъ не само инструменти, но и материалъ. А владѣтельтъ на материала трѣбва винаги да употребѣи много предварителенъ и сложенъ трудъ, както напримеръ при при-

противнието на вълната, лепа, куршума, желѣзото и други т. пѣща.

„Ала и туй още не е всичко. Когато човѣкъ работи само съ цѣлъ да си улѣспи бѣднѣщия трудъ, той още нищо не прави за удовлетворение на катадневнитѣ си нужди. А тѣ съставляватъ дълга, непрекъсната верига; трѣбва всѣки денъ да се хранишъ, обличашъ и да се подслонишъ отъ вѣтъра и дъжда. Робинсонъ бързо се увѣри, че не ще може да подчини силитѣ на природата, до като не събере запасъ за пасищане на катадневнитѣ си нужди. Той трѣбваше два пѣти повече време да ходи на ловъ всѣки денъ, за да може да не сѣди гладенъ, когато почне да приготвява своитѣ произвѣдени и инструменти.

„Безъ съмнѣние, Робинсонъ ще нарѣче инструментитѣ, материала и запаса — свой капиталъ“.

Още по-кратко и по-точно Бастиа опредѣли понятието за капитала въ съчинението си подъ заглавие: „*Капиталъ и проценти*“. Тамъ той казва:

„Нѣкои хора си въображаватъ, че само паритѣ сж капиталъ и за това мислятъ, че той нѣма творителна сила, тъй като и паритѣ нѣматъ свойството да се размножаватъ чрезъ съединението си. Но не е право, че капиталътъ и паритѣ сж едно и сѣщо нѣщо. Капиталисти имаме още преди откритието на златото и среброто и даже смѣи да кажа, че тогава, както и сега, всѣки човѣкъ е голѣмъ или малѣкъ капиталистъ.

„Но що е капиталъ? Капиталътъ се състои отъ три части. Първо: суровитѣ материали, особно такива, за подобряването или за добиваннето на които е билъ положенъ извѣстенъ трудъ и за това иматъ стойность, като папиримѣръ: вълната, ленътъ, кожата, коприната, дървото и др. т. Второ: оръдията, съ които хората си служатъ за да извършатъ нѣкоя работа, папиримѣръ: ржнитѣ инструменти, машинитѣ, корабитѣ, желѣзницитѣ и др. т. Трето: запаситѣ, които се потрѣбляватъ въ време на работнието, като: храната, облеклото, къщата и др. такива.

„Безъ всичко това човѣшкиятъ трудъ щѣше да бѣде твърдѣ малко производителенъ, почти безплоденъ, а самитѣ тии нѣща искатъ много трудъ. Затова всѣки придава такава голѣма стойность на тѣхното владѣние и има пълно право да ги продава, да печели отъ тѣхъ — ако самъ си употребява, а

ако самъ не си служи съ тѣхъ — то да иска възнаграждение отъ тоя, комуто ги заема“.

За либерализма всѣки инструментъ, суровъ материалъ или запасъ е капиталъ. При такова разбиране на капитала може съ увѣренность да се утвърждава, че всѣки човѣкъ отъ най-старитѣ времена е капиталистъ. Защото, до колкото далечъ и да отива нашето знание на първобитното състояние на човѣчеството, въ камъния периодъ или въ периода на надводнитѣ жилища, ний памираме у хората инструменти, макъръ тѣ да иматъ най-груба форма; на всѣкъдѣ тѣ събираха запаси, приготвяха си облѣкла и си строяха жилища.

Ако всичко туй е капиталъ, то либерализмътъ не се заблуждава, като смѣта всѣки работникъ за капиталистъ, тѣй като въ нашия климатъ всѣки човѣкъ има нѣщо, съ което да покрие своята голота. Но ако Бастиа се задоволява да счита всѣки човѣкъ за капиталистъ, то единъ отъ ученитѣ економисти, Рошеръ, професоръ въ Лайпцигъ, отива още по-надалечъ и съвършено сериозно брѣе къмъ числото на капиталистичитѣ бобрѣветѣ и ладугеритѣ. Въ своето ръководство по економията той мудрува: „Животнитѣ, които прекарватъ въ снѣгъ зимата, иматъ запаси и жилища и затова тѣ иматъ капиталъ!“

Който смѣта, като професорътъ Рошеръ, всѣко жилище, всѣка храна за капиталъ, той съвършено естествено счита борбата противъ капитала за крайно безразсѣдна, защото дѣйствително само при съществуващото на такива „капитали“ е възможно съществуващото на днешнитѣ народи. Ний всички, които живѣемъ въ сѣверното полушарие, можемъ да се поддържаеме само защото преди наши цѣли хиляди години продължителниятъ трудъ е изработилъ условия за съществуващото на днешното обществено и економическо състояние. Опитомени сѣ домашнитѣ животни, изсѣчени сѣ памтивѣковнитѣ гори, изсушени сѣ блатата, обработена е земята, прокарапи сѣ пѣтица, построени сѣ градове и села, измислени сѣ най-различни оръдия, съ които се работи много искусно. Най-буйната фантазия на-дали можеше си въобрази, какъвъ щѣше да бѣде нашия животъ, ако толкова трудъ не бѣше употребенъ и ако резултатътъ не бѣше събранъ и патрупанъ.

„Предварителенъ, спестенъ, патрупанъ трудъ“ — ето какъ економиститѣ опредѣляха капитала.

Като съпоставимъ всичкитѣ опредѣления на капитала, които ни даватъ буржуазнитѣ (либералнитѣ) економисти, ний виждаме, че тѣ сами не сж доволни отъ тѣхъ, тѣй като не могатъ да обяснятъ творческата сила на капитала, т. е. туй, дѣто капиталътъ донася доходи. Затова Бастиа, както показахме по-горѣ, като опредѣли капитала, посочва завчасъ на разнитѣ права за вземанне процентъ, за тази печалба, която произлиза отъ притежаванieto на капиталъ. Отъ тука може да се заключи, макаръ явно да не го признаватъ, че процентътъ, рентата, печалбата сж въ тѣсна свръзка съ капитала. Въ обикновенния разговоръ никой не ще рече, че козаритъ, който има една коза, отъ която се храни, е капиталистъ. Никой не ще каже, че дърварьтъ, като отива съ брадвата и съ храната си, за да сече цѣла педѣля дърва, е занесалъ въ гората цѣлия си „капиталъ.“ Обикновениятъ езикъ, който се употреблява въ разговора, ни показва, че само такива пѣща могатъ да се смѣтатъ за капиталъ, притежаванieto на които донася доходъ безъ трудъ.

Всичко, що създава капиталъ, т. е. запаситѣ, суровиятъ материалъ, инструментитѣ само тогава създаватъ доходъ за ступанипа имъ, когато той ги употребява за по-нататъшно производство. Затова либералнитѣ економисти при опредѣленieto на капитала обикновено турятъ педостереженieto, че само тая частъ отъ богатството е капиталъ, която не се употребява тутакси, а се събира и натрупва за по-нататъшни цѣли, за производството.

Да се взрѣмъ по-отблизу въ това.

Всѣки доходъ се състои отъ предмѣти, които иматъ стойность. Всѣки предмѣтъ има стойность до толкова, до колкото съдържа въ себе си общо-човѣшки, общественно необходимъ трудъ, който се мѣри съ време. Капиталътъ не създава никаква нова стойность. Капиталиститѣ могатъ само, ако имъ се представи възможность, да притурятъ къмъ своя капиталъ плодетѣ отъ чуждия трудъ. И тая възможность тѣ я иматъ въ съвременното общество, като се ползватъ отъ правата на собствеността и ступанисванieto, които царуватъ днесъ.

Въ тая смисълъ вече отъ хиляди години съществуватъ капитал и капиталисти. Защото съществуванieto на частната собственость винаги допуща присвоиванieto на плодетѣ

отъ чуждия трудъ. Най-напредъ капиталътъ се явява само въ видъ на търговски и лихварски капиталъ. Въ търговията капиталътъ се старее съ евтино купуване, а скъпо продаване на нѣкой предметъ изъ извѣстно количество пари да искара по-голямъ количество. Въ лихварството капиталътъ се въползва отъ нуждитъ или тежитѣ условия на човѣка, донася процентъ и неговия ступанинъ получава повече пари, отъ колкото е далъ. А който получава по-голямъ стойностъ, отъ колкото е далъ, си присвоява чуждия трудъ, защото само трудътъ създава стойността.

Безправствеността и безправността на туй употребление на капитала сж въобще признати и презрѣни. Въ послѣдно време либерализмътъ, като премахна законитѣ противъ лихвата, сполучи да узакони едновременно употребление на капитала, т. е. лихварството, което присвоява чуждия трудъ. Но той не успѣ да изличи отъ свѣстѣта на народа презрѣнието къмъ лихварството.

Знае се, какво казватъ библията и черковнитѣ отци противъ банкеритѣ и лихваритѣ. Ний тука ще приведемъ само мнѣнията на двама автори, които могатъ да бждатъ признати за безпристрастни сжди, а именно думитѣ на Аристотеля и на Лютера. Първия отъ тѣхъ, като говори за печелението на пари, така се изразява:

„Търговията създава пари само като превръща пари. Тукъ всичко зависи единствено отъ готовитѣ пари. Готовитѣ пари сж начало и край на обръщенията и богатството, което се създава отъ тия парични обръщения, нѣма граници. Спецелването на пари не туря край на дѣятелността, защото цѣльта е ново добиване на богатства и нови парични обръщения. Тая (търговската) дѣятелностъ е справѣдливо нападена, когато е неестествена и се основава на взаимното ограбване. И на сжщото основание съвършено справедливо мразятъ лихварството, тъй като тука само отъ самитѣ пари се искарева печалба и тѣ (паритѣ) губятъ своето значепие като мнѣнително срѣдство. Паритѣ сж измислени, за да улеснитъ размѣната на стокиитѣ. А процентътъ умножава паритѣ, затова отдѣлно е получилъ и своето название (грѣцитѣ и до днесъ още наричатъ процента *токосъ*, т. е. роденъ). Дѣцата приличатъ на родителитѣ си: процентитѣ сж пари, родени отъ пари, и затова това печеляние на пари е страшно неестествено.“

А Лютеръ пише:

„Къмъ пастиритѣ духовни, да проповѣдватъ противъ лихварството.

„Който взема повече или по-хубаво отъ туй, що е далъ, е лихваръ и не се казва туй услуга, а врѣда да направи на ближнии си. То е все едно да окрадеши или ограбиши пѣкого“.

Виждаме, че употреблението на капиталитѣ, щото чрезъ размѣна да допесатъ повече предмѣти, които иматъ стойностъ, винаги е имало мѣсто, но е било смѣтано за лихва и равнозначно съ грабежа и кражбата.

Търговскиятъ и лихварскиятъ капиталъ съществуваша отдавна. Когато същинскиятъ, сегашниятъ капиталъ се роди, тѣ също съществуваша. Но пълнолѣтенъ и силенъ капиталътъ става отъ мигутата, когато независимитѣ, свободнитѣ работници бидоха принудени да искаратъ работническата си сила на пазаря; когато тии, които имаха капиталъ, именно: суровъ материалъ, инструменти, запаси или тѣхното равнозначно, т. е. паритѣ, можаха да излѣзатъ като търговци да купуватъ труда и така отъ капитала и отъ чуждия трудъ да искарватъ печалба. Тогава именно ступанитѣ на капиталитѣ намѣриха възможность отъ дадено количество пари да искарватъ все повече и постоянно все повече пари, т. е. постоянно да си присвоятъ нова стойностъ и повече чужди трудъ.

Внимателниятъ читателъ трѣбва вече да е забѣлѣзаль разликата между социалистическото и либералното разбиране на капитала. Споредъ либералното разбиране, всѣка притѣжавана вѣщь, е капиталъ, а въ всѣки случай, тая частъ отъ имуществото, която се употребява за по-пататъшно производство, е капиталъ. Сетѣ то поддържа, че капиталътъ вѣчно е съществуваль и че само проклетията на социалитѣ ги кара да дръпкатъ за нѣкакво си капиталистическо производство, което сега се е явило.

Споредъ социалитѣ капиталътъ — както Карлъ Марксъ пръвъ го е опредѣлиль — е само тая частъ отъ имуществото, която се употребява за купуване на стоката, наречена „работническа сила“, и по тол начинъ позволява на притежателя на капитала да заплаща на работницитѣ цѣлата размѣнна стойностъ на стоката „работническа сила“ въ видъ

на падница, а чрезъ ползването отъ потрѣбителната стойностъ на работническата сили да си създаде нова принадлежна стойностъ.

Съгласни сме съ либералистичитѣ, че — както и по-преди казахме — капиталътъ, като суровъ материалъ, запаси и инструменти е съществувалъ всекога; че тѣхната въплотена размѣнна стойностъ — паритѣ сж въ употребленіе отъ хиляди години. Но при все това, съвременниятъ капиталъ, който управлява днесъ цѣлото общество, е създаване на общественитѣ отношения въ повитѣ времена. Той се появява тогава, когато търговията се разви и обвзе цѣлия свѣтъ. Откритието на Америка и на морския пътъ за Источна Индия датира неговото раждане.

Който иска да познае сжщността и значението на съвременния капиталъ, трѣбва да си състави ясно понятие, какъ стокитѣ се обръщатъ и какви явления съпровождатъ туй обръщение, т. е. размѣната съ помощта на паритѣ.

Да кажемъ, че единъ тъкачъ размѣни изработеното си платно съ едно палто. Отъ като взеха да се употребяватъ паритѣ, той сжщо си служи съ туй сръдство за размѣна. Въ такъвъ случай той ще продаде 20 аршина платно, да кажемъ, за 10 лева. Съ тия 10 лева той ще си купи палто, т. е. ще даде пари, ще вземе палто. Дали паритѣ сж били употребени или не — резултатътъ е сжщия. Тъкачътъ се лишава отъ платното си, и се снабдива съ палто. Все едно е, да ли си е послужилъ съ пари или не, туй никакъ не влияе върху крайния резултатъ на размѣната. Дава се стока, взематъ се пари, отново се даватъ пари и за тѣхъ се получава стока. Началото и края на размѣната е стоката, която съдържа въ себе си известна потрѣбителна стойностъ. Разбира се, че потрѣбителнитѣ стойности, които се размѣнятъ, сж различни, защото никой не е толкова глупавъ да размѣни 20 аршина платно въ пари (или както казватъ сега — да продаде) и сетѣ съ тия пари пакъ да си купи 20 аршина платно отъ сжщата стойностъ.

Цѣльта на такава размѣна е насищаніето на дѣйствиелнитѣ нужди. Тъкачътъ продава платно, за да се сдобне съ палто, което му трѣбва. Шивачътъ пъкъ продава палтото, за да си купи съ полученитѣ пари платно или иѣкоя друга стока, отъ които има нужда. Стокитѣ се продаватъ, за да се купятъ

пакъ стоки. Тука паритѣ играятъ просто ролята на посрѣдникъ, който улеснява размѣната.

Ето цѣлиятъ процесъ на тая размѣна:

Ако за краткостъ думата стока замѣнимъ съ буквата С, думата пари — съ буквата П, то ще получимъ долната формула:

Стока — Пари — Стока
или С — П — С,

изображающа процеса, който се начева съ стоката, преминава презъ паритѣ, като срѣдство за размѣна, и пакъ свършва съ стока.

Ако става истинска, *търговска* размѣна, процесътъ се измѣня. Търговецътъ купува стока, за да я продаде по-послѣ. Той дава пари, взема стока, пакъ дава стоката, за да получи отново пари за нея. Ако искаме да изразимъ тоя процесъ въ формула, той ще ни се представи така:

Пари П — стока С — пари П,
понеже въ търговията изходната точка сж паритѣ.

При първата размѣна стоката съ различна потребителна стойностъ е алфа и омега на мѣнителния процесъ. При втората размѣна начало и край на тоя процесъ сж паритѣ. На пръвъ погледъ ти се струва глупаво да размѣнишъ единъ предметъ съ други, щото при новата размѣна отново да завладѣешъ тоя предметъ. Но въ търговията търговцитѣ именно тая безразсѣдна размѣна вършатъ; защото цѣльта на тѣхната размѣна е да дадѣтъ пари, за да получатъ пакъ пари. Стоката е само посрѣдникъ въ тая размѣна на пари срѣщу пари.

Ала хората не сж толкова диванета, че да работятъ съвършено на халосъ. А съвършено напразна и безполезна работа е, ако пѣкой купи за 100 лева кафе, за да го продаде пакъ за 100 лева. По-хубаво е да си лежѣтъ 100-тѣхъ лева въ кесията, зеръ тѣ пѣма да се исхабѣтъ въ нея. Но търговецътъ хичъ и не помислюва да продаде кафето пакъ за 100 лева, както го е купилъ. Печалбата е неговата лозунка и затова той продава стоката по-скѣпо, отъ колкото я е купилъ. Той продава кафето, да кажемъ, за 110 лева.

Сега глупавата на гледъ работа завчасъ измѣня напълно своя характеръ. Търговецътъ, съ посрѣдничеството на стоката, не размѣня пари срѣщу пари, по извѣстно количество пари за друго количество пари. И туй е неговото желаніе. Ши-

вачът и тъкачът размѣнитъ своитѣ стоки, за да добиятъ известна потребителна стойностъ. Тѣ употребяватъ паритѣ, като сръдство, което имъ улеснява размѣната. А търговецътъ дава пари само съ цѣль да получи повече пари. Нему е все едно, каква стока ще му допесе повече пари. Той затуи и дава паритѣ си за купуване на стоката, — съ цѣль не да насити нуждитѣ си съ купевата стока, а само да си възвърне паритѣ съ една притурка. Цѣльта на тая размѣна е въплотената размѣнна стойностъ, — т. е. паритѣ, а ний ридѣхме, че цѣльта на първата размѣна е удовлетворение на нуждитѣ, намиране на известна потребителна стойностъ. Тъкачътъ и шивачътъ размѣнятъ взаимно своитѣ стоки, които иматъ съвсѣмъ еднаква размѣнна стойностъ. Случва се, че и при такава размѣна предметътъ на едното има по-голяма стойностъ отъ другия. Но причината на това е събркването или скроената пзмама. На такива случаи трѣбва да се гледа като на изключения. А при купуванетоъ съ цѣль да се продаде, при продажбата всѣкога се получаватъ повече пари, отъ колкото е дадено за покупката. Да купишъ, за да продаденъ, значи: отъ едно количество пари да искарашъ друго по-голямо, повече, отъ колкото е коствувалъ дадения предметъ. Тои процессъ — отъ пари да се получатъ повече пари — създава капитала.

Капиталътъ се явява главно като пари. При размѣната той се превръща на стока, но не на дълго запазва тая форма. Наопъки, той се старас по-скоро да я стблече отъ себе си и да се вмъкне въ първата си форма — въ пари. Капиталътъ е стойностъ, която сама се размножава, която ражда малки.

Когато търговецътъ получава за кафето си, което му струваше 100 лева, 110 лева, то всѣки левъ му донася по $\frac{1}{10}$ отъ лева (т. е. по 10 ст.) зеде. Но отъ паритѣ, които се върнаха въ кесията на търговеца, не може да се познае, кои сж неговия първоначаленъ капиталъ, а кои сж спечелени. 100-тѣхъ лева станахж 110.

Ако търговецътъ пакъ купи стока съ тия 110 лева, сетѣй я продава, размѣни сръщо нови пари, то 10-тѣхъ лева печалба при новото обръщение докарватъ нова печалба, сжщо както първоначалниятъ капиталъ отъ 100 лева. Печалбата донася печалба. Капиталътъ, като се вземе тѣсно въ туй значение, отъ печалбата дава печалба, което — както се

знае — при паричнитѣ операции (безъ посрѣдничеството на стоката) е запретино отъ закона.

Отъ тука виждаме, че работата на капитала, ако не е замѣнена чрезъ търговската размѣна въ стока, даже при съвременнитѣ закони се счита за недозволена, както едновременно земаието на лихва се смѣташе за кражба и разбойничество.

При повърхностното разглеждане на този процесъ ти се струва, че търговията, като разбогатява търговеца, наистина създава нова стойностъ. Но като погледнемъ по-падълбоко, виждаме, че туй не е тъй.

Търговецътъ Иванъ купува отъ Драгана за 100 лева кафе и го продава на Стояна за 110 лева. Отначало Иванъ имаше 100 лева; Драганъ — за 100 лева кафе; Стоянъ — 110 лева сухи пари. Тримата имаха стойностъ за 310 лева. Слѣдъ като Иванъ купи кафето отъ Драгана за 100 лева и го продаде на Стояна за 110, Драганъ притежава 100 лева, Стоянъ — кафе съ стойностъ 100 лева, а Иванъ — 110 лева. Но всички изедно тѣ иматъ, както и отъ начало, 310 лева, само че сега Иванъ държи 110-тѣхъ лева, а Петъръ притежава кафето, което струва само 100 лева. Никой не допуца, че кафето е увеличило своята стойностъ отъ туй, че извѣстно време бѣше притежание на Ивана. Но може би пѣкой да ми каже, че отъ самото зачало кафето имаше стойностъ за 110 лева и че Иванъ го е купилъ много ефтино отъ Драгана. Тогава първоначално Драганъ е ималъ стойностъ отъ 110 лева, Иванъ 100 лева и Стоянъ 110 лева, всички изедно 320 лева. Слѣдъ размената Драганъ има само 100 лева, а Иванъ и Стоянъ по 110 лева. Всичко прави пакъ 320 лева. Само че сега търговецътъ Иванъ има 10 лева повече, които Драганъ изгуби при продажбата.

Най-сетѣ може да се случи тъй, че Иванъ е надхитрилъ и двамата си другари. Да кажемъ, че кафето струва 105 лева, Иванъ го купува за 100 лева и го продава на Стояна за 110 лева. Всичкитѣ изедно иматъ 310 лева. Слѣдъ продажбата Драганъ има 100 лева, Стоянъ — кафе отъ стойностъ 105 лева, а търговецътъ Иванъ 110 лева. Т. е. Иванъ спечели 10 лева, по 5 лева отъ Драгана и отъ Стояна.

Както и да разглеждаме търговията, всѣкога ще дойдемъ до заключението, че тамъ капиталътъ само прехвърля пред-

метитѣ отъ единѣ притежатель у други и чрезъ ефтината покупка и скъпата продажба се старае да получи стойностъ, продукта отъ чуждия трудъ, понеже той самъ не произвежда т. е. не работи. Никога търговията не създава нова стойностъ. Разни либерални економисти казватъ, че при търговията печелятъ и двѣтъ страни. Съ туй можемъ да се съгласимъ, ако приказваме само за потребителна стойностъ. Тъкачътъ има по-голямъ полза отъ нужното му палто, отъ колкото отъ непотребното му платно. А за шивача платното е по-полезно отъ палтото, което не му е нужно. Но мѣнителната стойностъ нито се създава, нито се увеличава отъ търговията. Единъ може да забогатѣе, но само върху разпоскитѣ на други.

Всичко що казахме за търговския капиталъ, естествено че се отнася и до лихварския.

Търговецътъ дава пари за стокитѣ и отъ тѣхъ пакъ взема пари. Ний изразихме тоя процессъ съ формулата:

Пари II — Стока С.

^ Повече пари — повече II.

Въ лихварството капиталътъ постигва също тѣй, само че работата се представлява много по-просто. Даватъ се пари, взематъ се повече пари. Зедѣто казватъ: процентъ, дисконтъ, провизия и т. п. Обикновено се нарежда тѣй, че дадената майка заедно съ лихвата се заплаща слѣдъ извѣстно време. Но разницата на време никакъ не влияе върху същността на работата. И търговецътъ също не продава стоката щомъ я купи. Въ дневно време лихварътъ, банкеритъ се намира подъ защитата на закона, взема даже отъ напредъ процентитѣ, като ги издърпва изъ капитала, който той дава. А лихваритъ дава 100 лева, пакъ получава 110. Слѣдствието е същото, каквото и при продажбата на стокитѣ. Само че процесътъ, незатуленъ отъ посрѣдничеството на стоката, се представлява въ таа формула:

Пари II — Повече пари, повече II.

Тука пакъ стотѣхъ лева не произвеждатъ повитѣ 10 лева. Тия 10 лева зедѣ съ резултатъ отъ чуждия трудъ, който лихварскиятъ капиталъ съдържа. Никаква нова стойностъ се не произвежда.

Отъ по-горнитѣ изслѣдвания безспорно излиза, че размѣната на стокитѣ, тѣхното обръщанне не твори никаква нова стойностъ. Но ако пѣмаше никаква размѣна, всичкитѣ

притежатели на стоки щѣха да си оставатъ собственици на своитѣ стоки. Размѣнната стойностъ на тия стоки се състои въ заключения въ тѣхъ обще-човѣшки, общественно необходимъ трудъ, а количеството на тоя трудъ се измѣрва съ времето на неговата продължителностъ. Кѣмъ такава мѣнителна стойностъ всѣки собственикъ може да приложи ново количество, щомъ преработи стоката си съ трудъ. Напримѣръ: шивачтъ може да ошие риза отъ платното. Въ такъвъ случай кѣмъ съществуващитѣ вече стойности ще се притурятъ нови стойности, спорѣдъ колкото повѣ трудъ се влага въ стоката. Стойността на стоката се изразява въ пейната цѣна. Значи, щомъ е принадлежала нова стойностъ кѣмъ стоката, то това се вижда, когато послѣдната стѣпи въ размѣна, — тя струва повече, отъ колкото струваше отначало. Шивачтъ за ризата, която е ушилъ отъ платното, ще получи толкова по-голяма цѣна отъ цѣната на платното, колкото трудъ е билъ изхарченъ за приготвянето на ризата¹⁾.

И така, притежательтъ на стоката може да увеличи пейната стойностъ, да принади нова стойностъ. Но тази стойностъ се е прилѣпила кѣмъ стоката само слѣдъ извѣстенъ трудъ. Никога стойността не расте сама. Наистина, търговскиятъ и лихварскиятъ капиталъ съ стойности, които гледатъ като че ли сами растятъ. Но въ същностъ тѣ растатъ само като се прибави кѣмъ тѣхъ чужди трудъ. Днешниятъ капиталъ размѣни равни стойности, но при това произвежда нова стойностъ. Туй произвеждане на нова стойностъ не става вслѣдствие на размѣната, тъй като самата тя не може да принажда стойностъ. Стойността се принажда между двата акта на размѣната, между купуването и продаването, въ процеса на самото преработване на стоката, въ време на производството.

Ясно е, че въ видъ на пари — капиталътъ не може да произведе никаква нова стойностъ. А въ видъ на стока може

¹⁾ Може да ни възрази нѣкой, че търговецътъ, който прекупува храни отъ далечна провинция и ги превозва до града, увеличава тѣхната стойностъ. Ала разликитѣ за доставяннето на тия храни трѣбва да се смѣтатъ кѣмъ разноснитѣ на производството. Да кажемъ, че търговецътъ е далъ 1000 лева за храни, доставката е струвала 100 лева, всичко изедно значи 1100 лева. Но търговецътъ не ще вземе 1100 лева, а да кажемъ — 1300 лева, значи 200 лева крѣв. А тъй като той не е произвелъ никаква стойностъ, то тия 200 лева той е измъкналъ отъ хорската кесия, отъ чуждия трудъ.

само въ такъв случай, ако тая стока съдържа въ себе си сила, способна да произвежда стойност. А такава сила е само човѣшката работна сила. Затова капиталътъ въ днешното значение на думата, т. е. като стойностъ, която сама се размножава, може само тогава да се яви, когато човѣшката работна сила се намира за продажъ на пазаря, като стока. И така, не паритѣ раждатъ пари, не капиталътъ самъ създава капиталъ чрезъ спестяване, а само работническата сила, купена отъ капитала, се изсмуква, за да увеличи богатствата на днешнитѣ господари на свѣта.

Г. Бакаловъ.

ПАРЛАМЕНТАРИЗМЪТЪ И ПАРТИИТЪ ВЪ АНГЛІЯ.

(ОТЪ К. КАУЦКИ)

Преводъ.

Твърдѣ е распространенъ възгледъ, че унѣ представителната система на управлението обязательно се явива за оръдие въ господството на буржуазията.

„Ако има неоспорима истина“, писалъ Риттигаузенъ въ 1869 год., „то тя е тѣзи, която азъ най-напредъ указахъ а именно, че всѣкой порядѣкъ на нѣщата, който опредѣля взаимнитѣ отношения на гражданитѣ единъ къмъ други, положението на тѣхнитѣ трудъ и собственостъ, съответствува на особена форма управление, посредствомъ която тѣ си прилагатъ въ живота и се охраняватъ. Дворянството и буржуазията, безсѣмѣйно, доубѣждѣ сѣ разбрали тази истина: по само до толкова, до колкото тя е закачила тѣхнитѣ интереси. Буржуазията е разбрала, че пейното классово господство се установява и охранява само съ тѣй парѣчени представителенъ начинъ на управлението. Обаче и този възгледъ не е билъ свободенъ отъ груби заблуждения; тѣй напр. буржуазията не се е догаждала, че ввеждането на толкова страшното пей, тѣй парѣчено всеобщо избирателно правоможе да внесе никакви сѣществени измѣненни въ представителната система“.

Твърдѣ ни е жално, че ние сме длъжни по най-рѣшителенъ начинъ да оспорваме тази неоспорима отъ всички истинна.

Че представителната система неразривно е свързана съ господството на буржуазията — туй е лафъ, който го опровергава даже повърхностния взглядъ на миналото. Представителната система е политическа форма, която може да има и дѣйствително има най-разнообразно съдържание.

Това може да се види на примѣръ съ Англия.

Английския парламентъ се състон, както е извѣстно, отъ двѣ палати: горня, или палата на лордоветѣ, и долня, или палата на общинитѣ. Първата отъ тѣхъ е била отъ самото начало классово представителство на едрото землевладѣние и си е останала такава и до сегашно време. Тя се състояла и състон, главно отъ представителитѣ на голѣмитѣ аристократически семейства.

Но какви пъкъ причини сж направили въ Англия въ XVII вѣкъ и долнята палата орждие за господството на земеделѣческата аристократия? Отъ една страна, социалното значение относително другитѣ классове, което едритѣ землевладѣлци съумѣли да съхранятъ и даже да усилятъ; отъ друга — избирателната система, която съответствува на интереситѣ на дворянството.

Раздѣлението Англия на избирателни окръжи се е държало, и още сега се държи на старото феодално различие между графствата, селскитѣ окръжи и градскитѣ избирателни участъци.

Въ селскитѣ окръжи господствувало едрото землевладѣние; избирателното право тука е принадлежало само на землевладѣлцитѣ („freeholders“), които получавали повече отъ 40 шилинга поземелна рента. Колкото повече изчезвало въ течението на XVIII вѣкъ дребното землевладѣние, толкова повече селскитѣ окръжи преминавали въ ръцѣтѣ на едритѣ землевладѣлци. Но още по-благоприятно за тѣзи послѣднитѣ било положението на работитѣ въ повечето градове. Капиталистическия способъ на производството има тенденция да концентрира населението въ нѣколко голѣми градове, малкитѣ пъкъ градове, които лежатъ на страна отъ главнитѣ пати съобщения, той се стрѣмъ да обезлюди и разори. Болшинството отъ цѣлкупнитѣ градове на Англия — съ исклю-

чение на Лондонския Сити — били разположени въ селскитѣ окръжи на земиѣ на не много едри землевладѣлци. За тѣзи градове избирателно право просто не съществувало.

Въ старитѣ градове избирателнитѣ системи били твърдѣ разнообразни; първоначално всѣкой градъ самъ си опредѣлялъ своето избирателно право. Но колкото повече градоветѣ опустявали, колкото повече въ тѣхъ утихвалъ живота, толкозъ по-сложна и по-заплѣтена ставала тѣхната избирателна система, толкова повече се стѣснявалъ кръга на лицата, които обладавали избирателно право.

До издаването на били за реформата въ 1832 год., въ Англия сѣ се считали до 111 градски избирателни окръга, въ които е имало по-малко отъ по 200 избиратели, а въ 46 града пъкъ е имало по-малко отъ по 50 души избиратели. Освѣнъ това изборитѣ сѣ се произвеждали гласно съ диганіе на ръцѣ. Не е за чудение, че при такъвъ редъ сѣ процѣвтавали подкупитѣ и разнитѣ патиски на изборитѣ. При таквоязъ ничтожно число избиратели да се указватъ подобни въздѣйствия, било е твърдѣ лесно — и толкозъ полесно, колкото е било по-трудно намираніето какви-да-е доходни источники въ постоянно пустеющитѣ градове. Продажбата на гласовѣтѣ въ изборитѣ е станала въ много отъ тѣхъ най-износецъ доходенъ источникъ.

Питтъ, съ предлаганіето въ парламента въ 1782 год. били, споредъ когото 36 най „гнили“ дребни градове били длѣжни да изгубитѣ избирателното си право, официално призналъ подкупа за обиченъ и правомѣренъ доходъ на избирателитѣ. А като възнаграждение за загубата на това благопридобито право на подкупъ, Питтъ искалъ да залѣжи тии малки градовѣ съ единъ милионъ фунта стерлинги: нали всѣка собственостъ е свѣщенна!

Не слѣдва, обаче, да се мисли, че подкупа на изборитѣ съставлява отличителна особеностъ на парламентаризма. Той е игралъ сѣщо голѣма роль при изборитѣ на длѣжностнитѣ лица въ народнитѣ събрания на Атина и Римъ. Но и въ Швейцарскитѣ селски общини подкупа при изборитѣ е билъ сѣщо извѣстенъ, което се доказва съ законитѣ, които сѣ биле издавали противъ него. Той е съществувалъ въ всичкитѣ кантони, които сѣ имали подвластни земи, и които земи сѣ се експлоатирани отъ самитѣ кантони. Особенно голѣма печала

е давала длъжността на фогта и твърдѣ износно е било купуването на тази длъжност отъ избирателитѣ съ пари или чрезъ богати угощения. Догдѣто каква-да-е изборва длъжност служи за срѣдство на експлоатация, до тогасъ въ подкупитѣ, или, по-малко, въ попълновенията за подкуп при изборитѣ за тази длъжностъ, недостатъкъ не ще има.

Но аристократията все още не се удовлетворявала отъ тази изборна система. За по-голѣма вѣрностъ ти поставила, щото депутатъ отъ селския избирателенъ окръгъ трѣбва да има поземелна рента отъ 600 фунта стерлинги. Градския депутатъ сѣщо трѣбва да има земя и да получава поне 300 ф. стерлинги такава рента.

Чрезъ такива избирателни закони аристократията си обезпечила господството. Парламента станалъ оръдие за класовото господство на едрото землевладѣние.

Но самитѣ землевладѣлци се распаднали на двѣ партии. Въ едната отъ тѣхъ биле съвременнитѣ, капиталистически настроенитѣ землевладѣлци, които извличали полза отъ капиталистическото развитие, отъ поощрението на търговията, отъ колониалната политика и отъ отдаването земятѣ си въ аренда на капиталистически начала; другата се състояла отъ консервативни землевладѣлци, които се държали за феодалнитѣ способности на експлоатацията. Къмъ първата партия, къмъ вигитѣ, се присѣдинила буржуазията: тѣзи слоеве въ економическо отношение преобладавали надъ другитѣ класове и биле привърженици на възгледа, че владичеството на парламента повече отъ всичко съотвѣтствува на класовитѣ интереси на господствующата аристокрация. Втората или торитѣ партия — торитѣ — състояла отъ испаднали и слаби елементи, които мислели, че поземелната аристокрация най-добрѣ може да се ползува отъ господарството за свойтѣ цѣли посредствомъ експлоатацията на кралската властъ — както французкото дворянство.

Ако вигитѣ биле привърженици на всемогуществото на парламента, то торитѣ искали неограничената властъ. Но въ течението на XVIII-ия вѣкъ характера на торитѣ се измѣнилъ. Господството на парламента се закрепило твърдѣ яко. Заедно съ това торитѣ тѣй сѣщо се пропаяли отъ капиталистически интереси, както вигитѣ. Различнето мѣжду тѣзи двѣ партии постоянно изчезвало; най-сетнѣ то станало не по-голѣмо,

отъ колкото разногласията, които съществували вътрѣ въ самитѣ партии. И ако раздѣлата между торитѣ и вигитѣ се и да се е продължавала, то това се обяснява само съ туй, че общественния бюрекъ (млинъ) е билъ твърдѣ малъкъ за да са можали да му сѣднатъ едновременно двѣтѣ партии.

Борбата въ парламента, по този начинъ, все повече и повече е губила принципиалния си характеръ. Тя все повече и повече се е свеждала въ интриги между карриериститѣ, които си проправили пътъ за чинове и длъжности не за да управляватъ господарството по своитѣ принципи, а да го експлоатиратъ по вкуса си.

Едновременно съ това и избирателитѣ се превърнали въ явно-продажбена тълпа. Политическата борба станала на търговска спекулация отъ редъ вагабондъци на пайка пехранимайковци, които грабили господарството.

Английския парламентаризмъ виждало се да върви къмъ пълно банкрутство. Но дѣйствителността тукъ именно показала, че парламентаризма е само форма, която може да има пай-разнообразно съдържание. Обанкрутилъ се не парламентаризма, а само самодържавието на землевладѣнието въ формиѣ на парламентаризма.

Къмъ края на миналия вѣкъ, передъ съ землевладѣлицитѣ и тѣхнитѣ съюзници, финансовата аристокрация, се изтъпили нови класи, интереситѣ на които стоели въ рѣзка противорѣчие съ интереситѣ на землевладѣнието. Най-важно значение имало тука образуването класа на промишленитѣ капиталисти и на промишленния пролетариятъ. Търговията и землевладѣнието можли прекрасно да се мирятъ, но промишлеността и землевладѣнието длъжни били да паднатъ въ конфликтъ помежду си.

Колкото повече се развивала промишлеността, толкова по-силно буржуазията трѣбвала да чувствува своето политическо безправие. Тя наченала борба съ земеделческия режимъ и за да се усили, съединила се съ други политически безправни класове: съ дребната буржуазия и съ пролетариата, който бързо се развилъ, но обладавалъ още твърдѣ ничтожно самосъзнание за да би можала буржуазията да счете за опасно да го въвлече въ политическа борба. Резултатъ отъ този съюзъ било буржуазно-радикалната партия, враждебна на землевладѣлицитѣ.

Главенъ предметъ на начинающата се сега политическа борба било избирането право. Посредствомъ своеобразната форма на избирането право, аристокрацията превърнала парламента въ изключително представителство на своите интереси. И само изменението на избирането право можало да го превърне въ представителство на буржуазните интереси. Всичко се свѣждало къмъ избирането право.

Въ тази борба буржуазията изѣзла побѣдителка. Пролетарията гребялъ за нея огънь съ ржцѣтъ си; той посилъ великитѣ мъчнотии на борбата, направилъ реформаторското движение непобѣдимо, дѣйствувалъ отъ части съ такива средства, съ каквито неотдавна се ползуваха белгийскитѣ работници. Но самъ той избирането право не получилъ.

Всѣдствие билия за реформата въ 1832 год. 88 малки градове (*rotten boroughs*) отчасти съвършено изгубили правото на особено представителство, и отчасти зели да испращатъ по-малко депутати (вмѣсто двама — по единъ), при което било образувано 42 нови градеки избирателни окръга. Въ селскитѣ окръзи на редъ съ едритѣ землевладѣлци получили избирането право също едритѣ арендатори, т. е. такива които заключавали контракти на срокъ не по-малкъ отъ 20 години и които плащатъ ежегодно не по-малко отъ 50 фунта стерлинги рента. За туй пъкъ избирането право било отнето отъ дребнитѣ землевладѣлци. До тогасъ съ него сж се ползували всички землевладѣлци, които сж получавали по 40 шиллинга (2 фунта стерл.) поземелна рента, сега пъкъ то (съ непачителни исключения) било признато само за тия, рентата на които се равнявала, поне, на 10 фунта. Въ градоветѣ избирането право било дадено на всички лица, които заемали голѣми и самостоятелни квартири, т. е. на лицата, които плащали за квартира не по-малко отъ 10 фунта стерл., а също квартиренъ налогъ, налогъ на прозорци и дапѣкъ за въ полза на бѣднитѣ.

Тази реформа удвоила числото на избирателитѣ, които по-рано биле само 400,000. Гласоподаванието си оставало открито; ценза за депутатитѣ не се отмѣпилъ ¹⁾, съдържание не имъ се давало; расходитѣ за избиранетата агитация сж се покривали, и сега се покриватъ, отъ самитѣ кандидати,

¹⁾ Отложили го наскъ въ 1858 год.

които сж длѣжни даже да внасятъ изпнапредъ съотвѣтствующата сума, която е достигала по нѣкога до 1000 фунта стерлинги.

Селскитѣ и часть отъ дребнитѣ градски окрѣзи (а тѣ не всички сж биле унищожени) оставали слѣдъ тази реформа, както и до нея, въ рѣцѣтъ на едритѣ землевладѣлци. Но другата часть отъ градскитѣ избирателни окрѣзи испращала сега въ парламента представители на промишленнитѣ интереси. Новото избирателно право дало на парламента новъ характеръ. Отъ орѣдие на классовото господство на земледѣлческата аристократия той се превърналъ сега на бойно поле, на което се захващала ожесточена борба между землевладѣнието и промишления капиталъ.

Землевладѣнието било още твърдѣ силно въ социално отношение; избирателното право било все още благоприятно за него. Промисленната буржуазия дълго не можла да прекара своето главно искание: свободата на търговията.

Но тя не се ограничавала само съ борба въ парламента. Дѣйствиелно, нѣма нищо по абсурдно отъ туй твърдение, съ което искатъ да дискредитиратъ парламентаризма въ очитѣ на пролетариата — че ушъ партията, която има представителство въ парламента, трѣбва да се откаже отъ всички други срѣдства въ политическата борба. Туй е безусловна лѣжа. Нигдѣ парламентскитѣ партии не се обръщатъ къмъ народнитѣ маси, които стоятъ вънъ отъ парламента, тѣй често, както именно въ отечеството на парламентаризма: нигдѣ тѣй не сж изработени способи за въздѣйствиe на парламента, посредствомъ народнитѣ маси, както именно въ Англия. Още не отдавна ние видѣхме, че най-консервативния министръ проповѣдвалъ въ Улстеръ възстание съ цѣль да се отхвърли Хомъ-руля.

По сѣщия начинъ дѣйствувала и лигата противъ митата на хлѣба. Тя сѣщо се е обръщала къмъ маситѣ и, когато това ѝ е било парѣки, зовила е пролетариата къмъ възмущение, даже къмъ всеобща стачка.

Отъ друга страна и земледѣлцитѣ се старали да расположатъ къмъ себе си работницитѣ. Ако фабрикантитѣ обѣщавали на работницитѣ поефтивяване на хранитѣ отъ паданieto на хлѣбнитѣ мита, то землевладѣлцитѣ имъ предложали десетчасовенъ работенъ день.

Едно само съ еднакво упорство отхвърляли, както землевладѣлицитѣ, тъй и фабрикантитѣ, а именно, главното искание на организования пролетариатъ: всеобщото избирателно право.

Английскитѣ държавни мъже твърдѣ добръ знаели силата на парламента за да би можле безъ крайна необходимостъ да даджтъ въ него достъпъ на враговетѣ на капиталистическото общество.

Въ 1846 год. борбата се свършила и хлѣбнитѣ мита паднали. Встѣпила ера на свободната търговия и, поради забѣлѣжително съвпадане на различни обожателства, тя станала ера на до сега невиждано економическо разцвѣтване. Англия получила господство на всемирния пазаръ (пияца). Едрата промишленостъ на тази страпа се развила съ баспословна бързина и доходитѣ ѝ биле грамадни.

Туй економическо разцвѣтване било тъй грандиозно, щото почти всичкитѣ класове, получили полза отъ него. Другитѣ страни биле длѣжни да губитѣ. Землевладѣлицитѣ се примирили съ новото положение на работитѣ. Сега вече и тѣ захванали да зематъ участие въ промишленнитѣ предприятия — именно въ акционернитѣ общества — и вслѣдствие на това биле заинтересувани въ развитието на промишленността.

Тукъ се повтори факта, който имаше мѣсто въ втората половина на миналия вѣкъ. Както по-напрежъ исчезна антагонизма между вигитѣ и торитѣ, тъй и сега антагонизма между либералитѣ и консерваторитѣ изгуби свои принципиаленъ характеръ. Въ слѣдующето десетолѣтие презъ 1848 год. ние виждаме, че консервативнитѣ министерства изпълняватъ либералнитѣ програми на своитѣ предшественници и въ либерализма често отиватъ даже по далечъ отъ самитѣ либерали. Единственното смѣстивно различие между двѣтъ партии било сега не въ вътрѣшната, а въ външната политика — именно въ отношенията къмъ Россия. Ако и пъкъ партиитѣ сѣ и да сѣ оставали отдѣлни, то главната причина на това пакъ се е състояла въ това, гдѣто на общественния мнѣн не сѣ можели да се курдисатъ всички, които се махнали къмъ него чрезъ парламента. Политиката отново изгубила всѣки принципиаленъ характеръ: борбата на партиитѣ въ парламента отново се превърнала въ пуста комедия, разигравана отъ политиканитѣ по професия и отъ карриериститѣ.

Избирателната реформа въ 1867 год. не произведа съществени измѣненія въ туй положение на работнитѣ.

Екопомическото разцѣпяване примирило съ капиталистическия режимъ не само землевладѣлцитѣ, ами и часть отъ работницитѣ. То дало възможность на по енергичнитѣ и паходщи се въ благоприятни условия слоеве работници да се заловятъ за значителни подобрения посредствомъ занаятчийски организации. А тъй като заедно съ това и доходитѣ на капиталиститѣ безмѣрно порасли, то буржуазията се мирила съ побѣдитѣ на работницитѣ. Възникнала работническа аристокрация, която повѣрвала въ хармонията между интереситѣ на капитала и труда. Само едно обстоятелство нарушавало още тази хармония: безправността на работницитѣ.

Нито либералитѣ, нито консерваторитѣ нѣмали особено важни причини за да противодѣйствуватъ на вѣжпването на работническата аристокрация въ срѣдата на политически-привелигированитѣ классове. Туй даже би я отдѣлило отъ останалитѣ работници. По този начинъ, слѣдъ пѣколко несполучливи опитвания, градскитѣ работници, които се намирили въ благоприятни условия, получили избирателно право по закона отъ 1867 год., който го дарува на всичкитѣ мъже отъ градскитѣ окръзи, които иматъ самостоятелно ступанство. Въ 1872 год. последвалъ новъ законъ, който ввождалъ тайната баллотировка (ballot).

Но невъзпагражденето на депутатитѣ, а също необходимостта на кандидата да покрива значителнитѣ расходи по изборитѣ и да внася за тази цѣль съотвѣтствующата сума, — всичко това останало си, както по-напредъ.

Туй не побъркало на работницитѣ да се промъкватъ въ парламента. Но тука проникнали преимущественно само тѣзи отъ тѣхъ, които се ползували съ расположението на богатитѣ „приятели на работницитѣ“, които заплащали издържитѣ по изборитѣ.

Цѣвтуицитѣ занаятчийски организации станали питомници на егоистическия кастовъ духъ, — на еснафската исключителность, и съ туй много съдѣйствували за отслабването на классовото самосъзване на свонитѣ членове. Отдѣлването имъ отъ общата масса на работническото население и приемането имъ въ срѣдата на политически-привелигированитѣ классове съвършенно убило у тѣхъ классовото самосъзнание.

Отъ предводители на нисшитѣ слоеве на работниците тѣ се превърнали въ тѣхни угнетатели.

Лишени отъ классово самосъзнание, лишени отъ обща организация, които би ги превърнала въ политическа работническа партия, тѣзи, въ економическо отношение тѣй ятко организирани, слоеве работници представлявали отъ себе си въ областта на политиката такава разнебитена масса, каквато и сръднитѣ слоеве. Появяването имъ въ парламента никакъ не промѣнило неговия характеръ. Той си останалъ классово представителство на буржуазията.

Обаче, парламентското замѣткване не можало да се продължава твърдѣ дълго. Економическото развитие отишло по-нататъкъ и разрушило хармонията между печалата отъ капитала, поземелната рента и работническата заплата. Редомъ съ Англия постепенно се изстъпвали и другитѣ промишленни нации, които можали да конкуриратъ съ нея на всемирния пазаръ, като Съединенитѣ Щати, слѣдъ войната за освобождението на Негритѣ; Германия, слѣдъ войната съ Франция. Конкуренцията на всемирния пазаръ ставала все по-силна и по-силна. Къмъ туй се присъединили още опустошителни кризи, периодически застои въ работитѣ, които достигали до такива размѣри и продължителность, каквито по-рано не сѣ били чувани. Печалата отъ капитала захванала да се умалява.

Но едновременно съ това падала сжщо поземелната рента и работническата заплата. Като се паче отъ 70-тѣ години, развитието на морската търговия доставяла на английския пазаръ все по-голѣми и по-голѣми количества продукти отъ първа необходимостъ. Отъ 70-тѣ години настъпило туй, което земледѣлцитѣ още въ 50-тѣ години очаквали отъ унищожението на хлѣбнитѣ мита: постоянното умаление на поземелната рента, до колкото тя зависѣла отъ селско-струпантвенния трудъ. Отъ тогава отново се съживило влѣчението на земледѣлцитѣ къмъ покровителственнитѣ мита.

Но падала не само едната по-земелна рента. Продължителнитѣ застои въ работитѣ понижавали работническата заплата. Даже тамъ, гдѣто платата формално не се понижавала фактически падала общата годишна заплата, тѣй като работата ставала нерегулярна и сръдното число на днитѣ въ годината, въ които работника не можалъ да си достави работа

се увеличило. Занаятчийскиятъ организации, които одържали отъ 50-тъ години до началото 70-тъ такива блѣстящи побѣди, указвали се често безсилни да противодѣйствуватъ за понижението на работническата заплата и да поддържатъ безработиятъ. Сблъскванията между капитала и труда ставали все по чести и по ожесточени. Въ старитѣ еснафски занаятчийски организации зель отъ време на време да се появява повтъ духъ, враждебенъ на капитала, и заедно съ това zelo да расте ново работническо движение, което предиявявало нови искания на господарството и обществото.

При такива обстоятелства, буржуазията се разпаднала на два лагера. Една частъ отъ нея считала работниците за опасенъ врагъ, и отъ страхъ прилѣпила се къмъ землевладѣлцитѣ. Любовта на землевладѣлцитѣ къмъ ввознитѣ мита на хранитѣ не е опасна: по-проницателнитѣ отъ тѣхъ твърдѣ добръ разбиратъ, че съществуването на Англия зависи сега главно не отъ селското ступанство, ами отъ развитието на промишленността. Освѣпъ туй, въобще едритѣ землевладѣлци даже лично сж заинтерисувани въ развитието на промишленността, т. е. въ увеличението на печалата отъ капитала.

Консервативната партия, която още въ тридеситѣ и четиридесетитѣ години била чисто представителство на землевладѣлцитѣ, която насѣкавала работниците противъ фабрикантитѣ, превърнала се въ шесдесетитѣ години въ една отъ двѣтъ капиталистически партии, която тѣй сжщо, както и нейната либерална съперница, кокетничала съ своята работническа аристокрация. Отъ края пѣкъ на седемдесетитѣ години тя все по-вече и по-вече става партия на имотнитѣ, въобще враждебна на работническия классъ. Сегисъ-тогисъ тя позволява на тогова или овогова отъ своитѣ членове демагогически да играе ролята на привърженникъ на работниците, но тя енергично противодѣйствува на всеко практическо мѣроприятие, което се прави за въ интереса на работническия классъ.

Другата частъ отъ буржуазията, именно тази, която съхранила радикалната традиции отъ времената на първата борба за избирателната реформа; когато землевладѣлнето било главенъ врагъ на буржуазията и противъ него дължни биле тѣсно да се сплѣтятъ капиталиститѣ, дребната буржуазия и работниците, — тази частъ отъ буржуазията, тѣй сжщо,

както и тази, която се превърна въ „консервативна“ почва да се бои отъ работническитѣ маси. Но тѣзи буржуа, „радикали“, разбиратъ, че съединението на имотнитѣ классове въ една „реакционна масса“ би било най-добро сръдство за усиленieto на това, което тѣ би искали да отслабятъ. Таквоязъ съединение накарало би работницитѣ съвършено да се отдѣлятъ отъ имотнитѣ классове, и да образуватъ свои особенна партии, която скоро би станала, непобѣдима. Единственното сръдство да се ползватъ работницитѣ съ интереситѣ на буржуазията състои въ това, че буржуазията встъпва на чело на работницитѣ въ борбата за по-добри условия на живота и отвоюва за тѣхъ пѣкон ползи — за смѣтка на землевладѣлцитѣ, т. е. на този классъ, относително когото у капиталиститѣ и работницитѣ има общностъ въ интереситѣ. Каквито сѣ биле въ 30-тѣ и 40-тѣ години консерваторитѣ, таквазъ става сега либералната партия: партията на „приятелитѣ на работницитѣ“ и филантропитѣ. Ролитѣ се промѣнили.

По този начинъ, подъ влиянието на економическото развитие се изработватъ рамки на политическата дѣятелностъ и подъ старитѣ названия двѣ нови партии. Парламента отново престава да служи само като сцена за интриги на карриериститѣ и фокусницитѣ и отново захваща да се превръща на поле за сериозна классова борба — борба на принципиално различни партии.

Пръвъ важенъ резултатъ отъ таквоязъ-то положение на работитѣ била избирателната реформа въ 1885 година.

Като желала да отслаби землевладѣлцитѣ въ селскитѣ окрѣзи, либералната партия дала чрезъ тѣзи реформа избирателно право на селскитѣ работници. Избирателното право на домоступанитѣ, което съществувало по рано само въ градскитѣ окрѣзи, разширили сега и върху селскитѣ окрѣзи, графствата. Буржуазията рассчитала съ туй надълго да улгчи своето господство. Но тя си правила смѣтката безъ ступанина. Нейнитѣ смѣтки би се оправдали само въ такъвъ случай, ако числото на нейнитѣ привърженици въ буржуазнитѣ кръгове би си останало прежното. Но ти неможе да прави никакви отстъпки на работническия классъ безъ да прагони отъ себе си цѣлъ редъ буржуазни елементи. Умалението числото на нейнитѣ буржуазни привърженици туря я още въ

по-голяма зависимост отъ работниците. Тя трѣбва да завоюва за тѣхъ нови политически права и преди всичко да разширява избирателното право за да увеличава своето влияние, което се опира на работниците. Но тя трѣбва също да имъ прави отстъпки въ економическия животъ за да увеличи числото на своите привърженици посрѣдъ работниците или, по-малко, да удържи спечелените въ своите редове.

Ако консерваторите ставатъ партия на имотните, то либералната партия върви тъй, че накрай въ нея ще има опора само въ работническия класъ.

Но буржуазните приятели на работниците въ Англия не могатъ да се ограничатъ съ програмата: социална реформа изключително на смѣтка на землевладѣнието. Економическото развитие закачило пародните маси, които стоятъ по ниско отъ работническата аристократия, и избирателната реформа отъ 1885 год. дала на значителна частъ отъ тѣхъ политически права. Тѣ ставатъ политически факторъ. Но тѣзи слоеве още не напълно се заразили отъ буржуазния радикализъмъ: социалното положение и историческите условия ги правятъ по достъпни за съвременния социализъмъ, колкото работническата аристократия, която сега, впрочемъ, също, споредъ нейното бавно разложение, захваща да се склонява къмъ социализма.

Тѣзи слоеве сж враждебни на цялото капиталистическо общество. И тѣ искатъ непосредствено подобръване на своето социално положение, непосредствено подобръване на условията на труда. Изъ началото на 80-те години английските работници настоявали главно на земелната реформа. Хенрихъ Джорджъ билъ тогава герой на дени. Сега пакъ за лозунгъ имъ служи осемчасовия день и болшинството на либералната партия, което още неотдавна рѣзко отхвърляло туй исканне, сега било принудено да прекрати и своето противодѣйствие. Тази партия вече фактически се намира въ ръцѣта на пролетариата поради неговото економическо значение и тази политическа сила, която му дава избирателното право. Либералите сж прескърбени виждатъ, че тѣ вече сега сж принудени да правятъ отстъпки на работниците не само на смѣтка на землевладѣнието, но и на смѣтка на промишлените капиталисти.

Къмъ какво ще доведе и трѣбва да доведе туй положение на работитѣ — е ясно: либералната партия въ непродължително време ще достигне до този пунктъ, на когото тя ще е длъжна да рѣши да си остави ли и за напредъ буржуазна партия, или да стане партия чисто работническа. Ако ти се рѣши на първото, то пей ѝ трѣбва да се расчисти отъ работниците и съвършено да загине, тъй като числото на нейнитѣ привърженици въ буржуазнитѣ кръгове бързо се умалыва, при туй то е и твърдѣ ничтожно за да я поддържа. Задъ пей пъкъ възниква независима работническа партия, която се усилява отъ всѣко колебание на либералитѣ, отъ всѣка една крачка направена отъ тѣхъ противъ пролетариата, тази партия моментално ще заеме мѣсто на либералитѣ, щомъ само тѣ кажатъ на работниците: до тука! — повече не!

Ако пъкъ либералитѣ пѣматъ куражъ за туй, ако си позволятъ да се тикатъ все по-нататъкъ и по-нататъкъ чрезъ отстъпки на работниците, то, възможно е, щото тѣ да побъркатъ на образуването на социалъ-демократическа работническа партия. Но туй ще сполучи либералната партия само въ тоя случай, ако тя сама се развие въ социалъ-демократия.

Нѣма, разбира се, особенни надѣжди, че развитието въ Англия ще трѣгне именно по този пътъ, макаръ англичанитѣ упорно да се държатъ за старитѣ форми и да обичатъ да наливатъ ново вино въ стари мехове.

Ще поживѣемъ — и ще видимъ. Тука ние искахме само да покажемъ на примѣра на английския партиселъ животъ, какъ е лъжовна тая мисль, която казва че парламентаризма служи исклучително на класа на капиталиститѣ. Ние видѣхме, че представителната система е служила на най-разнообразни классови интереси и е приемала най-разнообразни форми — въ зависимостъ отъ височината на економическото развитие и избирателното право.

Послѣ туй отъ какъ английската долна палата повече отъ 150 години е служила за оръдие на диктатурата на аристокрацията, тя въ течението на половинна вѣкъ е била оръдие на диктатурата на промишленитѣ капиталисти. Но еднопартиселното на тѣзи послѣднитѣ е загинало: пролетарията е вече въ състояние да указва въ парламента влиание на вътрешната политика на страната съобразно съ своятѣ

интереси. И съ гигантски крачки се приближава тоя день, когато всемогущия английски парламентъ ще стане орждие за диктатурата на пролетарията.

Финансите на германската Социалъ-демократическа партия.

Мнозина приятели отъ България сж ме запитвали за прихода-расхода на германската Социалъ-демократическа партия, за начинътъ на неговото събиране и харченне, за неговитѣ источники и въобще за финансовата организация на партията. По какъвъ каналъ се събиратъ необходимитѣ ней пари? Отъ гдѣ се събиратъ? За какво се употребляватъ тѣ? Кой ръководи и контролира тѣзи операции и, въобще, има ли и кои сж посредниците между партийното настоятелство и грамадната работническа армия, разпръсната по цѣла Германия, при харченнето и най-вече при събираннето на паричнитѣ сръдства? Това сж въпроси, по които още нищо не се е писало у насъ. Тѣ би трѣбвало да интересуватъ не само отдѣлни личности отъ нашата партия, както изглежда работата до сега, но напротивъ цѣлата партия.

Въ страни, като нашата, гдѣто социалъ-демократическата партия току-що се е основала или основава, гдѣто досегашната дѣятелностъ се е плацала отъ отдѣлни личности и групи, гдѣто и брошюри, и вѣстници, и списания сж се издавали по инициативата и за смѣтка на единъ малкъ кръгъ отъ личности, въ страни, казвамъ, гдѣто тѣзи перипетии сж се измивали и гдѣто социалистическитѣ елементи се сливатъ въ едно общо и широко течение, каквото е това на нашата „Работническа Социалъ-демократическа партия“ — въ такива страни първата длъжностъ на партията е да се погрижи за материалното си обезпечение. Финансите на партията сж първото условие за нейното пълно и правилно функциониране; пѣщо повече: то е първото условие за нейното по-нататъшно съществуване.

„Къща безъ пари огнь да я гори“, казва нашата поговорка и никой нѣма да се намѣри, който да се не съгласи съ нея. Същата мисль и съ още по-голямо право

може да се повтори и кога е думата за некоя партия, особено за партия, членоветѣ на която се набиратъ изъ между най-бѣднитѣ слоеве на народа, каквато е Социалъ-демократическата. Стига само да помислимъ, колко вѣстници, колко брошури и списания се изискватъ отъ една партия, като партията, колко пари трѣбва да се изплатятъ подирѣ имъ; стига само да си представимъ, съ какви мъчниоти сж свързани тѣзи издания и колко отъ тѣхъ сж видѣли бѣлъ свѣтъ безъ да сж излагали издателя си на десетки неприятности и сирѣчвания съ нѣкой дръбентъ или едъръ буржуа, който се сирѣчва по имѣта имъ като печатаръ, заемодавецъ и пр.; стига само да си припомнимъ, колко и колко наши хубави предназначения оставатъ неиспълнени, само защото не располагаме съ срѣдства, съ които да можемъ покрити разноснитѣ имъ, — и то е достатъчно за да ни убѣди, че финансовата организация на партията ни е дѣло отъ *абсолютна* важность и че мало и голѣмо отъ насъ трѣбва да се залови за по-скорошното ѣ осъществление.

Но само тѣзи ли доводи говорятъ въ полза на въпросната мисль? Колко, колко още други! Утрѣ, напр., арестуватъ одного отъ редакторитѣ на нѣкое наше издание: съ какво можемъ го освободи отъ предварителния арестъ, ако имаме петъ пари събрани въ едно мѣсто, съ които да можемъ да гарантираме неговото освобождение до окончателното рѣшение на дѣлото му? Съ нищо; въ такава случаи, вмѣсто парични, ний даваме, тѣй да кажа, човѣчески жертви: замѣстваме арестованныя си другаръ съ другъ, който не слѣдъ дълго ще трѣбва да се замѣсти съ третий и т. н. Такава една борба, колкото и да е високо похвална, колкото и да говори въ полза на нашата идея, по-скоро може да повреди, отколкото да ползова партията ни; подобна една борба едновременно съ нравственното тържество на идеалътъ повлича подирѣ си едно, отъ най-напрѣдъ едва забѣлжимо, но отъ по-послѣ твърдѣ чувствително омаломощение на партията: нейнитѣ рѣдове започватъ да се разрѣдватъ, опитнитѣ ѣ борци почватъ да ставатъ все по-рѣдки и по-рѣдки измежду армията и, прессата захваща да блѣдне и току-виждъ — армията остава безъ ръководители, и борбата приема такова едно направление, което никой отъ насъ нето е очаквалъ, нето е нѣкога пожелавалъ.

Мисля, че за поддържане на тѣзи си думи не ми трѣбва да посочвамъ на конкретни примѣри: примѣритѣ сѣ много и сѣкиму на устата, а мисълта си е ясна като бѣлъ день. Младитѣ партии, — особено социалъ-демократическата измѣжду тѣхъ, и то въ една малка страна, като нашата България, гдѣто, при туй, политическата борба е тѣй ожесточена, щото и за щяло и за пещило те теглятъ предъ сждъ и полиция, — младитѣ партии, казватъ, трѣбва особено да цѣнятъ своитѣ по-видни дѣятели, като редактори, отговорници, мѣстни агитатори и пр., защото сѣ изгубвашието понѣ на одного отъ тѣхъ, тѣ губятъ пулсътъ на цѣлъ единъ кръгъ отъ още неподготовени борци, на онзи именно кръгъ, въ границитѣ на който се е очаквала неговата най-жива и най-плодотворна дѣятелность.

Повтарямъ и потретимъ: паритѣ сѣ необходими на една партия също тѣй, както партията е необходима на една каква да е идея: паритѣ сѣ въздухътъ на каквато и да било политическа партия, безъ пари партията е пламъкъ, оставенъ въ едно безвъздушно пространство!

* * *

Ето кои съображения ме накараха да напиша настоящата си статия, и азъ, ако пристѣпихъ къмъ нея, сторихъ го съ пълна увѣренность, че другаритѣ ми по партия въ България пѣма да захвѣятъ за да предприематъ пѣщо, и пѣщо сериозно, въ полза на финансовата организация на нашата партия.

Думатата ми е за финанситѣ на Герм. Социалъ-демократическа партия. Както въ други отношения, тѣй и въ финансово таа партия е най-образовата, и не само въ Германия, но, ако щете, въ цѣлия свѣтъ даже. Нейния бюджетъ е дѣйствително демократически: смѣло мога да твърди, че даже най-справедливитѣ държавни бюджети, — разбира се, ако има такива измежду тѣхъ, — сѣ външоца несправедливостъ въ сравненіи съ бюджетътъ на Герм. Социалъ-демократическа партия. Ни сѣвка отъ нравственно — за физическо и дума не може да става — насилие при събиране приходитѣ, ни сѣвка отъ сѣвката на злоупотрѣбление при израсходванието на тѣзи приходи. Приходътъ се облага върху съзнанието и добрата воля на партийнитѣ членове, а

расчетътъ върху рѣшенията на мѣстнитѣ ежегодни конгреси. Отъ 1869 г. до сега, отъ основаието на тая партия до настояще време съ стотини и хиляди души сж събирали и харчили паритѣ на партията, съ мѣсеци и години сж служили като мѣстни или централни каснери, — и збѣлежете: това сж повечето хора отъ най-бѣдно състояние — и при все това, до сега нито едно оплакване не се е чуло, че пролетариятската пара не е достигнала пазначението си, че сж я прахосали или дали за нѣща, които не отговарятъ на желанието на партията. Съ една дума бюджетътъ на Германската соц.-дем. партия е тѣй чистъ и цѣлесъобразенъ, толкова съвършенъ, колкото е идеалътъ, въ името на който се харчи и събира.

Въ що се състоятъ приходитѣ на тая партия? Отъ гдѣ и по какъвъ начинъ ги получава? Освѣнъ харчението подиръ вѣстници, бюшнори и списавия, имали и пѣкон други расходи, които да лежатъ върху гърбътъ ѝ. Кой и на какво основание се распорежда съ прихода-расхода? Кому и кога се дава отчетъ за тѣзи работи? Има ли пѣкон улеснения при събиранieto на приходитѣ и въобще презъ какви канали минаватъ финансовитѣ операции на тая толкова милионна армия, която е образувала отъ себе си единъ видъ особиа държава въ голѣмата Германска империя? Ето въпроситѣ, които си задавамъ въ тая статия и върху които ще се помъча да дамъ понѣ колко-годѣ удовлетворителни отговори.

Читателътъ ми знае, вѣроятно, че въ Германия се издаватъ около стотина социалистически вѣстници и списавия, по да не мисли, че тѣ сж всички собственост на *партията*, взета като едно цѣло, което има свое пастойтелство, общо за цѣла Германия. Не, освенъ „Vorwärts“, централния дневенъ органъ на партията, всичкитѣ други издания сж собственостъ на частни лица, на социалиститѣ отъ единъ градъ, окръгъ и пр. Прихода-расхода на тѣзи издания ни най-малко не е прихода-расхода на партията, взета като цѣло. Това сж органи, които се распространяватъ изъ околнитѣ села и градове и сжществуванието, на които зависи почти исклучително отъ числото на записанитѣ абонати: има ли абонати, има пари и за издаванието имъ, нѣма ли достатъчно абонати — и вѣстника престава да се издава. Въ случай че издаванието на вѣстника е *необходимо*, а нужното

число абопати липсва, мѣстнитѣ социалистически дружества (занаятчески или политически) изведиждѣ прибѣгватъ на помощъ къмъ редакцията, а ако и тѣхнитѣ помощи не сж достатѣчни, чакъ тогава дохожда работата до централния комитетъ на партията: комитетѣтъ изучва подробно въпроса и рѣшава, да се помогне ли на вѣстника или да се не помага. Но и въ единия и въ другий случай, дѣлата на въпросния вѣстникъ си оставатъ негови и комитетѣтъ на партията, т. е. самата партия, като цѣло, пѣма никакъва намѣса въ тѣхъ. Единственната връзка, която сжествува между провинциалнитѣ социалистически вѣстници и комитета (подъ тая дума разбирайте официалната организирана партия), се състои въ това, че тѣ се придържатъ о программата на партията и се ръководятъ отъ нейнитѣ рѣшения, приети въ ежегоднитѣ ѣ конгресси, а комитета имъ дава инструкции за тоя или онзи родъ дѣятелность, инструкции по по-важнитѣ и съвършено нови дневни въпроси. Съ други думи, тѣхната свръзка е отъ чисто духовенъ характеръ, а филансовитѣ имъ отношения сж пѣща чисто случайни, пѣща отъ чистѣ характеръ. Както между насъ, единъ приятель, за да издаде пѣкоя книга, заема отъ другъ приятель, а слѣдъ като си свърши работата, неплаща гдѣ отъ кого колко е взелъ, въ сжщитѣ отношение се намиратъ, сжщитѣ услуги си правятъ и социалистическиятъ каси помежду си. Истина е, че касата на централния комитетъ върши пай-голѣми услуги на провинциалнитѣ каси и поддържанитѣ отъ тѣхъ мѣстни издания, но, повтарямъ, това сж единъ видъ частни услуги, кратковременни заеми, които по никой начинъ не се смѣтатъ за дѣйствителни ефекти въ бюджета на партията. Тя не прави „расходи“ и не получава „доходи“, ами, просто, дава заемъ, за да ѣ го повърнатъ въ извѣстенъ срокъ.

Това е общото правило, въ което сж впсепи извѣстни исключения. Къмъ тѣхъ може да се причисли, напр., основанието на новия еженедѣленъ вѣстникъ „Der Sozialdemokrat“. Предъ видъ на това, че за социалиститѣ вънъ отъ Германия „Vorwärts“ струва значителни пари и не всѣкой може да го получава, послѣдния соц. дем. конгресъ въ Кюлинъ рѣши да основе „Der Sozialdemokrat“, стойността на който е въ три пѣти по-малка отъ оная на „Vorwärts“. Нужната за това издание сума се отпущна отъ касата на пар-

тията, персоналътъ на редакцията се плаща пакъ отъ нея и, вслѣдствие на това, вѣстника, съ всичкитѣ си финансови операции, принадлежи на партията. Единъ другъ вѣстникъ се издава за Елзасъ-Лотарингия, на нѣмски и французски, за населението отъ тѣзи провинции. И туй рѣшение е прието въ сѣщия конгрессъ, тъй щото и този вѣстникъ е собственостъ на партията. Мотивътъ на това рѣшение се състои въ туй, че нѣмско-французкия вѣстникъ е необходимъ за въпроснитѣ провинции, че такова едно предприятие мѣчно може да се осмѣществи отъ частни личности и че само партията, като цѣло, съ касата си може да направи пѣщо въ това отношение.

Като на изключение отъ сѣщия родъ може да се посочи на *едновременно* помощи, които се даватъ за поддържанieto на нѣкой за първо време пуждающъ се вѣстникъ: касата му отпуска извѣстна сума и повече не я иска назадъ. По тоя начинъ вѣстника се поуголѣми и распространи, тъй щото за винаги осигорява съществуванетоъ си....

И тъй, като не забравяме горнитѣ вѣколко бѣлѣжки, читателътъ ми вече знае, че отъ съществуващитѣ до сега въ Германия социалистически издания само нѣколко сѣ собственостъ на централната партия, всички останали принадлежатъ на мѣстнитѣ провинциални организации. Гдѣто ще се каже, само тѣзи нѣколко издания могатъ да ѝ донасятъ приходъ и само подиръ тѣхъ се харчатъ редовни расходи.

Това е тъй да кажа единия § отъ бюджета на германската соц.-демократическа партия. Нѣка кажемъ нѣколко думи за неговото разиспение, толкова повече че по размѣрътъ на доходността си той е вторий по редъ. „Vorwärts“ е единъ отъ твърдѣ голѣмитѣ вѣстници. Той излиза всѣки день съ по 3—4 коли. отъ които всѣка една е голѣма — ето ви единствената полза отъ нашитѣ буржуазни вѣстници — колкото редовнитѣ бросе на „Св. Слово“. Едва двѣ страници отъ тоя вѣстникъ сѣ винаги пълни съ обявления, отъ които най-малко, най-малко редакцията може да печели 250—300 лева ежедневно. Тукъ ще срѣщнете всевъзможни обявление (разбира се, не съ безправствено съдържание, както буржуазнитѣ вѣстници): продаване, купуване, търсене работа, квартири, събрания и пр., и пр. Берлинскитѣ работници рѣдко хвацатъ другъ вѣстникъ освѣнъ „Vorwärts“,

женитъ имъ, ако искатъ да си купятъ нѣщо, не четатъ други обявления освѣтъ нѣщо отъ „Vorwärts“, а пъкъ търговцитѣ, ако искатъ да си продадатъ по-скоро стоката, волею-неволею сж принудени да клатятъ калпакъ предъ неависитната тѣмъ редакци на тол вѣстникъ. Тѣй щото обявленитѣ сж единъ отъ постояннитѣ доходи на „Vorwärts“. Другитѣ му доходи сж абонамента. Той се разпространява 35—40,000 екземпляра и читателтъ може де си представи, съ каква сума располага неговата касса.

Вториятъ § отъ доходността на партийния бюджетъ, който по размѣритѣ си трѣбва да се приеме за пръвъ, се състои отъ вносетѣ на *политическитѣ* дружества и на частни лица.

Върху този параграфъ трѣбва да се позапремъ малко повече.

Знайтъ читателитѣ ни, че соц.-демократическитѣ партии, особено германската отъ тѣхъ, се облягатъ на два вида организации: на политическа и синдикална (занаятчинскитѣ). Последния видъ всецѣло отдаденъ на *чисто економическата* борба съ капиталтъ, твърдѣ рѣдко има възможность да помогне съ вносѣтъ си на централната партийна касса: неговитѣ сумми се харчатъ подиръ стачкитѣ, за поддръжение на испѣдени работници, за издаване на чисто занаятчински (съ социалистическа тенденция) органи, за агитацията въ полза на синдикатитѣ и пр., и пр. Поради тоя си специаленъ характеръ, тол видъ организации, синдикати, сж централизирани въ едно особено тѣло, съ специални задачи, съ свой собственъ бюджетъ, отдѣленъ отъ бюджета на официалната партия, съ разглежданieto на който се занимаваме: занаятчийскитѣ организации внасятъ доходитѣ си въ касата на тѣй наречения Gewerkschaftsbund, въ сѣюзътъ на синдикатитѣ, сѣдалището на който е Хамбургъ, гдѣто подъ редакцията на депутатътъ *Лешенъ* се издава сѣюзния органъ „Gewerkschaftsblätter“, а политическитѣ организации ги внасятъ въ централната касса на партията, въ Берлинъ. Тѣзи двѣ каси сж съвършено самостоятелни; тѣ си заематъ една отъ друга пари, това що е заето то безъ друго се повръща при първо поискване.

И тѣй *политическитѣ* дружества—това сж дружествата, които внасятъ редовно, всѣкой мѣсець, доходитѣ си въ партийната касса. Тѣзи дружества се състоятъ отъ по 50—100

и повече души. Освѣтъ членскитѣ вносове, тѣ иматъ и други приходи, свикватъ по 1 — 2 пѣти въ мѣсецѣтъ събрапия, четѣтъ политически скаски (преимущественно по дневни въпроси) и пр., подобни събрапия се посѣщаватъ отъ хиляди души, отъ които — такѣвъ е обичайтъ въ 3. Европа — всѣкой, щомъ влѣзе въ салионѣтъ, пуца по 5—10 пфенига въ оставенитѣ за тая цѣлъ предъ вратата чинийки „за покриванне разноскитѣ на събраннето“. Тѣзи пари обикновенно надминаватъ сторевнитѣ разноски, тѣй щото излишекѣтъ имъ влиза въ касата на дружеството, а отъ тѣхъ—въ касата на партията. Благодарение на този источникъ, всѣко енергично дружество, което при това намира по-даровити и по-интересни оратори за сказкитѣ си, всѣкой мѣсець внася съ стотини левове въ партийната каса. Въ много случаи, — това става преимущественно въ провинциитѣ — излишекѣтъ отъ сполучливитѣ събрапия, вмѣсто да се внася въ партийната каса, бива употребяванъ за свиквания събрапия по селата, гдѣто расходѣтъ е по-голямъ отъ приходѣтъ, за печатанне на тѣй парѣчениитѣ „хвърчащи листове“, въ които се расправи на населението пѣкои важенъ дневенъ въпросъ, за поддържаннето на тѣй-нареченитѣ „мълниеносни агитатори“, задачата на които, по остроумното изражение на едного, е „най-малко 2 часа прѣди явиванieto на полицията да свика селипетѣ и да имъ каже, какво искатъ социалъ-демократитѣ и кой на чий гърбъ живѣе“.

Въ сѣщия параграфъ на „Общитѣ вносове“ влиза и приходѣтъ отъ партийнитѣ марки. Партията печата милиони свои марки и ги раздава на тѣй парѣчениитѣ „довѣрени лица“ (Vertrauensleute), които, отъ своя страна, избиратъ свои „довѣрени лица“, даватъ имъ 100 — 200 отъ тѣзи марки „за продаване“.

Какви сѣ тѣзи марки и защо сѣ дотрѣбвали на „покупателитѣ“ имъ? ще ме попита читателя. Това сѣ малки парченца отъ книга (вижъ образецѣтъ), въ два пѣти по-голыми отъ

едната страна:

Фондъ за поддържанне соц. дем. пар.

другата страна:

10 пф.

пощенскитѣ марки и струватъ 10 пф., 12¹/₂ стотинки. Тѣ сѣ единъ видъ квитанция за внесениитѣ въ партийната каса 10, 20, 30, пф. — съобразно съ числото имъ — пари. Вмѣс-

то дългата и широка работа — издаването, расписки за всеки 10 пф. — партията е намерила за по-добър да прибягне къмъ маркиѣ. Освѣнѣ за кассата, маркиѣ сж по-удобни и за самитѣ плащачи: тѣ могатъ да внесатъ колкото щѣтъ и когато имъ се падне случай, и не трѣбва да бягатъ въ самата касса, ами представителятъ на кассата се явива самъ при тѣхъ. Още едно обстоятелство: купуването на тѣзи марки става въ събранията, въ публичнитѣ или чисто-приятелскитѣ събрания, а не, както може да си предположи читателятъ, въ къщата на самия купувачъ... Истива е, впрочемъ, менъ ми се е падало да видя подобно нѣщо и въ частнитѣ жилища, но то сж сравнително по-рѣдки случаи. Събератъ се напр., 5 — 6 души другари, повеселятъ се, погѣятъ си и рѣкатъ да се почерпнатъ: тогава, ако нѣкой изъ-между имъ има такива марки за продаване, той предлага па по-веселитѣ да съкратятъ бюджета си и вмѣсто 60 пф., 50 пф. да плати за черпната, а останалитѣ 10 да даде въ полза на общото дѣло, т. е. за една марка. Въ такива случаи всѣкой па драго сърдце си развързва кисията и компанията става още по-весела, разговорѣтъ ѝ неволно приема политически характеръ и т. н.

Има случай и тѣ сж още по-чести, когато веселящитѣ се нѣматъ при себѣ си такива марки. Напр., родило Ви се дѣте, другаритѣ Ви дошли да Ви поздравятъ, повеселитѣ се, поразговоритѣ се и, така вижте, нѣкой предлага; новороденото дѣте да си плати „деветъ-мѣсечния вносъ па партията“. Всички даватъ по 10—20 пфенига, съберѣтъ 1—2 марки и въ края на мѣсеца ще прочетете въ „Vorwärts“: „отъ новородения соц.-демократъ, улица еди-кой си, № еди-кой си, 2 марки и 18 пф.“... При празнуванията на именъ-день, при свадбитѣ и годивкитѣ, при погребиванията даже вий непременно ще се срѣщнатѣ съ подобни случаи. Нѣкои изгубилъ нѣщо, другаритѣ му го намѣрили: той плаща нѣщо въ полза на общото дѣло. Спечели ли се нѣщо на лотария — и отъ лотарията нѣщо ще отиде въ сжщото направление. Наемете ли си хубава и по-евтина квартира — заедно съ Васъ и кассата трѣбва да спечели нѣкой паръ. Повиши ли Ви се заплатата — кассата не губи, а печели. Съ една дума революционната идея така е обхващала всичкитѣ страни на работническия животъ, до тамъ е проникнала въ работницитѣ,

щото при всѣко колко-годѣ въобикновенно явление тѣ гледатъ да се притекатъ на помощъ къмъ партията, като ѝ даватъ кога колкото могатъ отъ оставалия си „излишекъ“. Тѣ правятъ това, както и по-горѣ забѣлѣзахъ, не по насилие, не по задѣлжение, а *исключително* отъ желание да усилятъ партията и да помогнатъ за по-скорошното постигане на общата цѣль — реализирането на социалистическия идеалъ.

Освѣтъ тѣзи источники, въпросния параграфъ располага и съ другъ единъ, а той е: печатането на брошури, книги календари и пр. Авторътъ, колкото за възнаграждение на исхарченото време, получава извѣстепъ процентъ, или, просто, извѣстна сума отъ къртъ на книгата, а всичко друго влиза въ кассата на партията. Разбира се, това е случаятъ когато самата партия (Verlag der Buchhandlung „Vorwärts“ — издание на книжарницата „Напредъ“) издаде книгата, въ всички други случаи, а тѣ сж най-много, изданията сж за частна или групва смѣтка. Този источникъ е значителенъ, по поради липсването на пълни смѣтки въ бюджета на партията, азъ не мога да посоча на размѣритъ му.

Последни источникъ на разглѣждания параграфъ се състои отъ ежемѣсечнитѣ вносове на вѣкои частни личности. Тѣ сж доста значителни (между 24 и 95 лева мѣсечно), и се вписатъ отъ коджа богати хора, които се стѣсняватъ да се обявятъ за принадлежащи къмъ партията и ѝ помагатъ само материално. Азъ знамъ двама—трима доценти отъ Германскитѣ университети, които отъ 3—4 години внасятъ въ кассата по 40—80 лева мѣсечно.

Интересующия се читателъ, ако иска по-отблизо да се запознае съ цѣстрата картина на този параграфъ, нека вземе „Vorwärts“ и да прегледа първитѣ му броеве отъ началото на всѣкий мѣсець: кждѣ 4—5 число първи листъ отъ вѣстника е заетъ съ обнародване на тѣзи приходи.

Третиятъ параграфъ отъ дохода на партията: по-заможнитѣ социалъ-демократи, ако иматъ 100—200 марки, които да имъ не трѣбватъ за нѣколко мѣсеца и повече, заиматъ ги на партията, за да си служи съ тѣхъ щомъ ѝ дотрѣбать. При истичането на заемтъ тѣ си ги получаватъ назадъ — не ще и дума, че безъ всѣкакви лихви. Смисълъта и значението на този параграфъ сж доста ясни, тѣй щото пѣма защо да се спираме повече върху му.

Четвъртия параграфъ се занимава съ приходътъ отъ празнуването на първия Май. За тоя денъ партията приготви съ стотини хиляди и милиони червени лентички, съ надписъ: „1 Май, еди-кой-си година. Осемъ часовъ денъ“ и ги испраща изъ всичкитѣ работнически пунктове; въ надвечернето или въ самия денъ 1 Май, работниците се лияватъ на сборнитѣ си пунктове, отъ гдѣто започватъ празнуванията, купуватъ си по една отъ тѣзи лентички, закачатъ ги на гърдитѣ или шапките си, за да се знае, че тѣ сѣ „за осемъ-часовия денъ“. Тѣзи лентички струватъ 20 — 40 пф. едната.

Освѣтъ това, за първия Май се издаватъ специални вѣстници, които излизатъ само веднѣжъ въ годината, и приходътъ отъ тѣхъ влиза въ сѣщия параграфъ.

Петия параграфъ отъ приходния бюджетъ на партията се състои отъ лихвитѣ на „Запасни социал.-демократически фондъ“. Историята на тоя фондъ не ни е точно извѣстна, и ний вѣваме друго сръдство за неговото обяснение, освѣтъ това че той се е отдѣлялъ отъ годишнитѣ економии. За неговия размѣръ ний сѣщо така не знаемъ нищо положително, но, ако сѣдимъ по получаемитѣ лихви, трѣбва да заключимъ, че той надминава 230,000 лева. Назначението на тоя фондъ, както се види отъ самото му име, е да посрѣща извънреднитѣ финаансиалнитѣ нужди на партията, като, напр., преди изборитѣ, за развиванieto на една колкото се може по-силна агитаця, но въ *никой случай не* и за помаганне на стачкитѣ. Както вече по-горѣ забѣлѣзахъ, стачкитѣ влизатъ въ областта на чисто економическата борба, а за нея има специална каса, кассата на Gewerkschaftsbund.

Послѣдния приходенъ параграфъ е най-малкъ: неговото назначение е да прибира извънреднитѣ, случайни приходи. Като примѣръ отъ тоя родъ приходи ще посоча на слѣдующето: въ нѣкое отъ събраията се намѣри умбрела или нѣкой другъ изгубенъ предметъ. Вѣстниците съобщаватъ за това, по нѣкой не дохожда да си получава изгубеното: въ такъвъ случай правителството взема половината стойностъ, а другата се дава томува, който е намѣрилъ предметътъ, а този послѣдния внася полученото въ касата на партията.

(Слѣдва).

СТИХОТВОРЕНИЕ.

„Ура!... Фабрики! Земля! Свобода!“

Какво тѣ искать?... Тълпата шуми,
Пламнала, бѣсна, унита съ стрѣвъ.
Какво тѣ искать?... И ти се глуми
И лочи съ алчностъ народна кръвъ...

„Волностъ? хлѣбъ? цѣстъ за народъ бѣденъ?“
...Ха! ха! Мечтайте за вѣтръ, за димъ...
Нека пий грабимъ залькъ паѣденъ,
За власть и злато нека ламтимъ.

Злато, чародѣй! Власть, сила, балсамъ, —
Всичко ти туряшъ въ мощна ни дланъ.
Моме, честьта си по-скоро дай памъ!
Мажо, по-скоро въ гнусний ни пламъ!

Че пѣлкой плачалъ, че билъ той гладенъ —
Глупостъ! Той слабъ е. Нека да мре!
Нека загине въ гробъ мраченъ, хладенъ, —
Салъ който ѝ силенъ, нему ѝ добръ!

Злато! ти давашъ благата всички,
Предъ твоятъ идолъ всичко нѣмѣй;
Мразишъ полѣтътъ, пойнитъ птички,
Предъ тебъ да хуръкне нищо не смѣй.

Дай ни ти всичко, щото ний цѣме:
Вино и рѣскошъ, краспи жепи...
Дай ни, ний химни тебъ ще залѣйме.
Вино!... Да гръмнатъ наш'тѣ пѣснѣ!...

— ...Вамъ вино трѣбва, гърди момински,
Рѣскошъ и сила, власть и злато...

Млъкватъ вне, отроци свински,
Пукни, нѣмѣй ти, племе клето!...

Народътъ пѣшка, бий се и стене
Зарадъ парченце хлѣбецъ коравъ,
Гаспатѣ му сили, животътъ вѣне.
Смазанъ, убитъ е въ пѣтътъ си правъ.

Гърмятъ машини, теслата дѣла,
Подъ чука степе лкий чиликъ,
Дѣлбае рало, земята цѣла
Охне, издава жалний си викъ.

Съ потъ на челото злато добива,
Рови, копае крътътъ — човѣкъ...
За васъ, душмапи, той не почива,
За васъ му нѣматъ равитѣ лѣкъ...

Но вечъ трептѣте, владици земни!
Отъ вашѣтъ гнусни хареми вѣнъ!
Чуйте ли викътъ грозепъ, подземни?
Предъ васъ е грѣмъ, димъ, пламъкъ, огнѣнъ..

Тамъ вихрътъ вѣе, мълнии трѣскатъ,
Възстаналъ е цѣлий народъ,
Шумни му вълни сърдито плѣскатъ,
Съсь мѣстъ попити, съ кърви, съсь потъ.

Глъчъ единъ грѣмъкъ бухти въ вълнитѣ, —
Сладкъ за пасъ е неговий гласъ!
Гърчатъ се, свиватъ всичкитѣ сити, —
Той е за нази послѣденъ часъ!

...„Ура! Фабрики! Земи! Свобода!“...
Вѣй се високо червепий запъ.
Зора се пуква тамо на свода,
Пилѣй се вече вѣковний мракъ.

Лѣстовички, пролѣтъ, май животворенъ.
При нази идѣтъ, не сѣ далечъ...

Махни се, скрий се, ти духъ отровепъ,
На свѣта старий рѣждѣсалъ мечъ!

Днеска сме пие бѣдни скиталци,
Но, катъ лѣствици, грѣмътъ вѣстимъ,
Подъ байракъ кървавъ съ всички страдалци
Лѣтимъ къмъ щастье, лѣтимъ, лѣтимъ!

Знако нашъ, знако! Тебъ посрѣдъ боя
Съ гърди стоманни ще окржимъ,
Съ потъ ще окжпимъ нишката твоя,
Съ кърви порѣсимъ, съ барутъ, съсъ димъ.

Пъкъ ако паднемъ съ кушумъ въ гърдитѣ,
Той ще на наш'то знаме изший
(Вѣчно да сгрѣва въ волностъ душнитѣ):
„Не мре идея! Честити вий!“

Гърново, 17 Априль 1894 год.

Г. Бакаловъ.

ХРИСТО БОТІНОВЪ КАТО ПОЕТЪ.

„Ахъ! тѣ мислятъ, че азъ пиша, като-
другитѣ, съ мастило и думи; но азъ не
пиша като тѣхъ; азъ пиша съ кръвта
на сърдцето си и съ сока на нервитѣ си“.

Верно.

I.

Поезията до толкова може да има морално въздѣйствие надъ човѣческии духъ, до колкото ти съдържа въ себе си жизненитѣ, свѣтлитѣ, могъщитѣ идеи за човѣческото благо, за едно велико бѣдѣще, за единъ грѣдущъ строенъ миръ, гдѣто пѣма кървави сълзи, страшни степания, мъки и проклетия; гдѣто човѣкътъ е богъ самъ надъ себе си. Поезията до толкова може да се нарича „поезия“, до колкото тя съдържа пламеннитѣ чувства на негодованията противъ „мировото зло“ и — възвишеннитѣ стрѣмления, къмъ вечния и безкрайния свѣтълъ идеалъ. Поезията — това е образно изразение на висшитѣ идейни движения на човѣческата душа и сърдце. Поезията е живота; живота е борба.

слѣдователно и — поезията. Всичко това, което трогва сърдцето, буди душата, изпълва съ идѣ, или съ сладко блаженство гърдитѣ; всичко това, което буди дълбоко заспални умъ на роба, распрѣсква ужасни мракъ, който обгрѣща, като гробенъ саванъ, унилий духъ на „клѣтника“ — има своето мѣсто въ тоя величественъ, въ тоя небесенъ кхтъ — поезията.

Поезията има своето широко разнообразие, тя има и своето чарующе единство. Нейното разнообразие не е въ упонтелинтъ звукове, въ небеснитѣ краски — не е то въ пейната чисто естествена, условна форма; то е въ пейната кръвъ и плътъ — съдържаннето. Нейното единство — въ силната ѝ и блѣскава душа — идеалтъ. Кое прави пейното съдържанне? Разнитѣ единични интереси, ламтения, многобройнитѣ мирозсърцаания и тѣхнитѣ взаимни отношения. А нейния идеалъ? — *Человѣческото благо*. Възъ отъ тия двѣ положения — поезия несжществува. Тѣ съставляватъ нейния рационаленъ, положителенъ истински градежъ, който е „ехо“ на емпирическото съдържанне на бурливитѣ реални общественни интереси и отношения. Като изразителка на това — тя сп измѣнява съдържаннето съобразно съ измѣненнето на пейния предметъ. Тя е промѣнлива богиня, която има свои тронъ не на Олимпъ, а надъ жизненното бурливо море.

А що е поста? Това е обединение на философа, пророка, революционеръ въ една буйна, по „мстителний“ си духъ, проникателна по свои далновиденъ взоръ, духовита и талантива личностъ. Той има първо сърдце съ горещи чувства, силна душа съ широки ламтения и мирови идеали. Борецъ идеенъ съ „злобата на деня“; апостолъ на правдата и на любовта; сѣятелъ на великитѣ човѣчески идеи; ангелъ, който съ небесната трѣба на истинната поезия въскресява мъртвитѣ, и подкрѣпя буднитѣ; посетелъ гордъ и войнственъ защитникъ на крайни човѣчески идеалъ — ето поета въ свонтъ пламенни дѣйствия, въ своята борба. Ето предметитѣ, около които се носи, ту съ тиха и блаженна усмивка, ту „тайнствено и чудно“ или — бурно и величествено, тържественний духъ на поета. Това е царството на неговий свѣтълъ гений, творческий талантъ, — на неговий широко, беспредѣленъ духъ. Това е неговото „отечество“. И само въ него усѣща той, че живѣе, че диша въздуха на свободата.

Въ такъвъ единъ животъ плевъ съ борби за „доброто и полезното“, да не мислишъ за смъртта си, да не се боишъ отъ никакви изгнания, тюрми, мъки, пито отъ „ада“ — е твърдъ обикновенно нѣщо за единъ космополитъ, като поета, но безгранично чудовищно за единъ мръсенъ патриотъ — тѣсногрудъ егонстъ.

Поетътъ е дивенъ инструментъ. Той е способенъ да възстанови ония тайствени, скрити дълбоко въ челоуѣческото сърдце, сладки звукове, отъ които би се трогнала и ледната челоуѣческа натура. Той ги поднема надъ задушливата „дѣйствителностъ“, облича ги въ художественна форма — свѣтла и дивна — отъ кости и плътъ. Поетътъ ни ги показва и съ бескрайно сълзовитъ топъ запѣва: — ето вашата свобода потънкапа и унижена, ето вашата правда распѣта на кръста, ето вашитѣ братски чувства увѣнчани съ трѣпени вѣнци! И ти виждашъ, че не си нищо друго, освѣнъ една частъ, едно парче отъ онай жива „цѣлостностъ“, която се казва *челоуѣкъ*. Дълбоко въ поетския психологически миръ живѣятъ двѣ горещи чувства — умраза и любовь. Поетътъ люби — любн беспредѣлно и мрази безгранично. Това сж двѣ струни, два небесни акорда, които звучатъ въ всѣки единъ редъ, въ всѣки единъ стихъ, въ цѣлото поетическо творение. Да любишъ и да мразишъ, това значи да живѣешъ, както казва Гете. Тѣзи двѣ чувства даватъ субективенъ колоритъ на художественното творение. Силната умраза и горещата любовь произтичатъ отъ съгласуването или отъ несъгласуването на извѣстни явления отъ живота съ идеала на поета. А идеалътъ за поета е това, каквото е кодексътъ за единъ съди. . . . Въ името на свой идеалъ поетътъ дава или плѣсница, или цѣлувка. Или пуца съ войнственъ и безстрашенъ взоръ ядовити стрѣли, или — плачевни излияния, лирически пориви и тайствени, вълнующн гърдитѣ, мили звукове. Той е богъ за доброто и демонъ за злото. Свѣщенната цѣль на поета е „общественното“ самосъзнание; крайния идеалъ — челоуѣческото благо.

Поетътъ има развито художественно чувство. Посрѣдствомъ това художественно чувство и философската мисль, поетътъ обобщава въ ясни образи единичнитѣ стрѣмления — въ общи; единичнитѣ интереси — въ классови; классовитѣ стрѣмления — въ общечелоуѣчески идеалъ. Той се вгледва въ духа на своята епоха проникателно, ясно, дълбоко — съ погле-

да на единъ художественъ гений. Той вижда, че животътъ е борба непредѣлна и ожесточена. Той се вира и неговото художествено чувство обхваща основната причина на човѣческитѣ борби и общата свръзка, въ които се преплитатъ човѣческитѣ стрѣмления и интереси. Борбата за съществуване и борбата за индивидуалностъ господствуватъ въ сферата на човѣческата разнообразна дѣятелностъ. Той догажда, че тѣ сѣ единственитѣ, основнитѣ камертони, които опредѣлятъ бесчисленнитѣ гласове въ общо-човѣческия хоръ. И като пѣща основни, върху които почива *дѣйствителността* — той ги поглъща съ вдъхновения поривъ на първото си сърдце. . .

Човѣкътъ въ живота води енергическа борба. Борбата, която се обусловва въ побѣдата на човѣка надъ природата и надъ човѣческитѣ индивидууми въ силата на неумолими законъ на самоусвършенствуванието. Този законъ носи названието — *борба за индивидуалностъ*. Неговото движение има тенденция да измѣнява условията на живота за въ „полза“ на самоусвършенствуванието на индивидуума. Той е неумолимъ и вѣченъ. Втория законъ — *борба за съществуване*. Той дѣйствува неустановимо, като измѣнява човѣческата организация и съ това приспособява индивидуума къмъ условията на „мръсната дѣйствителностъ“.

3 Поетътъ усѣща въ силата на своето художествено чутъе, или съзнателно разбира тия два закона и тѣхнитѣ бескрайни проявления. По вдъхновенията творческа сила на свои духъ поетътъ сформирава, въ дълбочината на задушевния си миръ, единъ идеалъ. Този идеалъ е абстрактенъ, но почива на реална основа. Той е величественъ и, може би, вѣченъ. По таквъ единъ процесъ на философската мисль на поета — той издебва, открива и облача въ мрачни картини или въ свѣтли образи взаимнитѣ — индиферентни — отношения на общества и природата спрямо индивидуума и — обратно. И всичко това провѣрява съ блѣскавия си критерий — идеала. *Човѣческото благо* — ето крайния идеалъ на истинския поетъ. Има и друго. Като има поетътъ предъ видъ човѣческото благо, той си задава въпроса, при какви общественни отношения, при какви условия, при каквъ социаленъ строй, би могълъ човѣческиятъ индивидуумъ да бѣде „настоящъ човѣкъ“. Да бѣде „настоящъ човѣкъ“, значи

да бѣде удовлетворенъ, както отъ физиологическа страна, тъй и отъ психологическа. Още повече — при какви условия, при каква „дѣйствителностъ“ той би могълъ да бѣде богъ самъ въ себе си. И като носи поетътъ този богъ въ гърдитъ си съзнателно и е прочувствувалъ неговата обаятелностъ — той се втурва въ борбата безъ никакъвъ страхъ за своето съществуване. Той начева да носи въ гърдитъ си една свѣтлина, едно съкровище, единъ божественъ духъ. Безъ идеалъ — истински поетъ не съществува. Той е неговия кодексъ свѣщенъ, критерий правдивъ, посредство, който одобрява, или заира; възвишава, или смазва; величае до небето, или — заира въ гроба извѣстно явление, извѣстенъ общественъ фактъ.

Като положи грапитния камакъ на свой идеалъ — идеалния общественъ строй съ идеална личностъ — поетътъ съдвински се издига предъ бѣдния, унижения, гладния, предъ роба и става неговъ водителъ и беспощаденъ мстителъ за неговитъ врагове. Тукъ той се явява пророкъ, тукъ той се явява духовидецъ и революционеръ. Отъ неговия погледъ нищо „свѣто и потрѣбно“ не се укрива. Той го вижда съ орловото си око, усѣща съ чувствителнитъ си перви и силниятъ му творчески духъ въплотява въ дивни образи, въ чудесни картини.

Поетътъ е пѣвецъ на доброто.

Поетътъ е носителъ на свѣтлината.

А беспощаденъ врагъ на злото се явява поетътъ всѣкога и противъ всичко, което съзнателно се стрѣми да задуши всичкитъ пориви къмъ „великото братство, равенство и свобода“. Единъжъ установенъ идеала крѣпко въ поетската душа — той има право да бичува или да възвишава въ името на това свѣтило всичко. Иначе е немислимо да има оцѣнка за извѣстно явление безъ установенъ чловѣчески критерий. Въ втори случай, оцѣнката ще бѣде едно смѣшене отъ идеи, понятия, отъ безсмисленни фрази, безъ извѣстно направление, защото поетътъ нѣма идеалъ; неправилно разбиране естественния вървежъ на нѣщата, защото нѣма истина *общечловѣческа* гледна точка, като нашия поетъ г. Михайловскій въ своитѣ „Сатири“.

Като се вгледа поетътъ въ съществуващата дѣйствителностъ, той схваща тия „цѣли“, тия „потрѣбности“, които сѣ общи за всѣки чловѣкъ, за всѣка една душа. Той ги облича въ

съотвѣтствувающитѣ имъ образи и имъ дава своята оцѣнка и *человѣческо* значеніе. Оцѣнката е положителна или отрицателна. Ако извѣстно явление отъ дѣйствителността отговаря на идеалнитѣ трѣбованія на поета — то е полезно; ако, не — то е вредно. Ако това общественно явление е *полезно*, поетътъ вика всичкитѣ „унижени и оскърбени“ подъ своя кървавъ, боевъ флагъ. Той ги вика, защото това явление има жизнено влияние върху душата и сърцето на индивидуума, върху разбитото божество. А като такова, което благотворно влияе върху повдиганнето и възстановленіето на истинния индивидуаленъ животъ — то е прогресивно. Като схване поетътъ общата борба на човѣческитѣ интереси, той, въ името на правдата, отива на страната на бѣднитѣ, опозоренитѣ несправедно, робитѣ, на страната на разбититѣ божества. Той отива къмъ страната на тѣзи, които сж разбити духомъ, изпурени тѣломъ и той ги вика при себе си, или по право — отива при тѣхъ. И гордъ до величие, сияющъ, като пѣтеводителна звѣзда въ пустинния мракъ; неустрашимъ, като лъвъ; великъ до бескрайностъ, драгъ до бесцѣнностъ — той се прегръщава отъ разбититѣ божества и съ горещото си слово, съ чудната си пѣсепъ, разгорещива борбата въ бѣднитѣ, по въ бои съ тирани, желѣзни гърди.

„Новитѣ врѣмена

Раждаатъ нови потребности.“

А еднѣжъ извѣстна потребность появява въ душата на народа, тя проявява своята просба за удовлетворение. А еднѣжъ като съществува въ плътта и кръвта на народа — тя ще се удовлетвори, ако не днесъ, то утрѣ, но никога не ще умрѣ. Никакви тирани, никакви инквизиции, нито цѣли демонскій адъ немогатъ и блѣсна въ бездната на гроба за вѣчна смъртъ.

3 (Поетътъ с неустрашимъ революционеръ. Прямото образно възмозаванне на кривдитѣ, лукавствата, мжчителствата, грабежитѣ, на тиранството — отъ една страна; сълзитѣ, риданията, мжкитѣ, упованията на „клѣтницитѣ“ — отъ друга; и мѣжду всичко това мжжественното роптание на поета противъ първото и небесното ехтение за повдиганнето на „робитѣ“ до величественния му идеалъ — съставляватъ и сж главнитѣ черти на революционния духъ. Когато вълшебния художественъ образъ е напоенъ съ вѣрността на истината, съ сияніето

на правдата, съ величието на самопожертвуванието, облѣтъ съ-
лжитѣ на прекрасното и отъ горѣ на всичко това величественната
и небесна усмивка на безкрайно милия поетически идеалъ: —
възбужда чувството на доброто, великото, прекрасното, чув-
ството на съзнанието, правдата; чувството на борбата въ
нашето разбито отъ стенание, мъки и рани робско сърдце. И
въ насъ възкръсватъ заспалиятъ чувства, и въ насъ затрептява
всѣка фибра, всѣки нервъ за вѣчниятъ му идеалъ. Кръвта
закипва въ нашитѣ гърди, духътъ въздигва, съзнанието про-
явява, търпението изчезва въ мигъ и пий сияюща, катъ
ангели, влизаме въ редоветъ на великитѣ борци за човѣ-
ческото благо.

II.

Христо Ботйовъ е писалъ като Берне и е взималъ пое-
зията като Хайне. Той е писалъ „съ кръвта на сърдцето
си и съ сокътъ на своитѣ нерви“, а поезията е ималъ, като
„свещенна играчка за достигането на небесни цѣли“. Ето
истинния поетъ, ето истинния писателъ. Който не пие така,
„той не е писателъ“, казва рускиятъ талантливъ критикъ Писа-
ревъ. Да пишешъ съ кръвта си, това значи безкрайно да
любишъ и чудовищно да мразишъ. Това значи — да се жер-
твувашъ за „небеснитѣ цѣли“, за мировитѣ идеали на чело-
вѣчеството. Още по-вече, — това значи да посинишъ въ гърдитѣ
си, като небесенъ жребий, като откровение бога на прав-
дата, бога на свободата, бога на „робитѣ“. Да вземашъ
поезията, като „свѣщenna играчка“, значи — тя да бѣде
една отъ великитѣ спомощници за достигането на това, което
сладостно вълнува гърдитѣ и блаженно дразни сърдцето —
истинския животъ. Такъвъ е билъ Ботйовъ, тоя борецъ за сво-
бодата на робитѣ, тоя възвишенъ посетелъ на великитѣ гос-
подствующи стрѣмления на съвременната му епоха. Ботйовъ
е милъ и драгъ за насъ, той е вѣченъ за насъ.+

Предъ мене стоятъ неговитѣ съчинения. Азъ ще раз-
гледамъ по-главнитѣ му стихотворения, като се потруда да
покажа тѣхнитѣ, както естетически, тѣй сѣщо общественно-
морални достоинства, което е и най-главното. Азъ ще се по-
труда да ви представи Ботйовия духъ такъвъ, какъвто го
намираме въ неговитѣ пѣсни.

Ботйовъ е пѣвецъ на „живата свобода“.

Здравъ физически, той се усѣща Христовъ апостолъ въ душата, когато пише своитѣ пѣсни — пѣсни възвишени по дѹхътъ си. Далечъ отъ своята родина, самоволентъ изгнаникъ, той търсѣше зами, дѣто да царува „богътъ на разума“. Когато почти всички интеллигентни сили тогава спѣха въ дълбокъ летаргически сънъ, освѣтъ, ~~може би~~, Любенъ Каравеловъ; когато клѣтата родина, окървавена тогава, — България — ревѣше кански подъ кървави ханжаръ, а сега — отъ нейнитѣ „патриоти“, Хр. Ботѣвъ, пламепенъ защитникъ на бѣднитѣ, измѣченитѣ, робитѣ, се виждаше самъ въ „полето на войната“ и викаше съ молебентъ гласъ къмъ „богътъ на разума“:

Вдѣхни всѣкому, о Боже!

Любовъ жпва за свобода —

Да се бори кой какъ може

Съ душманитѣ на народа.

Този, който нѣма благородно чувство въ сърдцето си; този, който не усѣща обаятелната правда, ослѣпителната красота на Ботѣвата поезия, нейнитѣ трагически картини, възвишени пориви; нейнитѣ кървави, а не сребристи слъзи; нейнитѣ страшни ридания — той нѣма сърдце, той нѣма душа. Само този, на когото сърдцето е мъртво къмъ всѣко живо, добро, красиво, морално; комуто душата е спокойна предъ раздиращия стѣпъ на роба, безъ малко вълнение, безъ малко сътресение; комуто брѣмето — гробното иго — на неправдата, мжката, слъзитѣ, стенанията не размърдва, ако и слабо, чувството на възмущението въ неговото сърдце; комуто въ гърдитѣ царува демонътъ на мрака, а не ангелътъ на свѣтлината — само той може да стои, като мъртавъ, студенъ скелетъ предъ нея!.. За да осѣти чловѣкъ дълбоко естетическата и морална красота на Ботѣвата поезия, той трѣбва да има сърдце окървавено, сърдце често пѣти подлагано на мжки, плачове, истезания; сърдце препълнено съ слъзи и проклетия. То трѣбва да е усѣтило ужаса на сегашната развратна и ниска дѣйствителностъ. „Този що е страдалъ, разбира страданието“, казва Алфредъ де Мюссе.

Що е молитвата на Хр. Ботѣва? Дѣйствително молитва ли е това, или само една прелестна форма на една духовита фантазия? О — не!... Това е молитва — молитва мирова. „Моята молитва“ е стихотворение субективно, но въ смѣщото време, чловѣческо. Дълбоката задушевностъ, вълную-

щето се чувство на интензивната борба на духътъ, страшнитъ проклѣтия, свѣтливитъ надѣжди, горѣщитъ пориви, блѣскавостта на идеала — великото бждѣще, царството на разума, — който мамѣ съ чистинѣ си и божественъ образъ душата на поета: — ето всичко, което остава, като една жива картина допълнева по причината на законътъ на асоциацията на идентѣ, отъ субективнитъ ламтениѣ, пориви и идеали на читателя.

Когато прочетемъ това високохудожествено творение, предъ насъ, като величественъ призракъ, излиза гигантската фигура и душа на Ботйова. И ний виждаме този воинственъ образъ. Той е предъ насъ. Ний осѣщаме присѣтственото на пеговийтъ буенъ духъ. Ний виждаме мрачнитъ му и въ сжщото време, блѣскавъ взоръ. Струва ни се, нѣщо стърцава и нѣщо слуша. Тамъ по-дълбоко въ задушевний му миръ се носятъ милитъ и сладки звукове на свѣтата свобода, на унижената правда. Той слуша трагическия призивъ, съзвонитѣ стенания на оковани въ вериги челоуѣкъ. Челото високо, по мрачно. Нервитъ въ напръгнато настрояние. Ето той въздѣхва отъ силния напоръ на душевната тревога. Въ гжрдитъ му вълна слѣдъ вълна отъ разгорѣщени чувства крепко и първо се движатъ и вълнуватъ. Нѣщо тѣжко, нѣщо пламенно и бурно, нѣщо зловѣщо напръга цѣлата му вътрѣшность. Нѣкакъвъ трѣскавъ духъ минава по пеговитѣ жили, разтрѣсва пеговитѣ кости и той извиква

„Благословенъ Богъ Нашъ...”

Минутно спирање и слѣдъ едно трагическо преображение на цѣлий му вътрѣшенъ миръ, задушевно испуща,—

О, мой Боже, правий Боже!

Не ти, що си въ небесата,

А ти, що си въ мене, Боже —

Мепъ въ сърдцето и въ душата...

Това е зачалото на една свѣщенна молитва. Но не — оная на „калугеръ мръсенъ“, но на борець народенъ, поетъ истененъ. „Благословенъ Богъ Нашъ“ — това е страшний призакъ, който иде да предизвѣсти бурний вулканъ, който ще избухне съ трѣскаво сътрѣсение. А куплета — това е вече лавата, горѣща по своята вътрѣшность, буйна по своето направление. Въ гжрдитъ на Ботйова е глухо, бурно и мрачно,

а около него — тъмнина. Той нищо не види, но съзерцава — съзерцава през облачната тъмнота на своите мъчения, тържественния образ на „разумния“ Богъ. И покрай това субективно, горещо съзерцание на величественния си Богъ испъква, като зловещъ демонъ, онова грозно чудовище, което е било мотивъ на хиляди бѣдствия, запоръ на бързото прогресивно човѣческо развитие, оръдие мощно въ ръцѣтъ на тиранитъ — фиктивния християнскій Богъ. И той Богъ му се види бескрайно грозепъ и отвратителенъ въ сравнение съ блѣскаво сияющия въ грѣдущето образъ на Ботѣовия Богъ. И той извиква съ вълнующе негодование, —

Не ти, комуто се клаятъ
Калугери и попове
И комуто свѣщи палатъ
Православиятъ скотове;

Но това е малко и той не се забира, но си поема джхъ и съ раступано сърдце, съ развълнувани гърди, съ растрѣпена ръка, безъ да се измѣни — той пуца ядовитий куплетъ, —

Не ти, който си направилъ
Отъ калъ мъжътъ и жената,
А човѣкътъ си оставилъ
Робъ да бѣде на земята;

каква сила въ идеята!... Какво величаво ругание, достойно само на единъ духъ напийтъ съ правда!... Ахъ! грѣшите, читателю, ако взѣмете това за прости „слова“; това не е слова, това е кръвъ отъ сърдцето и сокъ отъ страданиятъ Ботѣови първи. Въ този куплетъ музикалниятъ тонъ на ритмичъ, като да се неуѣща отъ естетичния нервъ на нашата първа система: — той минава, като нѣщо вълшебно, което не дразни, но милва; което не раздрусва, но възвисява задушевиетъ къмъ на палитѣ усѣщания. Тукъ всичко върви плавно, но пламенно; всичко това е препълнено съ горчиви съзпи, благородно негодование, съ възвишенъ поривъ. То е една вълна!... Вълна сърдечна отъ съзпи скрити, нѣ осѣзаема; отъ мъжки глужи, но чувствуемни; отъ тайни проклетия, но видими. Това е повече отъ лирика, това е — негодованието на свѣтлината противъ мракътъ. Чувството проникнато отъ идеята, идеята — отъ чувството; ритмътъ се губи въ тенденцията, тенденцията — въ общия духъ на възвишения

буплетъ: — и всичко това пропито съ звуковетъ на негодованieto, истината, умразата — съ звуковетъ на свѣтлината. Това е достойно за единъ Шелли, за единъ Хайне, за единъ Беранже!... И поета бърза, защото лдѣтъ „кипи и вълнува“ неговитѣ жили, —

Не ти, който си помазаль
Царе, папи, патриарси,
А въ певоли си заризаль
Мойтѣ брати сиромаси;

Това е едно указание на тираниѣ — „помазаници Божии“ и съзвонито, задушечно издиханне на тия свѣщенни слова „брати сиромаси“. Тукъ словетъ е силенъ, преплъненъ съ яденъ духъ въ двата стиха — първитѣ и умилителни, обдѣтъ и напнтъ съ съзлата на състраданието — въ вторитѣ. Тукъ имаме единъ образъ закръгленъ, като сфера, но високо художественъ, чудесно пластиченъ. Той крие въ себе си една поразителна истина, единъ ясенъ контрастъ. Внимателниятъ читателъ съзира рѣзкото раздѣленне на челоуѣчеството на два войнственни лагера: — „помазаницитѣ Божии“, тирани царствени — отъ една страца; сиромаси клѣти — отъ друга. Сиромаси оставени отъ Богътъ на „безчестнитѣ тирапи“, но, които сж подъ блѣскавото закрилство на „Богътъ на разума“. По силата на творческии духъ на поета и по силата на горчиво изказаната поразителна истина — всѣка дума завладѣва сърдцето на добрия читателъ, трогва неговото морално „азъ“ и той се изпълва до коститѣ съ сжщото чувство, което е излѣлъ поетътъ. И въ него закипва кръвта, и въ него чувството на „мстителността“ жилитѣ вълнува. Нему се струва, че усѣща и чуе глухото кипение, ужасното ектение на праведната душа на поета. Добрия читателъ напълно се прониква отъ великата идея, която излива поета въ войнственни стихове. Той слива своята душа, както лжчъ съ лжчъ, съ душата на поета и той съ ясенъ взоръ вижда убиѣственний блѣсъкъ на тирапский кинжалъ, и съ горѣщъ поривъ на челоуѣческото чувство — самопожертвованието — той извиква: „отмъщение, отмъщение на тираниѣ!...“

И слѣдва по вататѣтъ да чете, —

Не ти, Боже, на лжждитѣ,
На безчестнитѣ тирани,

Не ти, идолъ на глупцитѣ,
На човѣшкитѣ душмане!

Това е една жлъчна крайностъ на едно метежно, бурливо, едно душевно настроене. Тукъ се свършватъ роптанията, презренията, ядовитѣ на нашия великъ поетъ. Бурята въ неговитѣ гърди, като да престава и той се усѣща тѣлесно-изнуренъ; духомъ — отпадналъ. Тебе ти се струва, че той всичко забравя — и презрения, и ядъ. До тукъ той бѣ предъ насъ една буря, единъ ураганъ. Подиръ тоя куплетъ, ураганътъ, внезапно се обръща въ единъ тихъ сладостенъ шопотъ — жизненъ зефиръ. До тукъ Ботйовъ бѣ предъ насъ царственъ въ роптанията си, великъ въ идентъ си; отъ тукъ нататкъ — атлетъ отпадналъ, който проси сила — сила матернална отъ своя Богъ, защото се види единъ срѣдъ арена претълнена съ тиранни. Проси сила, защото е единъ въ полето на войната крѣпко да се бори съ враговетѣ и бескрайно да обича унижения човѣкъ — разбитото божество.

А, ти, Боже на разумътъ,
Защитниче на робитѣ,
На когото щатъ празнувать
Деньтъ скоро пародитѣ!

Това е просто, но въ същото време, възвишено ридание. Тука нѣма ядъ, а има една трепкава, проникателна, чиста радостъ, която е способна да трогне сърдцето за да пусне поне една сълза. Тукъ нѣма сатира, но — истинна молба. Отъ този куплетъ нататкъ, Ботйовъ зачева да се моли за всичкия бѣденъ свѣтъ. Неговата душа занима мѣстото на единъ великъ посрѣдникъ, мѣжду презрѣнитѣ и „Богътъ на разума“. Ти става душа за душата на робитѣ. Чрезъ неговата душа говори цѣлия „клятнически свѣтъ“. Струва ти се, че тукъ не говори устата, а сърдцето на разбититѣ сърдца. Въ този куплетъ има едно силно убѣждение на поета. Въ реализирането на това убѣждение той е увѣренъ до толкова силно, до толкова здраво, цото минава, като едно леко издихание, като една тиха, кротка заря изъ подъ неговата ху-дожественна четка. Той не се зазира на тоя Богъ,

На когото щатъ празнувать
Деньтъ скоро пародитѣ,

защото той и тъй е повитетъ, и великъ. А ти, читателю, убеденъ ли си въ неговото бѣдѣще? О, азъ съмъ убѣденъ..

Убѣденъ съмъ, читателю, можеби повече и отъ всѣхънй. Слушай понататѣхъ!

Вдѣхни всѣхъиму, о Боже!

Любовъ жива за свобода —

Да се бори кой какъ може

Съ душманитѣ на народа.

При сърдчното прочитаніе на първитѣ куплети, мощния духъ и неговото стрѣмление, на поета не испѣкваше тъй ясно, тъй релефно, както тука. Тука всичко става ясно; ясно — като день. Тука има единъ трогателенъ акцентъ, който прилича на заповѣдничество, но то не е нищо друго, освѣтъ страстенъ поривъ на една горѣща молба. Поета капи, ако и посредственно, „да се бори“ всѣхънй, който носи „любовъ жива за свобода“ „съ душманитѣ на народа.“ Ахъ!... Ако можеше Ботйовъ да стане изъ гроба и да мѣтне орловий си взоръ по „блаженната Българска Земя!..“ „Клѣта Българии, дваждъ по-клѣтъ нейния свѣтъ! Ботйовъ би плюлъ въ лицето на тия свои революционери-другари, които той наричаше „брати по душа“ и би извикалъ — „измѣнници, измѣнници на свѣтата правда!..“ И неговата тържествена сѣнка отъ ядъ би се распиляла пакъ. Какво иде подиръ горниѣто! —

Подкрѣпи и менъ ржката,

Та кога възстанѣ робътъ,

Въ рѣдоветѣ на борбата

Да си найда и азъ гробѣтъ!

О, не!... Не така стапа! Тая нервна душа недочака. Недочака той великъ поетъ, той „народенъ“ борецъ да възстане робѣтъ. Не търпи това сърдце, което е тъй преизлънено съ рани и отрова. Не може такава дума да чака блаженъ часъ — часъ на робско възстание. Никога, никога!... Ботйовъ не дотърпя. Той разпокъса веригитѣ на търпението, хвърли се въ неравната борба и — падна великиятъ поетъ убитъ!... Убитъ? Поета ни убитъ? О, не! Умръ Ботйовъ, но не — духовний. Той е при пасъ, учи ни, възхищава ни, упоява ни, унася ни въ мирѣтъ на идеалитѣ, подкрѣпи нашитѣ сили за близкото „грѣдуце“, раздухва въ нашитѣ гърди жарѣтъ на борбата.

Тоѣ който падне въ бой за свобода,

Той не умира; него жалѣятъ

Земя и небе, звѣръ и природа,
И пѣвци пѣсни за него пѣятъ....
И ето послѣднитѣ думи на неговата „Молитва“. Тѣ сж пъл-
ни съ широка скърбъ и бескрайна молба, като че той от-
пада и съ послѣдне издихание улѣтва отъ вътрѣшността
на гърдитѣ му слѣдния куплетъ, —

Не остави да истине
Буйно сърдце на чужбина,
И гласътъ ми да премине
Тихо, като прѣзъ пустиня!...

Той, като да не свършва, пѣ упилъ отъ тѣжкото бreme на
задушевната мжка, стои и шушне, шушне и се вглѣдва въ
дълбочивитѣ на великата си душа!...

„Ето Моята Молитва“.

Азъ вземамъ това блѣскаво стихотворение за пай-високо-
поетическо отъ всичкитѣ други.

Азъ го вземамъ още и като образецъ, който съдържа
въ себеси главнитѣ черти на Ботювия талаптъ. Цѣлото това
стихотворение е не молитва, а — една религия, едно господ-
ствуващо миросъзерцание. Въ него се отражава, както образъ
въ огледало, душевний свѣтъ на нашия талантливъ поетъ,
но въ сжщото време, едно отъ господствуващитѣ съвременни
нему миросъзерцания. Това е живота на поета — неговитѣ
субективни чувства, идеи, стрѣмления, прозби и високи жела-
ния. Въ него се види ясно възрението му на живота и
върванието въ неговото добро бѣдѣще. Ботѣвъ тукъ испѣква
живъ — той е билъ до послѣдното издихание на своя духъ
— анархистъ-социалистъ.

8а
Стиховетѣ въ „Моята Молитва“ сж гладки, пластични
и пълни съ страстни чувства, и високи идеи. Тукъ пѣма
никаква фантазия, никакви розови илюзии. Всичко въ него
е излѣто съ една необикновена сила на Ботѣвата душа.
Неговата високо-художествена четка съ единъ замахъ е
нарисувала вай-дълбокитѣ възпечни, чувства, желания съ
тѣхнитѣ блѣскави, нюанси. Всичкото стихотворение, испѣло,
представлява едно високо, художествено цѣло. Ритмитѣ и
тѣхното музикално топиране; гладкостта на слога; силата
на убѣжденията, и пламенността на горѣщитѣ чувства; широ-
костта на тенденцията и крайний идеалъ и — всичкото
това въ своето взаимно прѣплитане и хармоническо движение

въ блѣскави образи — ето главното достоинство на „Молта Молитва.“

Ботйовата „Молитва“ е единъ прѣлестенъ иммортелъ въ цвѣтуции букетъ на българската литература. Неговата поезия е неувехаема, по винаги свѣжа, защото това, което тя крие е предъ нашитѣ очи; тѣзи сълзи, които тя испуща — ний ги лѣйме; тѣзи ридания, които тя издххва — ний ги испущаме съ болѣзни; тѣзи мжки, вопли, надежди, идеали, които тя крие — тѣ сж въ нашитѣ гърди. Тѣзи свѣтила, тѣзи звѣзди, които той постави за идеали сж вѣчни, защото сж човѣчески, защото сж мирови. Туй ослѣпление, което произвеждатъ неговитѣ пѣсни върху нашитѣ нерви, сж длѣжни па това, че Ботйовъ е прегърналъ смъртѣта, *като войвода* срѣдъ неравната борба; не па това, че той е ималъ талантъ, творческа дарба, *писалъ* е пѣсни, а па това обстоятелство, че той е писалъ „съ кръвѣта на сърдцето си съ сокѣтъ на свонѣтъ първи“ за „небесни цѣли;“ че той е умѣлъ да приложи силитѣ па своя талантъ за вѣренъ, истененъ, човѣческии идеалъ: че той е работилъ и умрѣлъ за високата правда, свободата, за братството на човѣцитѣ, Ботйовъ е духовитѣ писателъ. Ботйовъ, като поетъ, е титапъ; като човѣкъ — душа честна и велика, сърдце отзывчиво на човѣческии скърби, плачове, ридания; борецъ за свободата на отечеството си — той е патриотъ-социалистъ. Висотата, която той превзе въ сферата на нашата литература, не я е достигвалъ още никой. Неговата звезда далеко сияе въ нашия литературентъ небосклонѣ. Той ни е далъ малко, но — бесцѣнно. Той всѣкога е писалъ подъ влиянието па силни душесѣтресения, а слѣдователно и подъ влиянието па горѣщи вдхповепии. За да бжде поетъ Ботйовъ не се е водилъ отъ никакви поетикии. Единствении факторъ за да бжде поетъ е „мръсната дѣйствителностъ,“ неговата бурна и силна душа и първо сърдце. Поезията за него е била просто „свѣщенна играчка.“ Униженитѣ, оскърбенитѣ, клѣтницитѣ — за него сж били всичко. Самосъзнанието за него е било цѣлъ; човѣческото благо, царството на разума — идеалъ; прѣкрасното — срѣдство. Отъ тука иде онова чародѣйственно въздѣйствиe па неговии духъ — духъ Христовъ — върху нашия мораленъ, вътрѣшенъ миръ.

(Слѣдва).

СЪБИРАЧКАТА НА СМЪТЪ

Отъ Полъ Ези.

(Преводъ отъ французски).

Не ѝ знаяхъ името, па и не се интересувахъ да го знаятъ. Викаха ѝ просто „събирачката на смѣтъ“. Това бѣше достатъчно. Малко важи да се знаятъ имената на хсра отъ ниското съсловие; като паемете единъ слуга, вне можете да го кръстите както си щѣте: Петръ или Павелъ, безъ да обръщате внимание, какво име е означено въ свидѣтелството му за кръщение. Дайте му таквозъ име, каквото ви е по-лесно да изговаряте и нищо повече.

Всѣка утрица „Събирачката на смѣтъ“ излазя изъ Гаршъ, вървицецъ подиръ карапитѣ си отъ едно магаре-колца: тя отива да събира туй що е за хвърляние отъ готвачницитѣ по виллитѣ изъ околността.

Тя е шейсетъ годишна, суха, съ живъ вѣрвежъ, сурово-лице и остръ погледъ; на ръстъ е срѣдна; кожата на страпитѣ и челото ѝ набръчкана, съ желтоземенъ цвѣтъ; зѣбитѣ ѝ черни, ржцѣтъ хвапали мазоли. Облѣчена е въ изпосени дрипи; на главата ѝ безформенна папка, изъ подъ която излазятъ и се вѣятъ пропарени косми. Въ поглѣдътъ ѝ се чете твърда енергия.

Въ думитѣ си е много скъпа: Спрѣ колицата предъ вратата на къщата, попита има ли пѣщо за хвърляние, поеме го отъ слугинята, истърси го въ колицата, па „сбогомъ“ — бутне магарето и отива въ слѣдующата къща.

Обикновено въ колицата се намиратъ двѣ дѣца едного на три, другото на четири години. Тия дѣца сж нейни внучета, които тя води постоянно съ себе си, като не смѣе да ги остави въ къщи подъ не толкозъ сигурното нагледание на тѣхнитѣ братовчедчета, отъ които пай-голѣмото едвамъ

стапва въ дванайсетата си година. Колцата сж тръсливи, отъ ведрата, въ които се помѣщаватъ събираемитѣ отъ готвачницитѣ вѣщества се истърсва отъ време на време по нѣщо — което доставя на дѣцата материалъ за занграванне. Падне нѣкой кочанъ зелие, кори отъ лѣбълка, бобъ, огризанъ нѣкой кокалъ отъ кокошка, нѣкой глава на ракъ, дѣцата посрѣщатъ всѣко паданне съ смѣхъ и особно удоволствие; но за туй пѣкъ ржцѣтѣ имъ цѣли тѣнатъ въ мрасотия.

Когато колцата има да се искачатъ по стрѣмни мѣста, старата жена снесе внучетата си и ги пуца да повървятъ пѣшь, а ти захваща да тика колцата съ костеливитѣ си ржцѣ; бѣдното магаре навири уши, като че ще реве, потѣжкия товаръ го отклонява отъ това му намѣрение, то си лабива яростно копитата по стрѣмнината и тѣгли, тѣгли нагорѣ...

Изминятъ стрѣмнината, спржтъ колцата, дѣцата приближатъ уморепото животно и почватъ да му приказватъ на мучуната, а то си мърда главата, глѣда ги, ще рѣченъ, че имъ разбира! Тѣ глѣдатъ на него като на другаръ, говорятъ му на ти, разказватъ му приказки. А въ това време то си почива, тѣй като не е твърдѣ младо, което може да се види отъ безжбитѣ му уста и отъ кожата му, лишена тукъ тамъ отъ козина. На и освѣнъ това недостатъчното количество храна, която му даватъ, не може да навакса изхарченитѣ му потѣжкия трудъ сили. Коремътъ му много често бива празенъ като балонъ. Но и въ това състояние бѣдното животно не престава да указва на стопанката си неощѣни и услуги. Какво би сторила ти съ внучетата си, ако да пѣмаше и него?

Слѣдъ малко почивка, колцата потѣглитъ отново.

Обиколката трае отъ 7 до десетъ или единадесетъ часа.

II.

На край Гаршь има развалини отъ пожаръ. Една само къща отъ всички сжществуващи по-напредъ тамъ наоколо, е пощадена отъ пожарътъ, и то само долниятъ ѝ етажъ и една полусъборена стѣна отъ горний. На гърба на тая къщица е построено отъ вѣхти изгвили дъски пѣщо като плѣвникъ. Нѣколко педи земя около тоя плѣвникъ е посѣяна съ цѣкло и лукъ. Тукъ въ тия развалини, живѣе нашата жена съ петѣтѣхъ си внучета. Три купенка, простѣхти на.

подътъ въ единственната стая на къщата, служатъ за легла на всичкитѣ ѝ обитатели. Тукъ се поси всичко, що се събира отъ вилитѣ и къщитѣ изъ околността.

Като пристигнатъ въ жилището си, нашитѣ хора распрегатъ магарето и го завеждатъ въ яхърътъ. Петътѣхъ дѣца, огладнели като вълци искатъ да ядътъ. Най-голѣмото отъ внучетата, което е патоварепо съ приготвянето на супата е изпълнило длъжността си. На бабата не остава освѣнъ да имъ я распредѣли и раздаде и ето петътѣхъ внучета засърбали шумно предъ пахарчетата си.

Слѣдъ обѣдъ дѣцата искаратъ магарето на пана, а баба имъ се залавя да разчиста съдържанieto на колцата: на една страпа тя отдѣли кокалитѣ, които продава на фабрикантитѣ, на друга — рѣпа, моркови, перошина, за които тя намира пазарище, на друга остатъкътъ, който се ще се намѣри пѣкой да купи и употребѣи за торъ.

Вечеръ — пакъ супа, като тая на обѣдъ. Щомъ вечерята се свърши бабата извика: „хай лѣгайте си вече“ а внучетата и безъ тая си покана лѣгатъ и захъркватъ подъ пробититѣ завивки. Слѣдъ туй старата жена запали лампата, турѣ си очилата и захваща да кърпи дрѣхитѣ имъ, догдѣто се умори съвсѣмъ и си лѣгне до най-малкото, което топли въ обитията си.

III.

На млади години тя бѣше видѣла и щастливи дни: мъжъ и бѣше живъ, имаха си единъ синъ и една дъщеря. Но скоро мъжъ ѝ я остави вдовица съ голи рѣцѣ; Прусеацитѣ ѝ изгориха къщицата въ време на войната, а синъ ѝ бѣше убитъ въ Бургетското дѣло. Той бѣше вече баща на двѣ дѣца и на трето, на раждане. Парижката работничка, която той беше взелъ за жена, благодарение на посылната работа, въ време на обсадата, ослабѣи до толкозъ, щото неможе да истърпи болкитѣ при третото си раждане.

Тя пристигва при снаха си, когато тя послѣдната береше вече душа въ единъ мансардъ; тритѣ ѝ дѣца, които не бѣха или отъ преждний день, плачеха наоколо ѝ за хлѣбъ. Най-голѣмото, сѣднало до възглавницата ѝ, опѣваше простнжтата ѝ отвѣнъ лѣглото посинела и студена ржка и викаше: „майчице, майчице, защо ни не дадешъ да идемъ!“ Какво да се прави? Суровата баба не употребѣи много време за мисленне.

Тя си поклати главата, изговори неразбрано нѣколко думи и „хайде, дѣца!“ каза, взе въ ржцѣтъ си най-малкото и послѣд-
вава отъ другитѣ слѣзе долу при вратарката, дѣто ѝ ги по-
вѣри и слѣдъ туй се завтече да купи хлѣбъ отъ насрѣщната.
хлѣбарница; като се върна, тя имъ го раздѣли, качи се-
отново на мансардтъ, дѣто урѣди съ една съсѣдка по погрѣ-
бенкето на работничката и слѣдъ туй слѣзе при дѣцата,
попита по-голѣмитѣ двѣ, могатъ ли да вървятъ и слѣдъ поло-
житѣлний имъ и гордъ отговоръ: „можемъ,“ и

— Добрѣ, хайде тогазъ въ Гаршъ, каза тя и ги поведе
съ себе си.

И безъ дѣцата тя едвамъ можеше да се прехранва, а
сега ето ги и тѣ, три, унисватъ на шията ѝ. Тя потърси
пови источници: увеличи липията на дневната си обиколка,
захвапа да си недоеда повече отколкото до сега а по тоя
начинъ можаха все пакъ макаръ и много мъчно да минаватъ.
Но повъ единъ товаръ дойде да ѝ се струпа на гърбѣтъ.
Дъщеря ѝ бѣше побѣгнала отъ нея съ любовника си и никой
не знаеше, що става по пататъкъ съ нея. Единъ день вратата
на стаята се отвори и една градинарка отъ околността
влезна, като водеше съ себе си двѣ сополиви дѣца.

— Дъщеря ти испраца дѣцата си, ѝ каза тя и
слѣдъ туй ѝ обясни, че дъщеря ѝ е била напусната отъ
лошиятъ си мъжъ, че оставила провинцията и дошла въ
Парижъ, зарамена отъ лоша болѣсть, че я занесли миналата
нощъ въ болницата, че пеще отиде до утрѣ или други день
и, че преди да остави кжцата, дѣто живѣла, тя заръчала
да заведатъ дѣцата и при майка ѝ въ Гаршъ.

— Не ми трѣбватъ, не ща ги! извика старата жена,
почервенела отъ гневъ, много хубаво е направилъ мъжа ѝ,
дѣто я е напусналъ, тъй ѝ се падаше ней яслж. Мислила
ли е тя за мене, когато се пе чу не видѣ, да се провали...
Неща и азъ да я знаа, пи неидпи дѣцата ѝ. Занеси ги
отъ дѣто си ги взела!

Е, азъ ли тогазъ да зема да ги храни! каза сърдито
градинарката; да изгуби цѣлъ день да ги връщамъ въ Па-
рижъ и ги прѣдамъ на комиссарътъ! А кой ще ми плати
депътъ?

— По дявола, какъдѣ щешъ ги носи, пека ти плаща кой
ще, не съмъ те азъ накарала да ги мъкнешъ тука!

Разгнѣвената градинарка безъ да каже дума, хвана грубо за рамото едното отъ дѣцата, които вече бѣха успѣли да завържатъ познайнство съ братовчедитѣ си; дѣтето исписка отъ болката която му причини това хващанье.

— Какво го направи? извика старата жена, като скочи бързо и го измъкна отъ ржцѣтъ на селенката, които посегаше да хване и другото и ги отведѣ.

— Хай, мълчи сега! притури тя и му обърса сълзитѣ съ пристилката си.

Дѣтето се засмѣ.

— А пъкъ ти, можешъ да си отидешъ, се обърна тя къмъ градинарката съ грубъ тонъ; тѣ ще останатъ у мене.

Нови срѣдства трѣбваше да се намѣратъ още. Въ близкитѣ лесове имаше напратъ и кестени; дѣцата на синъ ѝ, вече годпо за това, събираха отъ тамъ презъ Септемврий напратъ, а предъ Октомврий—кестени, които продаваха. За енергичната жена всѣки рѣшенъ проектъ е проектъ реализираѣ. Проходицитѣ уличкитѣ на Гаршъ презъ синнитѣ вечери срѣщаха вучетата ѝ, вървици съ ситни крачки, прегърбени подъ тѣхнитѣ торби кестени, които слабитѣ имъ трѣперяци ржцици едвамъ държатъ въ равновѣсие.

IV

Сега, старата жена, забравила синѣтъ и дѣщеря си, имаше при себе си дѣцата имъ, които ги замѣстяха. Тѣ сж пейва плътъ, пейна кръвъ, пейнъ духъ. Повѣкога тя ги поударва, но тѣ я знаятъ добръ, баба си, и грубоститѣ ѝ ги не плашатъ.

Никога тя се не оплаква. „Нека се плачатъ богатитѣ, казва ти, тѣ иматъ време за това, но не и азъ“. Никога не поисква помощъ отъ нѣкого. Просията я възмущава. Ако види пѣкой способенъ за работа, да проси, ти едва се стѣрпява да му извика: „мързеливице!“. Гордостта на собственица не ѝ напуска. Споменътъ за изгубването на своитѣ ѝ изчезна, но не и споменътъ за пожарѣтъ на къщицата ѝ. При тоя споменъ дупкитѣ на носѣтъ ѝ треператъ и фразата: „кучета пруссаци“ ѝ излази отъ устата. Тая къщица бѣше сградена въ продължение на много време полека-лека отъ мжжѣтъ ѝ, който бѣше станалъ за това и дюлгеринъ и дърводѣлецъ и столаръ и плочаръ и всичко, съ цѣната на тѣк-

ни жертви. Дълго време тя все мислише да ѝ съгради от-ново, но сега това ѝ задушевно желание не съществува вече; тя биде принудена да го изгони отъ себе си.

Вънъ отъ тоя спомѣнъ, който ѝ се възбужда съ всичката си горчевина при видѣтъ на полусъборевитѣ стѣни отъ първий етажъ, тя е благодарна. Само при погребението на нѣкой старецъ отъ селото, идеята за смъртта ѝ дохожда и безпокои. Не се безпокои за себе си: въ нейния селски мѡ-лъкъ, припуденъ да води борба за съществуване навикпаль на зрѣлищата на животни трупове, се е сложила мисълта, че стѣдъ смъртта нѣма вече гладъ, ни студъ, ни нищо, което е много хубаво; но какво ще правитѣ тогазъ дѣцата, слѣдъ нейната смъртъ? това е което ѝ безпокой. За щастие, работата, като ѝ поглѣща цѣла, не ѝ позволява да мисли много за туй.

Отъ всичко, отъ туй, що събира отъ готварницитѣ по вилнитѣ, отъ папратнитѣ и кестенитѣ, ти едвамъ може да земе въ годината сто и шейсетъ най-много сто и осъмдесетъ франака, съ тая сума прекарватъ тѣ цѣла година, съ нея се хранитъ и обличатъ. Наистина, че обдѣклото имъ не се състои освѣнъ отъ дрипи и храната—отъ картофи, но съ сто и осъмдесетъ фрапка въ годината и това мѣчно се направи.

Дрипитѣ и картофитѣ ги удовлетворяватъ напълно: никога тѣ не сѣ мислили за нѣкакво подобрене.

Ако по нѣкой щастливъ случай падне малко месо, тѣ го посрѣщатъ радостно.

Еднажъ, една слугиня, забѣлѣжи, че нашата жена бѣше леко развълнувана и хвърляше често неспокойни погледи къмъ колцата—гдѣто по обикновенному седѣха двѣтѣ ѝ вну-чета. Тя послѣдва направлението на тия погледи и видѣ между салативитѣ листа, въ колцата нѣщо завитъ вѣстникъ.

— Какво има въ вѣстникътъ? попита ѝ слугинята.

— Една гѣска, цѣла, ми дадоха, отговори тя весело, и, като, разгъна вѣстникътъ, показа ѝ една гѣска, на ко-ято бѣше изедено едното крило.

— Но тя е съвсемъ ввонена! извика слугинята, като си запуши носътъ и отетжни отъ нея.

— Нищо, за насъ тя е добра, каза тя сериозно и почти сърдито, като загъваше грижливо въ журналътъ ввонената гѣска, която дѣцата не испущаха отъ очитѣ си.

Л У Д И Й.

Назадъ! Назадъ!
Вий гладна гадъ!
Пстъ! пстъ! мълчете! азъ тукъ съмъ скритъ.
Отъ бѣгание съмъ цѣлъ убитъ;
По менъ скелетни голи летятъ,
Въ уста имъ клетви грозни ехтятъ;
Тривони, брадши носятъ за менъ,
Но азъ избѣгахъ цѣлъ въ потъ облѣвъ.
Пстъ! ха, ха, ха!
Какъ тѣй стана?
Богатъ азъ бѣхъ
И тукъ живѣхъ,
Съ пари безъ брой
И момци рой.
Но какъ стана?
Гдѣ се дѣна?
А? ха, ха, ха!
Гдѣ се дѣна?
А! моитѣ сгради стърчатъ си тамъ
Но мепъ ме гонятъ. — Защо? — Незнамъ?
А, знамъ! знамъ! да! тѣй, азъ ги градихъ,
Но трима момци млади убихъ. —
За скеле купихъ стари греди
И мойта скъпость въ гробъ ги гуди....
Падна, туй скеле, припнахъ тамъ прѣвъ,
А тѣ разбити, облѣни въ кръвъ...
Да, всичко помни — всичко азъ знамъ, —
Единъ на части сбрахме отъ тамъ....
А още? Още? Що тамъ стана? —
Опрѣска съ мозъкъ мойта стена.
А! мозъкъ? Да!
Ха, ха, ха, ха!
На тѣзъ стена
Той що стана?

Да, съ мазилката се той смѣси,
 И тамъ той венчко подкваси...
 Но монѣ сгради свършиха вечъ...
 Рогѣтъ машиненъ ехти далечъ...
 Безъ брой тамъ момци подъ тежѣкъ трудъ.
 Линѣха, мрѣха — пѣкъ азъ падуть,
 Когато чухъ машинний рогъ,
 Надуто мислѣхъ — тукъ азъ съмъ богъ.
 Но тазъ мазилка, тя злѣ стори,
 Та днесъ въ гърди ми огънь гори;
 Ти верѣдъ бѣлъ день
 Мръдна предъ менъ
 И кръвъ капна,
 А въ менъ треппа
 Сърдце отъ страхъ
 И въ мигъ съзряхъ
 Човѣкъ разбитъ
 Въ саванъ обвитъ
 Къмъ менъ летѣ
 И кръвъ шурти...
 Кръвъ! ха, ха, ха!...
 Но сетиѣ? Сетиѣ? Какво сторихъ?
 Избѣгахъ вѣтрѣ и тамъ се скрихъ,
 Но тамъ испъкна най грозенъ гледъ:
 Машина всѣка кат' голъ скелетъ,
 Скрипти, върти се и смуче кръвъ.
 Да, кръвъ, ха, ха, ха! Човѣшка кръвъ!...
 Не знамъ тозъ день
 Що бѣ съсъ менъ;
 Какво ставахъ?
 Защо паднахъ?
 А? ха, ха, ха!
 Кой шава тамъ?
 Що щатъ на самъ?
 Тѣ менъ на пукъ,
 Днесъ идатъ тукъ.
 Назадъ! назадъ
 Вий гладна гадъ.

Ст. София, 8 Юлий 1894 г.

С. М. Поповъ.

ТРИ ГЕРОНИИ

(изъ „Подпольная Россія“)

отъ С. Степняка.

I. ГЕСЯ ГЕЛФМАНЪ.

Има неизвѣстни геронии, има скромни труженнички, които принасятъ всичко възъ олтаря на дѣлото, безъ да искатъ пѣщо въ замѣна. Тѣ взематъ върху си най-неблагодарнитѣ роли; жертвуватъ се зарадъ най-дребни работи, — като си даватъ адреса за преписка; като укриватъ често съвършено неизвѣстенъ тѣмъ човѣкъ; като испрацатъ пратки, на които съдържанieto е тайна зарадъ тѣхъ. Поетътъ не ще имъ посвѣти вдъхновененъ стихъ; исторiята нѣма да внесе тѣхнитѣ имена въ страницитѣ си; потомството нѣма да си вспомни за тѣхъ съ благодарностъ.

И при все това, безъ тѣхъ никоя революционна партия не би могла да съществува, и би станала немислима.

Но ето че историческата вълна подхваща една такава скромна труженница изъ тихото уединение, въ което тя се е надявала да прекара цѣлия си животъ, и я възнася на блѣскавия си върхъ възъ височинитѣ на всемирната извѣстностъ. И всички гледатъ на тая скромна фигура и съ очудване виждатъ въ нея черти отъ такава нравствена сила, отъ такова самоотвержение и мъжество, които сж свойственни само на героннитѣ.

Такава е именно съдбата на Геся Гелфманъ.

Азъ не я познавахъ лично. Но ако сега отстъпвамъ отъ правилото си — да говоря само за лично познатитѣ, побужда ме не славата, която спечели името ѝ, а нравствената висота на нейната личностъ. Простата, дълбоко симпатичната фигура на Геся, може би, по-добрѣ характеризира терро-

рпстическата партия, отъ колкото другитѣ блѣстящи типове, които поразяватъ съ своята сила, съ енергията и разнообразието на дѣятелността си. Така скромното полско цвѣте често пакъ дава по-вѣрно понятие за мѣстната флора, отъ колкото нѣкое чудно и рѣдко растение.

* * *

Геся Гелфманъ принадлежеше къмъ едно фанатическо еврейско семейство, което съ ужасъ гледаше на всичко, що излизаше отъ християнствѣ, особно на тѣхната наука, която проповѣдва на послѣдователитѣ си презрѣние къмъ бащината религия. Закачена отъ новитѣ идеи и като не можеше вече да търпи тежестта на семейното иго, Геся побѣгна отъ родителската си къща, като изнесе отъ нея за единичко наследство проклятието на родителитѣ си, които повече биха предпочли да видятъ дъщеря си въ гроба, отъ колкото да се побратимява съ „гоитѣ“.

Като стига въ Киевъ, тя постъпи работница въ една шивалня.

Доиде 1874 г. Революционното движение като широкъ потокъ се разлѣ по цѣла Русия и влишинета му достигна даже до усамотеното жилище на младичката шивачка-еврейка.

Тя се запозна съ нѣкои момичета, които току-що се върнаха отъ Цюрихъ и по-сетѣ фигурираха въ знаменития процессъ на петдесетѣхъ. Тя и привлесоха къмъ движението. Впрочемъ, отъ пай-напредъ участието ѝ въ него бѣше твърдѣ скромно. Тя даде адреса си за революционна преписка. Но когато „престѣплението“ ѝ бѣше открито, тя излежа ни повече ни по-малко отъ двѣ години предварителенъ затворъ и като притурка още двѣ години въ Литовския замъкъ, по присъдата на сѣда. Тамъ, като се намираше заедно съ четири—петъ другарки, осѣдени по сѣщото дѣло, Геся пръвъ пакъ се запозна какго трѣбва съ принципитѣ на социализма и му се отдаде съ всичкото си сѣрдце и душа. Но тя не сполучи скоро да начене прилагането на повитѣ идеи къмъ живота, тъй като слѣдъ свършване на наказанието, вмѣсто да излѣзе на свобода, тя биде заточена по „административенъ начинъ“ въ една сѣверна губерния, дѣто тя прекара до есента на 1879 г. Най-сетѣ, като се възползва отъ безгрижността на своитѣ стражари, тя побѣгна отъ

тамъ и наскоро дойде въ Петербургъ. Тука ти съ жаръ се хвърли въ борбата, като изгарише отъ желание напълно да насити тая погрѣба да работи за дѣлото, което се обвърна у нея въ страсть, толкози по-гореща, колкото повече бѣше принудена да я тай.

Випаги дѣятелна и неизмѣнно весела, тя се задоволяваше съ най-малко, стига то да бѣде полезно за дѣлото. Тя радостно изпълняваше всѣкакви роли: на пощалионъ, разсиленъ, часовой и често пѣти работата ѝ биваше толкова уморителна, щото изнуряваше силитѣ даже на тая здрава мома, излѣзла изъ работническата сръда. Колко пѣти ти се връщаше късно презъ нощта, измѣчена до съсипване, слѣдъ като е тичала по четирнайсетъ часа изъ града. Но на другия день тя се пробуждаше пакъ бодръ и пакъ се захващаше на работа.

Тя всѣкога бѣше готова да послужи всѣкому, безъ да мисли, какво безпокойствие туй може да ѝ причини. Ти вѣкога не мислѣше за себе си.

За да дадемъ понятие за нравствената сила и безграничната предапностъ на тая жроста, малкообразована жена, стига да си припомнимъ послѣднитѣ мѣсеци на революционната ѝ дѣятелностъ. Мжжъ ѝ, Николай Колоткевичъ, единъ отъ най-извѣстнитѣ и много уважаемитѣ членове на терористическата партия, бѣше арестуванъ презъ февруарий. Надъ главата му висѣше смъртна присѣда. Но Гесса продължаваше да си стои въ редоветѣ на борящитѣ се, като скриваше отъ всички своето страшно нещастие. Макаръ отъ четири мѣсеца да бѣше тежка, тя взе върху си навѣимѣрно опасната роль — да стане хаяйка въ конспиративното жилище дѣто се приготвяха бомбитѣ на Кибалчица и прекара тамъ чакъ до деня на второто ти арестованне скоро подиръ първий Мартъ.

Въ деня на присѣдата, ти стоеше весела и засмѣна предъ съднитѣ, които трѣбваше да я испратятъ на ешафота. Но съдбата ѝ излѣзе още по-ужасна: цѣли четири мѣсеца ти трѣбваше да чака смъртното си наказание! И ти претърпя тая безкрайна нравствена мъка, безъ да падне духомъ за мигутка, безъ да се гледа на това, че правителството, като се страхуваше да възбуди негодованието на Европа съ обѣсването на тежка жена, се мъчеше поне да се възползва

отъ положението ѝ, за да истръгне отъ нея пѣкакви при-
паниа. То протакаше това правственно мъчение, до като
самиятъ животъ на Геси се намѣри въ опасностъ и чакъ
почти въ предвечернето на ражданието бѣше ѝ обадено, че
смъртното наказание се замѣни съ вѣчна каторга.

Тя умрѣ въ тъмницата наскоро слѣдъ ражданието на
дѣтето, което незабавно бѣше ѝ отнето.

(Слѣдва).

ВЖТРЪЩЕНЪ ОТДЪЛЪ.

Паданieto на Стамболова и причинитѣ на това.—Обществено-
економическитѣ условия и конституцията.—Измененето ѝ.—Унипо-
жение на исключителнитѣ закони.—Покровителствени закони.—
Подобрене на статистиката.—Социалистическия конгресъ.—Благо-
творителността въ Българии и изгарянieto на Котелъ.

Какво бѣше преди три мѣсеца и какво е днесъ. Като
исключимъ продажния печатъ на З. Европейската буржуазия,
у насъ се почувствува цѣло освобождение слѣдъ паданieto
на диктаторския режимъ; у насъ настѣпа едно голѣмо про-
мѣнение въ политическия животъ, което даде малко по-широкъ
просторъ за свободното развитие на социално-економическитѣ
отношения. Когато по-напредъ се забрави всичко и се постави
за най-първа задача сваленето на Стамболовия кабинетъ,
сега се захваща едно по-ясно разграничение на интереситѣ
и се поставятъ задачи за по нататъшното културно развитие
на страната. Стамболовата управителна система, като се
оказа сама неспособна да съдѣйствува за по правилното
развитие на социално-економическия животъ, не даваше въз-
можностъ и на други да правятъ това. Напоследъкъ неговото
правителство се боеше отъ всѣко общественно размърдване,
то като че ли искаше да скове всѣка инициатива, за да се
задържи още за неопредѣлено време. Но това именно и
докара неговото падание.

Съвсемъ погрѣшно мислятъ ония, които казватъ, че
сваленето на Стамболова се дължи най-много на княза и
на сегашнитѣ министри. Не, тѣхнитѣ укази и прикази додоха
само по формаленъ редъ да признаватъ онова, което се вър-

шеше въ обществото. Днешната политическа свобода не е подарена, а извоювана. Ако княза се рѣши да приеме отставката на единъ свой обиченъ министръ, то това бѣше противъ неговото вътрѣшно желание, както е казалъ той на единъ кореспондентъ; той не можеше да отлага приемането на тая отставка за неопредѣлено време, защото това *прямо и ясно* би значило да тури на карта своето князуване въ България. „Който би се опиталъ да запази авторитета на Стамболова, . . . щѣше да бѣде изгубенъ заедно съ него“ изрично признава той. Неможеше вѣщо де се игнорира ежедневиия протестъ на населението, защото управляващата и тайка сама го тикаше да препесе борбата на не легална почва. Събитията, макаръ и бавно се развиваха, по отиваха къмъ свол фаталенъ край, когато народа *налага* онова, което иска.

Та не е достатъчно да се иматъ предъ видъ само ония формалности, които се извършиха отъ 17—19 Май, а трѣбва да се вникне въ цѣль рѣдъ економически, фипансиални, политически и др. условия, които диктуваха падането на Стамболова. Неговото управление бѣше цѣла тирания; това бѣше една система, която не можеше да съществува безъ постоянно централизиране на властта. Всичкиѣ сили на държавата се приспособяваха за тая цѣль. Подкупитѣ и шпионството добиха своето най-широко приложение, голѣма частъ отъ бюджета отиваше за нуждитѣ на централната властъ. Всѣки денъ тѣзи система умножаваше свойѣ противници, като намаляваше числото на ония, които можеха да се ползватъ отъ нея.

Единъ отъ противниците на „отечество-спасителния“ режимъ бѣше напослѣдъкъ самата буржуазия. Наистина, голѣмо число Стамболови приятели видяха голѣми облаци отъ тоя режимъ: това сж единици, непосредствено облагодѣтелствувани съ дѣйствителностъ отъ правителството, това сж героитѣ на разбойническото патрулиране на богатствата, чрѣзъ свършено вѣднѣ за държавната, окръжнитѣ и общински хазни контракти (Давидовъ, Хаджиоповъ и м. др.), чрѣзъ незаконно печеление на голѣми процеси, чрѣзъ ужасни лхви, чрѣзъ много доходни концесии, чрѣзъ непосредствено заграбване на общински и частни земи и чрѣзъ прямо ограбване на държавни и общински пари. Стамболовъ ще си остане единъ отъ.

най-добритѣ представители отъ периода на разбойническата аккумуляция въ буржуазната еволюция. Нашата буржуазия ще му прости всичкитѣ му прегрѣшения и съ благоговѣние ще си спомни за блаженнитѣ врѣмена на неговото управление. Може би тя ще бѣде онова потомство, отъ което Стамболовъ очаква признателностъ („Азъ признавамъ само единъ форумъ: потомството“ думи на Стамболова). Но самата ти взе да съглежда, че съ своята разбойническа вътрѣшна политика, Стамболовъ по бързо приближаваше „да прѣдаде калето отъ вътрѣ“, отъ колкото да го защити. Той не бѣше въ състояние да поведе една определена економическа политика за развитието на индустрията, той свързваше търговски договори съ малки выгоди за нашата буржуазия, и тикаше страната къмъ едно външно економическо робство, като неспособствуваше за подигането на вътрѣшното пазарище, като оголваше производителнитѣ класи и подготвяше една отчаена гладна армия, способна да се предаде на всѣки авантюристъ, който ѝ обѣщаваше едно коматче хлѣбъ. При такива условия непосилнитѣ данѣци и външнитѣ заеми фатално тикаха държавата къмъ банкрутство. Отъ друга страна буржуазията нѣмаше възможностъ да помогне на това положение чрѣзъ свободната политическа борба. Слѣдов. по настоящето задържане на Стамболова бѣше повече отъ съсипателно за вътрѣшнитѣ капитали.

Но толкова по силни причини за борба противъ Стамболова сж имали масата на занаятчи и земледѣлци. Всичкиѣ грабежи на буржуазията, цѣлата разорителна политика вѣй-чувствително падаше върху тѣхния гърбъ. Тукъ ний особено внимание трѣбва да обърнемъ върху положението на селенитѣ. Това сж най-много пострадалий слой отъ Стамболовия гнетъ.

Остапали подъ произвола на съдбата, тѣ тѣглиха отъ вѣдъ: тѣ тѣглиха отъ ужасната лхварска експлоатация, срѣщу което правителството не вземаше никакви дѣйствителни мѣрки; тѣглиха отъ непосилно голѣми данѣци, тѣглиха отъ деребейството на чиновницитѣ и полицията. Къмъ всичко това се присѣдиниха и пизкитѣ цѣпи на житата отъ послѣдната година, което влошаваше още повече тѣхното положение. На първий околийски митингъ, станалъ въ Търново слѣдъ падането на Стамболова, между другитѣ оратори се изстъпи

едина селенинъ и каза само пѣколко думи, но които живо представиха селскитѣ болки при Стамболова: „това не е човѣкъ, а змия; бѣше ни, каза, налупалъ ей до тука (показа на подмишницитѣ си), а ако да не бѣхме рѣкли така (распери сн рѣцѣтъ), щѣше и главата да отиде!“ Извѣстно е, че селенинѣ въ Шуменско се отказаха да приематъ единъ произволенъ, налогъ, — да доставятъ на свои смѣтка военно облекло за запаснитѣ войници. Садинковската екекуция бѣше слѣдствие на това, че Садинци колективно изказаха своето недовѣрие къмъ полицията. Не напразно Стамболовъ искаше да обяви въ военно положение севѣро-источнитѣ окрѣзи: тамъ негодуванието растеше много силно и почваше да се разпространява и въ други посоки.

А какво да кажемъ за нашия пролетариатъ? При отсъствието на всѣкакви покровителствени закони противъ произволитѣ на фабрикантитѣ, прѣдприемачитѣ и майсторитѣ, той отъ друга страна бѣше лишенъ отъ необходимата за неговата классова борба политическа свобода. На всѣкъдѣ, гдѣто той правеше и най-малки опити за организиране и агитация, срѣщаше грубий отпоръ на още по грубата полиция. Извѣстни сж произволитѣ надъ тѣхъ въ Сливенъ, Търново, Варна, Разградъ, София, Пловдивъ. Въ лицето на социалистическата партия той бѣше най рѣшителний врагъ на тогавашното правителство.

По този начинъ Стамболовата система постепенно създаваше противъ себе си една могъща оппозиция отъ всичкитѣ класи. Борбата се водеше отъ врѣдъ и ставаше все по ожесточена. За да се махнатъ отъ власть „либералнитѣ“ разбойници, оставаше още едно легално срѣдство, — чрѣзъ княза, слѣдъ исчерпването на което идеше вече революцията. Съ приеманieto отставката на кабинета княза направи двѣ нѣща: прѣдварди тѣзи послѣдната и запази събе си лично. Обаче, рано или по късно, сиванieto на шайката бѣше неминуемо.

Съ падацнето на Стамболовото министерство въстанови се конституционния режимъ, даде се по голѣма свобода на печата и събранията, макаръ че есключителнитѣ закони сж още въ сила; слѣдъ освобождението отъ турцитѣ, трѣбваше да се положатъ нови жертви, за да се извоюва тая свобода още единъ пътъ Но... пий не трѣбва да се самооблицаваме. Го-

лѣмий опитъ отъ кратката политическа история на България говори, че съ това не е още всичко свършено; не е достатъчно ти да бѣде извоювана, но трѣбва да бѣдѣ и обезпечена. А това е една такава задача, която изисква много по енергични борби, много повече трудъ отъ колкото борбата за нейното въстановление. Ний не трѣбва да забравяме, че свободата на миѣнieto, на печата, на събранията и сдружаванията, макаръ и гарантирани въ конституцията, не се зачитатъ строго тамъ, гдѣто цѣли класи не сѣ живо заинтересовани за нейното запазване; не трѣбва да забравяме, че конституционниятъ режимъ въ З. Европа и С. Америка е слѣдствие на свърѣмнената економическа еволюция, която е поставила З. Европейскитѣ и С. Американскитѣ държави на несравнено по голѣма висота отъ България. Ний още не сме стигнали онаи степенъ на развитието, при която конституционния режимъ да е станалъ неотложна органическа пужда на Българското общество. Ако писаната конституция ни гарантира горната свобода, то това не е още достатъчно за да ни бѣде тя въ дѣйствителностъ гарантирана. Едно обявяване, че се суспандира тая конституция, или единъ диктаторъ, като Стамболова може би още въ моментътъ би турили на кракъ, съ пушка въ ръка, гражданитѣ на Англия, Франция или на съединенитѣ щати. А какво е направили нашия народъ въ такива случаи? Видѣхме вече какъ той търпи нейното суспандиране; съ най-голѣмо равнодушие той е пренесълъ нейното *формално* унищожение отъ консерваторитѣ въ 1881 г.; а така също той е търпелъ нейното най-грозно *фактическо* незначитане презъ послѣднитѣ осемъ години. Отъ шестнадесетъ години слѣдъ Турското робство десетъ години тоя народъ е миналъ безъ своята писана конституция. А отъ друга страна, ний виждаме, че той съвсемъ малко се ползува отъ нея и тогава, когато тя не е суспандирана. Какво показватъ тия факти? Не това ли, че между формалната конституция и дѣйствителнитѣ отношения на българския народъ съществува значителна разлика. Първата даже такава, каквото ни я оставиха „народно-либералнитѣ“ „атове“, не почива твърдо на дѣйствителнитѣ отношения въ страната и нашитѣ общественно-економически условия не сѣ седоразвили още до тамъ, щото пренесената отъ западъ парламентарна форма и управлението да бѣде тѣхенъ изразител. У насъ капиталистичес-

ката буржуазия не е уикнала до толкова, и при това прямо злоупотрѣбва съ крайното политическо невѣжество на маситѣ, щото да е заинтересована да полага всичкитѣ си активни сили за правилното прилагане на тая управителна система. Въ сѣщото врѣме пий нѣмаме още силенъ, съзпателенъ и организиранъ пролетариатъ на едрата индустрия, пий нѣмаме още оваа *твърда* революционна сила, която да стон на щрекъ противъ всѣко окастриуване и нарушаване на свободитѣ, гарантирани отъ конституцията. Пролетариата не вижда въ парламентаризма своето щастие, но той не може да позволи на разни диктатори да повръщатъ страната къмъ врѣмепата на абсолютизма. По тоя начинъ нашия конституционализъмъ, при единъ по силенъ реакционенъ вѣтръ отъ Петербургъ, Виена или отъ вѣтръ, оказва се безсиленъ да се одържи на своята висота.

Но това не ще каже, че тя е лишена отъ каква годѣ с ризозна поддрѣжка. Напротивъ самата буржуазия ѹ пасъ, съ самия фактъ, че се е борила противъ Стамболова, е заинтересована съ сѣществуванието на конституцията; съ много по голѣмо съзнание на своитѣ интереси и съ много по-голѣма политическа зрѣлостъ, отъ колкото преди 10 години, тя се стрѣми да влияе на държавнитѣ работи. Въ това се увѣрляваме отъ нейнитѣ атитации, отъ разнитѣ ѱ депутации предъ властитѣ, отъ помощитѣ които даваше на оппозиционнитѣ вѣстници и т. н. Не малко е заинтересована въ това и дръбнатата буржуазия, която сега съ малко по-голѣмъ опитъ глѣда на ония права, които конституцията дава на гражданитѣ. Изъ нейната срѣда сега изникватъ елементи на една либерало-прогресивна партия, която води уселена борба противъ всѣко стѣснение на политическитѣ и граждански права, гарантирани отъ конституцията. На страна отъ тия елементи върви работ.-социалъ-демократическата партия, която се бори за възможно на широката политическа свобода. Тѣзи партии имѣ вече случай да води една рѣшителна атака противъ единъ диктаторъ; така сѣщо тя е на щрекъ и противъ всѣки реакционенъ натискъ отъ управляющитѣ кръгове. Тя се опира върху масата на българския пролетариатъ който, съразмѣрно съ растението на своето классово съзнание и организация, води освободителната борба съ нови и по-голѣми сили.

Влиянието на цивилизованиѣ страни, естественното разлагане на старитѣ отношения, повитѣ начини на производ-

ството по необходимостъ развиватъ въ България съвременнитѣ социално-економически отношения. А отъ друга страна Конституционната форма на управлението съ самото си съществуване вече способствува за нарастванieto на новитѣ сили, необходими за нейното по паташно укрѣпване и стѣд. желателно е не нейното стѣснение, а, напротивъ, нейното разширочение. Само при широкото конституционно управление е възможно свободното развитие на общественитѣ сили и широката инициатива на политическитѣ партии. Ако тия партии страдатъ у насъ отъ безпринципностъ и неодържане на свойтѣ обѣщания, то единъ отъ най добритѣ цѣлове е тѣхната борба: тя раздвигва маситѣ, вдъхва съзнание за тѣхното политическо значеніе и сила, възпитава ги политически и ги прави повече придирчиви къмъ свойтѣ водители. Ето защо въпроса е именно да се дадѣтъ по широки гаранции на това свободно развитие, както и да се дадѣтъ на народа нови срѣдства за самозащита. Въ такъвъ смисълъ трѣбва и да стане измѣненіето на основния законъ.

Едни отъ най важнитѣ измѣненія, които могатъ да се направятъ въ конституцията сж слѣдующитѣ: 1. *Намаление срока на депутатския мандатъ*. Петгодишния мандатъ е повече отъ вредителенъ; депутатътъ, който ще създава закони въ петъ сесии на камарата, има задъ себѣ си неозрѣлъ още политически пародъ; той може да измѣни на обѣщанията си, може да гласува и за най реакционни закони, безъ да се бои, че избирателитѣ му ще упражняватъ надъ него единъ строгъ контролъ. Петгодишната камара може да създаде редъ стѣснителни и съсипателни закони и да тикне страната въ една нова Стамболовска реакция. Ако пъкъ мандатътъ трае напр. двѣ години, то народътъ по скоро ще се избави отъ такива представители. Отъ друга страна при еднопозстояние отъ двѣ години населението ще бѣде по често повиквано да упражнява свойтѣ политически способности, да се произнася за свойтѣ интереси и да се памѣсва въ държавнитѣ работи. 2. *Увеличаваніе числото на избирателитѣ*. Сжщото трѣбва да кажемъ и за тая мѣрка: колкото сж повече избирателитѣ, толкова повече гаранция имаме, че ще се избиратъ преданни защитници на народния суверенитетъ. 3. *Увеличение числото на избирателитѣ и избираемитѣ*, като се намалитъ годинитѣ, некаки отъ закона за да бѣдѣтъ

такива и като се даде изборително право на женитѣ. Очевидна истина е, че не отъ числото на годипитѣ главно зависи единъ гражданинъ да бѣде добъръ изборителъ или изборимъ. Ако първи се ползува съ това право отъ 20-та, а втори отъ 25 годишната си възраст, то множество нови, бодри, енергични и интеллигентни сили ще тикатъ законодателството въ едно прогресивно направление. Изборителното право на женитѣ пъкъ ще доустие въ законодателството цѣла една половина отъ обществото, която така сжщо носи всичкитѣ тѣгоби и задължения, налагащи отъ днешното классово господство. 4. *Ввеждане на пропорционалната представителна система*, или право на меншествата, да иматъ така сжщо представители въ Народното Собрание. Знаеме че до сега едно голѣмо число изборители нѣматъ това право, само защото тѣхнитѣ кандидати сж получили по малко гласове отъ другитѣ; при новата система пъкъ тѣхнитѣ гласове се събиратъ по партии, и се избиратъ опии отъ кандидатитѣ на меншеството, които сж добили най много гласове. Така партиятъ по ясно се разграничаватъ и по лесно се избѣгва развращающето влияние на компромиситѣ. Въ Белгия даже клерикали съчувствуватъ на такова введение. 5. *Въоръжение на народа*. На първо време може да се раздаде оружие на особенни полкове, организирани по системата на народната милиция и свиквани прѣвъ извѣстни времена въ годишната на обучение. Тогава ще имаме двойна въоръжена сила: постоянната войска и въоръженъ народъ; численността на първата ще се намали, съ което и разноскатъ за военната ще се намалатъ, а втори ще бѣде по често повижаванъ на обучение, съ което постепенно ще се подготвитъ условия за замѣстванieto на постоянната войска съ системата на народната милиция.

Като говоримъ за тия промѣнения въ конституцията, която ще я доближатъ повече до народа и ще му дадѣтъ повече възможность да я защитава, само по себѣ си се разбира, че исключителнитѣ закони за разбойничеството, полицията, избора и печата трѣбва да се унищожатъ. Първото нѣщо, съ което дълбоко ще се скромпрометира бѣдѣщото Народ. Собрание ще бѣде, като потвърди съ премѣлчаванieto си тия драконовски закони, създадени отъ миналитѣ събрания за поддържанieto на власт на една нищожна група отъ „дѣлители на хорскитѣ имоти“.

Вънъ отъ това на нашето законодателство предстои въвеждането на цѣль редъ нови реформи. Преди всичко нашата буржуазия ще се погрижи за свой собственъ халъ, като наложи по високи мита на чуждитѣ стоки, като приеме нѣкои мѣрки за пасърдченни на индустрията и т. п. Това е нейнъ дългъ. Всичкитѣ наши екопомисти сж се произнесли за протекционната митарственна система и въ пай блиско време буржуазната държава ще вземе всички мѣрки за нейното реализиране. Нейнитѣ интереси изискватъ да се огражда отъ ударитѣ на чуждата конкуренция, да подпомага за подиганне и създаване на мѣстни капитали и да намѣри нови източници за покриванне на държавнитѣ разпоски и дефицити, оставени отъ Стамболовото правителство.—Много се говори у насъ напоследъкъ и за намаление на данъцитѣ. Но дѣйствиелно ще направи ли днешното правителство наедно съ новата камара нѣщо рѣшително, за да олекни на населението отъ тѣжкитѣ данъци? пий не вѣрваме; ще се направятъ може би нѣкои малки съкращения въ бюджета, а слѣдъ това само ще се премѣсти центъра на тежестта отъ прямитѣ данъци на коспеннитѣ, като се обложатъ повече необходимитѣ предметъ било чрѣзъ мита, октроа, налози или монополи. Предприемачитѣ, търговцитѣ, банкеритѣ и фабрикантитѣ никогда доброволно нѣма да се съгласятъ да пренесатъ центъра на тежестта върху своя гърбъ т. е. никогда нѣма прямо да облагатъ себѣ си съ по голѣми данъци, та да олекни на сиромашята. Населението, което ги поддържа съ свой трудъ, съ своята служба и своята кръвъ, трѣбва да ги поддържа и съ своята оскѣдна кпсия. Ако ги попитате, то отговарятъ ви, че така го иска щастнето и напредъка на отечеството, на което тѣ сж прѣдадени служатели.

Но какво е това отечество, въ напредъка на което, вий, г-да, виждате само свойнѣ собствени интереси? Какъвъ е тоя напредъкъ, ако производителната масса продължава да тѣе въ своитѣ лишения, въ свойтѣ писки нужди и тѣглила? Не, това сж само фрази, съ които буржуазията и нейнитѣ управници отбѣгватъ да въведатъ дѣйствителни подобрушки за массата. А съ фрази нито храната става по сладка, нито обтѣклото—по топло, нито вопещитѣ колиби порастватъ на здравни кпши. Искате да изникватъ капитали, да се подигнатъ фабрицитѣ, да цѣвти земледѣлнето, но защо забравите работника,

безъ когото нищо не става? Не за това ли, че той трѣбва да мълчи, догдѣто вий си плетете коншицата? Но за него така сжщо трѣбватъ добри закони, той така сжщо иска свои дѣлъ; неговитѣ дълги работни дни трѣбва да се намалятъ, неговитѣ стари години трѣбва да се осигуритъ, неговитѣ беззащитни дѣца трѣбва да се отхранятъ и възпитатъ. Това е една палѣеща пужда, съ които на бждѣщата камара предстои да се занимае.

Има у насъ единъ многочисленъ слой отъ паемнитѣ работници, за които нито нашитѣ вѣстникари, нито нашитѣ управници обѣлватъ зжбъ. Това сж селскитѣ аргати, запаанчійскитѣ калфи и чираци, кръчмарскитѣ и бакалскитѣ прислужници, градскитѣ слуги и слугини. Тѣхния животъ, може да се каже, че е панстина кучешки; никога не си доядатъ и не доспиватъ, никога не сж облѣчени добрѣ, въ най-голямъ студъ, като исключимъ калфитѣ, виждаме да ходятъ на босъ кракъ или само съ обувки; платитѣ имъ сж толкова ниски, щото сж осадени на най-мизеренъ животъ; много отъ тѣхъ получаватъ годишна заплата 15—30 лева. Голѣма частъ отъ тѣхъ сж дѣца, и за това още повече беззащитни. Тия работници сж подложени на най-ужасна експлоатация; извѣстно е, че тѣхнитѣ господари сж повече дребни буржуа, които за да помогнатъ на своето колебающе се положение, изсмукватъ отъ работника вече всичко, което една жива душа може да даде.—Единъ законъ, който да опрѣдѣля начинитѣ за свързване на контракти, заплатитѣ, работното врѣме и за грубитѣ произволи на господаритѣ е повече отъ необходимъ за тия наемници. Сжщевременно е необходимо учрѣждаване на работнически инспекторатъ, безъ който всички закони за работниците оставатъ „черво писмо на бѣла книга“. Този инспекторатъ ще изпълнява и друга полезна служба, като показва съ свойтѣ отчети истинското положение на работническата класа.

Друга една пужда, която чувствува работното население сж ефтинитѣ училища, ефтини сѣдилища и ефтина лѣкарска помощ. Кой не знае колко е спяна у насъ адвокатската експлоатация и колко скъпо коштува на единъ сиромахъ да търси справедливостъ чрѣзъ сѣдилища? Азъ съмъ слушалъ селени да се оплакватъ, че сж биле принудени да се помирятъ съ противника си въ ущърбъ на свои зальгъ, само защото чрѣзъ

сждъ тоя залогъ ще имъ стане много по скжпъ. Ами малкото посѣщение на училищата? Ами аптекитѣ и докторитѣ, които оскубватъ единъ бедникъ, както се скуби кокошка? Това сж тѣглила на съвѣтъмъ изоставена масса отъ пропадающа запалтчин и селени, които сж изложени на изграждане. —

Като говориме за добри и належащи закони, самъ се неспречва предъ насъ въпросътъ за нашата статистика. Недостатъкътъ отъ една добра статистика се чувствува твърдѣ силно. Нашитѣ управинци се грижатъ за нея до толкова, до колкото тя може да ги похвали за мъдрото имъ управление, а въ сжщностъ софийското статистическо бюро е едно отъ най-забравенитѣ учрѣждения въ свѣта. Освѣтъмъ изчисления за износътъ и вносътъ на България, за вѣрата, народноститѣ училищата, нарастваннето и намаляваннето на населението, друго рѣдко ни дава. А между това добрата статистика раскрива най добръ картината на народнитѣ страдания и пужди. Тукъ небива да се жалѣтъ паритѣ, още повече, че частната инициатива у насъ съвѣтъмъ не е още въ състояние да ни дава пужднитѣ статистически свѣдѣния. Поне въ главнитѣ градове на България е потребно да се създадѣтъ статистически бюра или даже врѣмenni комиссия на централното бюро, което, подобряно и уголъмено издава единъ свой еженедѣленъ или ежемѣсеченъ органъ; въ този органъ се обявяватъ резултатитѣ отъ изслѣдванията на мѣстнитѣ бюра. Това би било единъ отъ най можжитѣ фактори на нашето економическо и социално развитие.

Слѣдъ това необходимо е, ... по ний като че ли се впуснахме да изброяваме всичко, което е необходимо и добро да се направи; ний като че ли забравяме, че живѣемъ въ едно неразвито буржуазно общество, което до сега най малко се е замисливало за угнетенитѣ, страдающитѣ, поробенитѣ свои членове. Въпросътъ сега се постави отъ друга страна. Много хубави нѣща могатъ да се направятъ въ полза на работницитѣ. Но кой ще ги направи? Виждаме ли ний пове една отъ старитѣ партии у насъ, която да е турила на знамето си широка программа? Не; у насъ, въпрѣки опитътъ отъ лѣже-либералната реакция, намиратъ се даже единъ купъ хора, които експлоатиратъ съ добритѣ чувства и павивитѣ вѣрвания на населението къмъ Русия и създаватъ почва за руската реакция у насъ; тѣзи шарлатани съ най сладки обѣщания увличатъ простия селенинъ и запалтчин къмъ неиз-

вѣстностъ. Противъ тѣхъ трѣбва да се води усилена борба, а не да се храни надѣжда, че тѣ ще направятъ пѣщо полезно за работния народъ.

Само една партия има, която не си играе съ думи. Тя е *социалистическата* партия. Тя стои върху классовата почва на пролетарията, бжджщата господствующа сила. Тъзи партия нѣма никакъвъ интересъ да храни народа съ праздни общания; тя не влиза въ хорътъ на буржуазнитѣ партии, които си служатъ съ всички нечестни срѣдства за да подкрѣпятъ дпешнитѣ учрѣждения на робството, на „монархизма, подчиненността и преданността“ къмъ експлоатацията на една класа отъ друга, на единъ човѣкъ отъ други. Ето защо, колкото тая революционна партия става по силна, толкова по скоро ще загрѣе зарята на истински добритѣ преобразования, и толкова по скоро ще удари часътъ на работническото освобождение. —

На 10 Юлий т. г. се отвори и засѣдава първий конгресъ на Работническата Социалъ-Демократическа партия. Присѣтствующи делегати бѣха 44. Въ него се изработи програма и уставъ на партията. Приеха се много важни рѣшения за общата дѣятелностъ на партията. Между другото; конгресса се иска за амнистирането на всичкитѣ политически затворници и изгнаници. Конгресса се поздрави отъ много краища на България, между което и отъ Българскитѣ студентки социалисти въ странство. Слѣдъ затварянето на конгресса даде се въ пегова честь единъ банкетъ отъ Софийскитѣ социалисти; тоя банкетъ представляваше една отъ най приятнитѣ гледки, които е виждали българския социализмъ. Конгресса не можа, при всички усиленъ трудъ, да изработи по пѣманне на врѣме, програма за окръжнитѣ и общинскитѣ сѣвъти, като остави на идущий конгресъ и много други работи.

Сега предъ видъ законодателнитѣ избори на 11 Сеп. социалистическата партия води агитация за прокарване на свои кандидати въ камарата, гдѣто нашитѣ искания ще бждатъ по рѣзко поставени на буржуазнитѣ законодатели. —

Най сетнѣ нека да кажемъ нѣколко думи за благотворителността на нашата буржуазия. Изгарянето на градъ Котелъ доде да испига чувствителността на нейнитѣ сърдца. Какво по голѣмо нещастие за жителитѣ на единъ градъ! Вий тукъ имате и послѣдни сѣчива на единъ дрѣбецъ занаятния

изгубени, и послѣдното жилище на бѣдно семейство изгорѣло, и послѣдний залъгъ истърванъ. Но какъ се отзоваха търговците и богатитѣ на това нещастие? Какви сумми дадоха тѣ на пострадалиятъ си бѣдни съграждани? Нѣколко дѣсетки хиляди лева и туй то. А знаете вече, че загубата на Котленци възлиза до 12 милиона. Не сж ли тогава подаденитѣ помощи капка въ една чаша вода? Ама, ще кажете, тѣ още се събиратъ? „Добрий день отъ сутрипята се познавалъ“. Тоя фактъ нагледно показва съ каква груба алчностъ нашата буржуазия е напосена къмъ работния народъ.

Но нещастieto на Котленци е фактъ и толкова повече тия помощи трѣбва да се потърсятъ отъ друго мѣсто, а именно отъ държавата. Таи послѣдната, която лежи върху плѣщитѣ на работника, е длъжна да окаже пай-широка и енергична помощ на нещастнитѣ бѣдни семейства отъ Котелъ. Чудовищния котленски пожаръ е единъ отъ пай-рѣзкитѣ случаи, при които работниците заявяватъ своето право на обезпечение отъ классовата държава. При классовия общественъ строй всѣко нещастие пай-тѣжко се стовари върху ония, които сж пай-онеправданитѣ отъ него, — върху незащитната работна масса. Идущето Народно Събрание трѣбва да отпусне поне половината отъ онаи сумма, която погълна котленския пожаръ. Въ сжщото врѣме е необходимо да се урѣди една специална коммисия, подложена на строгъ контролъ, която да раздава помощитѣ, защото и сегашнитѣ пищожни сумми, събрани съ подписа, несварвали, казватъ, да отидатъ на мѣстото не преполовени. Дали Народното Събрание ще направи това, ще видимъ. Но мжчно е да се повѣрва, че то ще вземе сериозни мѣрки за подпомагане на котленци. Нашитѣ патриоти и високостоящи лица, въ ржцѣтѣ на които е държавната власть, ви четятъ цѣли декламации, че държавата се грижи за благодѣйствието на народа, че тѣ спасяватъ България, че такъво и опакъво подобрене мислятъ да предприематъ, а въ дѣйствителностъ тѣ нищо рѣшително не правятъ за трудящия се народъ.

Г. Георгиевъ

КНИЖНИНА.

„УТОПИЯТА“ НА СОЦИАЛИЗМА.

„Новата утопия“ отъ Джеромъ К. Джеромъ („Българска Сбирка“, кн. VII).

Социализмътъ е „новата утопия“ на г-нъ Джерома. „Утопия“ се наричаше единъ въображаемъ островъ, въ който сръдновековниятъ английски калуđerъ-коммунистъ Томасъ Морусъ помѣсти царството на щастливцитѣ, въ равнинѣ. Тѣй като такъвъ островъ никога не е съществувалъ въ дѣйствителностъ, а пъкъ се излизаха много коммунистически системи, които също пребиваваха въ главитѣ на своитѣ създатели, то собственото име „Утопия“ полека-лека се обърна въ нарицателно и взе да означава: въображаема земя за блаженство, щастливъ свѣтъ, който никога нѣма да се сбъдне. Щомъ нѣкой мислителъ заговори за коренно преустройство на обществото, завчасъ отгорѣ му гракватъ доволнитѣ: това е утопия, то никога нѣма да се осъществи. И днесъ названието „утопия“, въ смисълъ на несбъднима мечта, се прикача на социализма съ прибавката *нова*. Утопията е система за разумно, справедливо, щастливо общежитие, която е създадена отъ нѣкой мислителъ, безъ да се взематъ реалнитѣ отношения на живота за основа. За да видимъ, дали социализмътъ е утопия или не, нека разгледаме какво той е представлявалъ и представлява.

„Социализмътъ“ е нова дума, введена въ литературата най-напредъ отъ Елмеръ Леру въ трийсетѣхъ години на днешния вѣкъ. Тя се даваше за означение на всички общественни учения, които имаха общата цѣль коренно да преобразуватъ сегашното общество върху началата на равенство. Тия учения бѣха най-разнообразни. Тогава таматъ процвѣтваше тѣй парѣчени

„еклектически“ или срѣденъ социализмъ, който представляваше смѣсниця отъ най-общепризнати и не до тамъ критически забѣлѣжки, отъ економически утвърждения и отъ общественни идеали на различни основатели на секти, смѣсниця, която толкова по-лесно се добива, колкото по-скоро примѣситѣ, отъ които тя е съставена, изгубватъ остриѣ си кюшенца и рѣбове въ потока на споровеѣ, като камъчетата въ извора*)“. Еклектически социализмъ се е родилъ отъ сблъскването на различнитѣ отъ по-напредъ съществуващи системи, като по тоя начинъ сж се изгладили взаимнитѣ имъ противорѣчия. Нека затова разгледаме социализма въ началото на нашия вѣкъ въ чистъ видъ, както се представлява отъ великитѣ мислители Сень-Симона, Роберта Оуена и Шарла Фурье. Нека читателятъ знае, че предъ видъ на малкото мѣсто и време, съ които располагаме ние ще разгледаме социализма само въ едри черти.

Голѣми бѣха обѣщанията на „просвѣтителитѣ“, т. е. на буржуазнитѣ учени и философи въ XVIII вѣкъ. Тѣ искаха тържеството на оболюгната истина, на разума, на правдата и на мира. Но вмѣсто благитѣ имъ желания, историята ни донесе слѣдъ французската революция едно общество пълно съ злини. Сиромашията се усиляваше тя ставаше необходимо условие за съществуване на самото общество. Развратътъ силно се развиваше. Намѣсто миръ, свѣтътъ се хвърли въ отчаяни войни. Да помислишиъ просто, че не разумътъ, а безумието бѣше овладяло Европа. Намѣсто „братство“, девиза на революционеритѣ, породило се умраза и завистъ отъ конкуренцията. Намѣсто грубото насилие, взело да вирѣе подкупничеството и намѣсто пожа, най-главниятъ достъ въ общественния животъ станали паритѣ. Правото за първата пощъ преминало по наследство отъ феодалитѣ на фабрикантитѣ. Проституцията израсла до печувани размѣри и дори самиятъ бракъ се превърналъ въ призната отъ закона форма на разврата, въ неговъ официаленъ закрильникъ, като се допълнилъ още и съ други многобройни незаконни свръзки. Съ една дума, изникналитѣ слѣдъ побѣдата на разума политически и общественни учреждения излѣзли най-лоша и калпава карикатура на блѣскавитѣ обѣщания на философитѣ отъ XVIII вѣкъ.“*) Такъвъ обратъ на пѣщата, разби-

*) Гл. Фр. Енгелсъ: „Развитието на научния социализмъ“, стр. 18.

**) Енгелсъ, „Развитие и пр.“ стр. 6—7.

ра се, не е можалъ дълго време да държи въ обаяние и застѣпление мислящитѣ хора. Тѣ трѣбовало да го констатирайтѣ и да идатъ по-нататѣкъ. Такива хора се явиха въ лицето на Оуепа, Фурне и Сепъ-Симона и то именно тогава, когато почна да се проявява разочерование отъ новата наредба слѣдъ революцията, т. е. въ самото начало на нашия вѣкъ. Забѣлжително е даже слѣд. съвпадение: Оуепъ почва да управлява фабриката въ Нью-Танаркъ, дѣто той прѣвъ пѣтъ приложи своитѣ идеи, тъкмо отъ 1 Януарий 1800 г.

Силни критици бѣха тии хора за новитѣ учреждения. Тѣ не оставиха нито едно кюшенце отъ буржуазното общество, дѣто да не въврѣтъ ядовитото жило на безпощадната си критика. Фурне може да се счита за единъ отъ най-гениалнитѣ сатирици, каквито е раждалъ свѣта. Но слѣдъ отрицанието, какво положително можахъ да представя тии мислителни? Тѣ имаше да се събѣскаватъ съ недоразвитостта на своето общество: отъ една страна, въ научно отношение, още нѣмаше приложение въ общественитѣ въпроси понятието за законосъобразността, а отъ друга, общественитѣ отношения още не бѣха ясно опредѣлени.

За да намѣриятъ цѣла на злини въ самото си общество, а не да го дирятъ вънъ отъ него, за да въврѣтъ по развитието на обществото, тѣ трѣбуваха да си обяснатъ исторически проявяването на самитѣ общественни отношения. А за това имъ бѣше необходимо да разглеждатъ явленията въ тѣхното вѣчно движение, въ причинната имъ свръзка помежду си. Нужно имъ бѣ да усвоитъ добръ понятието за законосъобразността не само на естествени, но и на общественитѣ явления. Още ученитѣ отъ XVIII в. хубаво бѣха усвоили, че природнитѣ явления ставатъ по строго опредѣлени закони. Но до като не се распространише това понятие и върху общественитѣ явления, тѣ не можахъ да бждатъ правилно обяснени. Споредъ буржуазнитѣ учени отъ XVIII зацото не сж знаели да устроятъ разумно своето домакинство. Сепъ-Симонъ и др. не сж можали да идатъ по-надалечъ отъ времето си. Като защитници на общечовѣшкото щастие, тѣ вѣщахъ въ *революционно отрицание* на буржуазната дѣйствителност. Но като не усвоили понятието, че общественитѣ явления ставатъ по строго опредѣлени закони, тѣ не можахъ да иматъ *научно разбиране* на тая дѣйствителност. Туй.

което за буржуазнитѣ учени бѣ справедливо, разумно и естествено, за тѣхъ стана неестествено, неразумно и несправедливо. Но обществената неразумностъ и несправедливостъ тѣ си обясняваха като плодъ отъ човѣшкото заблуждение, погрѣшката на разсѣдка, недогадливостта и невѣжеството, отъ една страна, — и на насието и егоизма, отъ друга. Човѣшката история за тѣхъ бѣ бъркотия отъ насиение и невѣжество. Нѣмало е той гениаленъ умъ, който да открие истината и поведе човѣшкостта подиръ си. Но сега се явява тоя гений въ лицето на самия мислителъ, постави историята на съдейската си маса и съ съдейска авторитетностъ я осжда като глупава и безсмисленна. Оспователитѣ на първитѣ социалистически системи въ нашия вѣкъ смѣтаха социализма за изражение на абсолютната истина, която е вѣчна, не зависи ни отъ времето, ни отъ мѣстото. Съдбователно, нейното откритие е случайно. То е можало да стане преди вѣкове съ сжщото удобство, както днесъ. Ако по-рано е станало това, сега ний нѣмаше да живѣемъ въ мизерия и нещастия. Но случило се така, че никой до сега не се е сѣтилъ да открие тая истина и затова човѣшкостта продължава да страда въ тежката и сиромашия.

„Ще ми възразятъ, казва Фурне, — и така всички и всѣки до сега сж се лѣгали и само вий единичкъ знаете повече отъ колкото всичкитѣ учени на всичкитѣ вѣкове? Да, всички и всѣки сж се мамили. Но защо пъкъ не? Нима това е за прѣвъ пѣтъ? И нима не сжщото сж възражавали на Колумба и на всичкитѣ изобрѣтатели, които при все това доказаха, че всички сж се лѣгали преди тѣхъ. На „*всички и всѣки*“ бѣ свойственно да се лѣжатъ, продължава Фурне, презъ цѣли хилядолѣтия за такива прости и необходими нѣща, като напр. дзигитѣ. Струва ти се, че всѣкому е лесно да направи това толкова просто и заедно съ това толкова драгоцѣнно изобрѣтение, и при все това, него го забравиха, относително него се лѣжахъ тъкмо до XII вѣкъ. Само тоя примѣръ стига да покаже, че „всички и всѣки“ могатъ да бждатъ глупави и слѣпи, както за дребнитѣ, тъй и за едритѣ нѣща“.

Споредъ първитѣ социалисти човѣшкостта страда отъ заблужденията си, както, споредъ християнитѣ, родътъ човѣшки е наказанъ зарадъ Евиното грѣхопадание. „Ако хѣ-

рата тъй дълго упорствуваха въ своето заблуждение предъ *цивилизацията* (Фурне така нарича буржуазния строй), тостана, защото никой не постъдва съвѣта на Бекона и не направи критически анализъ върху пороцитѣ на всѣка професия и недостатъцитѣ на всѣко учреждение. Ами защото хората сж се заблудили именно въ пѣти на „цивилизацията“, а не въ други пѣкой пѣтъ, — за това нѣма никакъвъ отговоръ.

За да не упорствуватъ хората въ своето „заблуждение“ предъ цивилизацията“, трѣбва да имъ се покажатъ пейингѣ лонни страни и да се научатъ, какъ да се поправятъ тия лонни страни. Старото „заблуждение“ да се изтика отъ новата „истина“!

Затова, първата задача на социалиста бѣ да раскритикува старото, заедно съ всички пороци, които то поражда. Слѣдъ обществената наредба трѣбва да се раскритикуватъ човѣшкитѣ правн.

Втората бѣ: да се укаже разумния общественъ строй, който трѣбва да замѣсти сегашния. Историата показва, че хората винаги сж били недогадливи. Тѣй щото на тѣхпата предвидливостъ не може да се има надѣжда. Затова социалистътъ трѣбване съ голѣма предосторожностъ и подробностъ да разработи плана си за бѣдѣщата общественна наредба. Тамъ вѣнчко трѣбва да бѣде предвидено, включително до най-дребнитѣ подробности. Дори и частнитѣ отношения на хората трѣбва да бѣдатъ установени. Трѣбва всички интереси, всички вкусове да бѣдатъ предвидени въ плана, за да може по-голѣмо число хора да харесатъ тоя планъ. Не бива най-яркитѣ краски да се скривятъ за обрисаванне до нагледностъ на идеалния строй. Гореща, неуморна пропаганда на истината трѣбва да се води за осъществиваннето на идеалната общественна наредба. „Истината“, разбира се, не завчасъ ще въстържествува. Но туй не бива да отчайва проповѣдника ѝ. Колкото съ по-голѣма ревностъ се пропагандира тя, толкова по-скоро ще дойде тържеството ѝ!

Ето тия първи социалисти бѣха наистина *утописти*. Тѣ се появили тогава, когато борбата между пролетариата и буржуазията бѣше още въ началото. Пролетариатътъ много смѣтно съзнаване своето положение, той още не се отдѣлѣше като особна класа. Неспособъта на общественитѣ

отношения се отражава въ главитѣ. Че съществуватъ класи съ тѣхния антагонизмъ бѣ ясно за утопиститѣ. Но негѣжеството и политическата несъзнателностъ на работническата класа не имъ позволяваха да се падяватъ на него. Тѣ искаха да стъпятъ по-горѣ отъ классовия антагонизмъ. Стремяха се за освобождението на цѣлото човѣчество, безъ да иматъ предъ видъ, че за това е необходимо предварително унищожаването на класитѣ. Пролетариатътъ за тѣхъ бѣше само най-долень общественъ слой, който страда повече отъ другитѣ.

Утопиститѣ се обръщаха къмъ всички класи, даже къмъ богатитѣ по-вече, отъ колкото къмъ бѣднитѣ. Който има уши, нека слуша, казваха тѣ: тѣ проповѣдваха грѣмко общечовѣшкото щастие и равенство; не освобождението на тая или онай общественна класа, а на всички. Който има очи, нека гледа, казваха тѣ и устройваха малки образци отъ своитѣ идеални общества. Стига човѣкъ да бѣде уменъ и честенъ, той ще ги разбере и ще ги послѣдва. Съ примѣра си тѣ ще преобразятъ цѣлото общество! Отъ като утопиститѣ изложили своитѣ планове за преобразование, цѣлата по-патайна история на човѣчеството се резюмиране въ пропагандата и осъществяването на тия планове.

Социалиститѣ въ началото на нашия вѣкъ *по необходимости требоваше да бѣдѣтъ утописти*. Отъ една страна, неразвитието на работническата класа, отъ друга — незаконосообразността при разгледване на общественитѣ явления и отъ трети — самото имъ общественно положение, тъй като тѣ бѣха отъ буржуазна срѣда, караха утопиститѣ да измислитъ разни системи за идеално общежитие, вмѣсто да изучаватъ естественни вървежъ на дѣйствителността и дали пейлото развитие съвпада съ посоката къмъ тѣхнитѣ идеали. И наистина, що е утопия? Утопията е „идеаленъ общественъ строй, който се предполага годенъ за всички народи, независимо отъ историческитѣ условия на тѣхното съществуване“.*) Девиљ казва, че утопиститѣ „иматъ за двигателъ всемирното щастие, но дѣйствителността не имъ е водачъ“.****) Като липсваха материални условия, утопиститѣ създадоха на мѣстото имъ нова социална наука. Като не можаха да *намирятъ* въ тъмнитѣ общественни отношения цѣра

*) ***) Г. Плехановъ въ ст. „Н. Г. Чернышевскій“ въ руския „Соціал-демократъ“, Женева, № 2, стр. 70—71.

за тѣхнитѣ науки, тѣ бѣха принудени да *измислюватъ* идеални системи за общежитие. Рожбата на фантазията замѣни дѣйствителността. „До като поиятието за законосообразността не бѣ станало краенъ камък на обществената наука, до тогава всѣки реформаторъ по необходимостъ трѣбваше да става *утопистъ*, стига само предлаганитѣ отъ него реформи да не се ограничаватъ съ частноститѣ на съществуващия строй, а се разпространяватъ на всичкитѣ му основи“.^{**)}

Таквази е утопическата страна на първитѣ социалисти. Съ нея тѣ никакъ не се печериватъ. Наонѣки, тѣ сж направили такава критика на капиталистическата наредба, съчиненията имъ така бликатъ съ гениални мисли, дѣлата имъ така се свързватъ съ дѣлата на най-великитѣ борци за общечовѣшкото освобождение, щото да хвърлиме камъкъ на тѣхъ за тѣхната утопичностъ *днесъ* ще бжде съвѣтъ глупава работа. Видѣхме, че тѣ не можаха да не бждатъ утописти. Да не забравиме, че ако *днесъ* ний вече можемъ да не бждемъ, то не трѣбва нѣкъ днешнитѣ условия да превасиме въ тѣхното време.

Ний нарочно се заприхме по-падлъжко върху тая утопичность, за да има читателятъ по-ясно представление за нея и да може самъ, като сравнива *съвременния науцѣъ социализмъ* съ едновременния, да се произнесе: съдържа ли научниятъ социализмъ утопически елементи?

На този въпросъ ний отговориме: не! Периода на утопичността на социализма отдавна се мина. Той бѣше, така да се каже, дѣтството, златния вѣкъ на социализма. *Днесъ* послѣдниятъ е напълно реаленъ. Както той се явива въ съчиненията на Маркса-Енгелса и на тѣхнитѣ послѣдователи, а също и въ съвременното работническо движение, той по произхождение, по цѣли и срѣдства ве е нищо друго, освѣнь логическо заключение отъ развитието на обществата.

Социализмътъ разглежда историята на новитѣ вѣкове като излизанне на историческата сѣбна на двѣ обществени класи — буржуазия и пролетариатъ — около борбата на които се въртятъ *днесъ* събитията. Както и по-напредъ, тая классова борба може да расчита на два исхода: или самото общество ще погине, ако нѣма достатъчно живи сили за

^{**) Gabriel Deville: „Aperçu sur le socialisme scientifique“.}

устройство на ново, или пъкъ младата класа ще вземе връхъ. Възможенъ ли е въ днешно време първия изходъ, когато науката, промишлеността, изкуствата съ дали въ ръцѣтъ на обществото пояса за спасение отъ гибелъ? Да дадемъ думата на Бѣлински. „Европа е болна, казва той, това е истина; но не се страхувайте, че тя ще умрѣ: нейната болѣсть е отъ излишнѣкъ здравие, отъ излишнѣкъ жизнени сили; тая болѣсть е временна, тя е вътрѣшенъ кризисъ, подземна борба на старото съ новото; това е усилие да се измѣне отъ общественитѣ принципи на срѣднитѣ вѣкове и да ги замѣни съ принципи, основани на разума и нату-рата човѣшка.“ Остава втори изходъ: борбата ще се завърши съ побѣдата на една отъ воюющитѣ страни. Буржуазията ли или пролетарията ще побѣди? Когато се постави така въпроса, отговорътъ не е мъченъ. Трѣбва просто да се измѣрятъ силитѣ на враговетѣ. Бѣше време, когато буржуазията се явяваше много силна, но тази сила не се заключаваше въ нея самата, а ѝ идѣше отъ вънъ, отъ присѣдиняването къмъ нея на работницитѣ. Днесъ работницитѣ я нападатъ и нападатъ. Науката оправдава тѣхнитѣ искания. Правото е на тѣхна страпа. Остава силата. Тя се набира и увеличава, колкото повече работницитѣ се органи-зиратъ самостоятелно. А днесъ ний присѣдствуваме на единъ грандиозенъ исторически процесъ, който се състои въ повдига-нето на народитѣ отъ цѣлия свѣтъ.

Пъкъ силитѣ на неприятеля падатъ до самия вървежъ на вѣщата. Економическото развитие откъсва срѣднитѣ слоеве на буржуазията и ги води при пролетарията. Промисленитѣ кризи довеждатъ до абсурдъ владичеството на буржуазната класа. Тя, всесилната, не може да уреди домакинството. Въ умствено отношение тя пада: защо ѝ е наука, когато наемницитѣ всячко знаятъ и могатъ да ѝ услужатъ? Въ нравствено отношение — тя се сплыва отъ развратъ. Въ политическо отношение, тя, бившата революционерка и републиканка, се хвърля споредъ обстоятелствата въ прегръдкитѣ на деспотизма, било въ лицето на Наполеоновци, на Алек-сандра III или други. Тя е изрождающа се класа, тя държи днесъ владичеството си на гнили диреци, които скоро ще рухнатъ. Тя устарява и смъртта ѝ е близка.

Но съ падането на една паредба падатъ и основитѣ, на които ти се е крѣпила. Исключителното притежаване на богатствата и експлоатацията на работническитѣ маси, тия краежгълни камъне на дневната паредба, ще бждатъ унищожени. Съ побѣдата си пролетариатътъ ще осъществи принципитѣ, които носи. Главното нѣщо, което той ще направи, е да тури въ рѣцѣтъ на цѣлото общество сръдствата за производство. Обществено владѣние, работа, ползване отъ общественитѣ сили — ето основниятъ принципъ. Той е толкова широкъ, щото неговото прилагане съвсѣмъ ще преобърне дневния свѣтъ, напр. ще премахне възмутителното неравенство, експлоатацията, павѣжеството, проституцията, престѣпленията и т. н.; ще въдвори свобода, равенство, щастие за всички.

Работническиятъ принципъ произтича отъ самия животъ. При едрото производство, което се развива, никой не може да каже: еди-кой предметъ е мой защото азъ го изработихъ. Напротивъ, даже за изработването на плата се искатъ общи усилия. Днесъ производството става сѣ повече обществено. Такова трѣбва да стане и распредѣлението. Частната собственостъ бѣше нѣщо естествено при дребното производство. При едрото — тя става безсмисленна. Въ рѣцѣтъ на малцинството тя става оръдие за експлоатация на мнозинството. Противорѣчието, което днесъ се явива между формата на производството и формата на распредѣлението, трѣбва да се унищожи.

Виждаме, че съвременниятъ социализмъ не е измислица на пѣкой кабинетенъ мислителъ, който мечтае да преобразува свѣта. Той не е изражение на „абсолютния разумъ“, който нѣма нищо общо съ времето и мѣстото, дѣто се появява. Той не създава системи за идеално общежителство, не мечтае за блажения островъ на Утопията. Съ стоманна логичностъ той искача изъ самото обществено развитие. Той е дѣте на вѣка. „Каквото и да казватъ, пише Луи Бланъ, XIX вѣкъ ще бжде кръстенъ вѣкъ на социализма!“ Това е течение на историята, което неудържимо ще залѣе цѣлата земя.

Не тѣй обаче мислятъ охолнитѣ и богато лаптевитѣ нмъ адвокати. Тѣ се мѣчатъ сами себе си или поне другитѣ да убѣдятъ, че исканията на социалиститѣ сѣ утопия, не-

сбъднина мечта. Като камилската птица, която си заравя главата въ пѣска, за да не види гибелта си, за да смѣтне гибелта си за „утопия“. Или пъкъ дигатъ шамарма, че ако се сбъднатъ социализма, цѣлата цивилизация, наука, искусства, всичко щѣло да бѣде съсипано, ще се върне варварството, рабевството ще изличи индивидуалността и т. п. Къмъ послѣдниятъ привадежи и г. Джеромъ.

Той иска да представи социализма като абсолютепъ изравнителъ, който съсипва всички радости на живота, и вмѣсто това той става смѣшепъ съ своитѣ глупави, исклъчени създаици на своята фантазия. Да не помислишъ, читателю, че като казвамъ фантазии, азъ искамъ да кажа, че у г. Джерома има силна фантазия — хичъ нѣмамъ таквози нѣщо на ума си. Фантазията му е пълзяща, тя черпи материалъ изъ вопиитѣ блатата на предразсѣдѣитѣ, клѣветата и вулгарната глупостъ. Г. Джеромъ е английски бай Ганю. Той, като бай Ганя, динъ-динъ не му мисли за такива главолупи нѣща, като обществени въпроси, ами ей-така е, но Александъръ-Македонсковски, съ единъ ударъ разсича гордиевни възелъ на съвременното общество — социалния въпросъ. „Да си върви свѣтътъ, както си е вървѣлъ... Що ни трѣбва намъ да си мѣсимъ?... Всичко е наредено, както трѣбва да бѣде... Социалиститѣ свѣта некатъ да управятъ, ама чакай азъ да имъ покажа тѣмъ, какво ще произлѣзе отъ тѣхнитѣ лудории“ и т. п., ето какъ навѣрно мадрува чужденецътъ бай Ганю. И вижда се той въ царството на „социалистическата“ утопия и чудеса тамъ открива. Нанстина, откритията му май късно сж направени, защото тѣ сж станали вече бавадни. Но като за нашенски бай-Ганювци, бива си ги. Нали знаете, всички европейски измѣтъ е *bon pour l'Orient*. Тѣшатъ се сиромашникитѣ бай Ганювци съ такива приказници.

Чудимъ се само на „Българска Сбирка“, това нѣкъъ такова хубаво списание, какъ е позволило да скверни колонитѣ си съ такива словонзвержения. Може би г. Джеромъ не е извѣстенъ на редакцията? Тогава да го кажемъ кой е. Той не е гръкъ, както би помислилъ човѣкъ, като прочете, че разказътъ е преведенъ отъ гръцки. Намѣрилъ се вѣкоу услуакълия и го превелъ на гръцки. А г. Джеромъ е единъ английски лѹдъ, който драци „не за много слава“, както се

изразява Семковъ в предговора на „Ничтожна фамилия или въздушна природа“. Джеромъ е за англичавитѣ като Семкова за българитѣ. Не завиждаме на „Българска Сбирка“!... Ний разбираме благородната ревност на това списание да услужи на народа си, като се бори противъ идеитѣ, които, споредъ г. Бурмова, парализиратъ и разбурмяватъ държавния и народния организъмъ. Но трѣбва да се прави изборъ въ оржията. Съ такова първобитно оржие, като „Новата Утопия“, не се сражаватъ хората съ стоманитѣ гърди и мощнитѣ мускули на социализма. Ний се червимъ за противникитѣ си. Когато нашето оржие е крупния топъ, а оржието на неприятели е първобитна тоуга, какво да правимъ? По-врага такъвъ неприятелъ! Нима ще гръмнешъ върху нещастника?...

Но ако ний днесъ пишемъ по поводъ г. Джеромова расказъ, то е по тия причини: едно че е помѣстенъ въ „Бълг. Сбирка“, друго, че имаме предъ себе си *българския* читателъ, който е готовъ да е кланя предъ неизвѣстни чужденецъ и третото, най-главно, да покажемъ всѣкому, че е глупаво ду се смѣта съвременния социализмъ за утопия.

Съдържанието на расказа е слѣдующето.

Раскащикътъ прекаралъ „една славна вечеръ“ съ приятелитѣ си въ единъ социалистически клубъ. Заминалъ отъ „вишото Лафитъ отъ 1849 г.“ и отъ „дооритѣ пурѣ“ повече, отъ колкото отъ разговоритѣ, той си отиша и съ размисленъ за бъдещето заспина. Тъкмо слѣдъ десетъ нѣка той се събужда въ единъ музей подъ единъ стъклени сандъкъ.

— Сега всичко добро и свършено ли е? пита той единъ старъ господинъ, който трѣгна да го разисква изъ града.

— Кое?

— „Свѣтътъ“, отговори. Никои мои приятели крояха планъ, преди да отида да си легна, да го развиятъ и какъ да го направятъ, както трѣбвало. Но сполучиха ли да го направятъ? Всички равни ли сме сега, и сѣгрѣшенето и мачката и всичко това исчезна ли вече?

— О, разбира се, отговори водачътъ; ще намѣрите всичко добръ и правдоподобно(?). Работихме много усърдно, додѣто ний слѣхте. Направихме тази земя съвършена сега, мога да кажа. Никоиу не се позволява да прави зло или глупостъ; колкото за равенството, нито житѣ иматъ такова като нашето“.

Градаътъ чистъ, тихъ, планиранъ еднообразно, улицитѣ отбѣлзани съ числа. Движението става съ електрически кола. Всички хора спокойни и сериозни, много прилични помежду си, всички съ пенелени панталони и дръзка, „запетлена стисната около врата и свита съ ремекъ около кръста“, съ бръснати мустаци и брада и чернокоси. Женитѣ по външностъ се различаватъ отъ мъжетѣ само защото носятъ на яктѣ си чифтъ металически помера, когато вторитѣ носятъ текъ. Имена нѣматъ никои, защото имената пораждатъ извѣстно неравенство.

Къцитѣ сѫ грамадни съ хилядо легла по сто въ всѣка стая. Само музеи, болници, бани и пр. сѫ по-малки. Редътъ въ къщи строго определенъ. Мъжетѣ живеятъ въ една край на града, а женитѣ въ другия.

— „Дѣ живѣятъ брачнитѣ? пита раскащикътъ.

— О, нѣмаме оженени дѣвойки, отговори той; унищожихме брака още преди двѣстѣ години“.

Причината е, че бракът докарвал неравенство.

— Любовта „направи невъзможно равенството. Донесе радост и скръб и спокойствие и мъка въ нити си. Расклащаше убжденията на човешките и туреше въ опасност съдбата на човечеството; за туй унищожихме и нея и всичките ѝ дъла“.

— Ами „какъ става разгждашето на мъжете и жените“?

— О! това е много просто. Какъ разгждахте мий, въ въше време, конетъ и крави? На пролѣтъ се предвиждатъ толкова дѣца, колкото са нужди на държавата, и се отхранватъ прилѣжно, подъ докторески надзоръ. Когато сѣ родитъ, отнематъ се отъ майките нмъ, отъ страхъ да не-би да навикнатъ да ги обичатъ и се отстраняватъ и възпитаватъ въ общитѣ хранилища и училища“ и пр.“

Изъ улицитѣ се срѣщатъ мнозина едноръжки. Защо това? Водачътъ отговори

— „Да, когато единъ човѣкъ надминува много срѣдниятъ рътъ и снажистѣта отсичае му едната нога или едната ръка, щото да докараме равенството; сваляме го въкакъ малко по-долу. Естеството, виждате, оставя назадъ, колкото до ръктѣ ни; но ний правимъ венчико, каквото можемъ, за да го поправимъ.“

Казахъ азъ:

— Мисля, че не можете да го унищожите.

— Разбира се, не съвсѣмъ, отговори той. Само бихме желали да можахме. Но, прибили послѣ съ изминителна гордостъ: сполучихме много“.

Ако се случи нѣкой даровитъ човѣкъ, прави му се „хирургическа операция на главата, и тона укротива мозъка му и го сваля малко по-долу“.

Полетата сѣ обрнати на еднообразни градини. „Нима сега никаква хубостъ на полето. Унищожихме хубостѣта; ти развалихме равенството ни“. „Всичкитѣ страни сѣ досущъ еднакви.“ Театра унищоженъ. Книги се сичватъ малко. Старата литература изгорена: Шекспиръ, Скотъ, Такарей и великитѣ произведения на г. Джерома редомъ. Картини, статуи—всичко разрушено. Искуство, философия запретени: „Тѣ правихъ хората да мислятъ, а мислитѣ человетѣ се развиваха и ставаша по-способни отъ онии, които не желалиха да мислятъ“.

Всички работатъ по три часа.

— „А какво правите въ другитѣ двадесетъ и единъ часа?“

— О! почиваме си.

— Какъ! Нима двадесетъ и единъ часове?

— Разбира се, лежимъ и говоримъ.

— За какво мислите и говорите?

— О! о! мислимъ и говоримъ, колко окаянъ трѣбва да е билъ животътъ въ старитѣ времена и колко честити сме ний сега и, и... за *предопредѣлението на човѣчеството*“.

А „предопредѣлението“ е: „да бждемъ, както сме сега, само нѣщо повече, равенството да напредва“ и пр.

Правителството се грижи за всичко. То даже опива гражданетѣ! А то се избира чрезъ *Висшегласието*, което е Богъ. Малцинството нѣма право да кръкне. Кѣдѣто и да се появи черта отъ неравенство, заглавъ Висшегласието рѣшава да се потяне. Защото би се появили различни класи, напр. „мити и немити“.

Най-подиръ г. Джеромъ се вгледалъ въ минувачитѣ:

„Всички имаха търпеливо, почти страдателно изражение на лицето си. Не можахъ да си спомни, дѣ бѣхъ видѣлъ други нѣтъ таквъ погледъ. Видѣше ли се познатъ. Веднага си спомнихъ. Бѣше точно тихото, мѣтното и удивителното изражение, което виждахъ всѣкога въ погледа на конетѣ и половецѣ, които хранихъ и отъаждахъ въ стария свѣтъ“.

Тука г. Джеромъ се събудилъ... но не и отъ умствена заспалостъ. Както вижда читателътъ, г. Джеромъ дѣлае дупка въ водата, или както сѣ казали много добръ французитѣ, *il enfonce la porte ouverte*. Ако социалиститѣ се впуснаха да рисуватъ съ всичкитѣ му подробности „бждѣнето

общество“, тѣ дѣйствително щѣха да бѣдѣтъ утопии, защото щѣха да се откъснатъ отъ реалността. Но тѣ не правятъ това, пъкъ и никой затѣ не може да ти опише „бѣдѣщето“. И дѣйствително, какво се разбира подъ „бѣдѣще общество“? Всѣки единъ моментъ, отъ прочитаието на горнето като захванешъ, е бѣдѣще. Всѣка година ставатъ преобразования. Преди още пролетариатътъ да вземе диктатурата, пакъ ще станатъ много промѣнени въ обществото. Пъкъ и когато я вземе, пакъ не завчасъ ще се осъществятъ идеи му. Че и самитѣ му идеи тогава ще бѣдѣтъ малко по-други. Въобще, не може да се разбере точно за кой моментъ отъ бѣдѣщето общество се говори. Пъкъ общественитѣ явления сѣ много сложни. Тѣ не се предсказватъ съ подробноститѣ имъ. Ако предъ освобождението и най-развития патриотъ неможеше да се представи днешна България, то какъ искате да ви предсказваме различнитѣ моменти отъ бѣдѣщето на човѣчеството? „Най даровития, най-всеобемляющия духъ казва Либкнехтъ, не е въ състояние да обхване съвкупността на човѣшкия животъ, на човѣшкитѣ стремления, а още по-малко да проникне въ тѣхъ... Ний венца сме приковани къмъ почвата на дѣйствителността и както никой не може да скочи отъ земната плоскостъ въ пространството, или да се въскачи по собственината си рѣка на луната, тъй сѣщо и ний не можемъ да отскочимъ отъ културната плоскостъ на нашието време и да съзрѣмъ презъ пустото пространство цѣлитѣ на бѣдѣщитѣ невидими поколения, които още не съществуватъ, защото не съществуватъ и тѣхнитѣ автори“.

Работата на предсказанията ще оставимъ на г. г. Джеромо — Семковцитѣ, които ако не 1000, както ни увѣриватъ, то поне 50 години сѣ сънзували и тогава сѣ проспани развитието на социализма, който отъ *утопия* става *наука*.

Туй общество, въ което ни въвежда г. Джеромъ, съвсѣмъ не прилича на социалистическо. То е просто една приказка, която панитѣ зли врагове плѣщатъ валѣво-падѣсно и която г. Джеромъ просто събдиалъ и я написалъ. Ти е дѣйствително притѣпляюща и не е чудно, дѣто мнозина Джеромовци полудяватъ, като си истощаватъ нищата фантазии да си я представятъ. Авторитѣ заприличватъ на създаденитѣ

отъ тѣхъ герои съ „тихо, мѣтко и удивително изражение, което се вижда всѣкога въ погледа на копетѣ и воловетѣ“.

Ний не мечтаемъ *како* ще бжде „бъдещето общество“, но знаемъ, *че нѣма да бжде Джеромовско*. Тамъ личността нѣма да е смазана, а напротивъ, развита. Бракъ, любовъ, радостъ, хубостъ, наука, литература, искусства, — всичко нѣма да бжде разрушено, а напротивъ, ще процъфти. Хората нѣма да бждатъ животни, като г. Джерома, а Богове. Сегашното общество, което г. Джеромъ на сѣни си препесалъ презъ двайсетъ вѣка, като разбира се го поукастрилъ, нѣма да го има тогава.

Ако нѣкъ подъ „утопия“ разбирате просто стремлението къмъ всеобщо щастие, ний ще ви отговоримъ съ думитѣ на Жоржъ-Ренаровага Жюльена: „А! ето че казахте голѣма дума! Щастieto на човѣчеството — утопия, химера, блѣвъ! Поне това е мѣстното на вашитѣ буржуазни мислители; тѣ ще бждатъ очаровани, ако можахъ да убѣдя народъ, че тегилата му сж вѣчни и че той трѣбва просто да си скръсн ржцѣтъ и да кротува..... Какъ! Защото не могатъ да се премахнатъ всичкитѣ злини въ човѣчеството, не трѣбва ли да се работи, за да се намали числото имъ! Подъ предлогъ, че никогъ нѣма да бждемъ безсмъртни, не трѣбва ли да се опитаме да подобримъ сжществуващието на тия, които страдатъ“!*)

27/VII 94 г. София.

Г. Бакаловъ.

*) Georges Renard: „La Conversion d' André Savonay.“